

Varjú Katalin: „Pénteken délig nyitva van az ég!”

Interethnica 6.

Interethnica

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Somorja

Postacím:
Fórum Kisebbségkutató Intézet
Parková 4
931 01 Šamorín
forum@foruminst.sk
www.foruminst.sk

Varjú Katalin

„Pénteken délig nyitva van az ég!”

Irodalmi feldolgozás és bevezető tanulmány:
Hizsnyai Zoltán

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Lilium Aurum Könyvkiadó
Somorja – Dunaszerdahely
2003

A könyvet a Jarovnicei Alapiskola diákjainak
képeivel illusztráltuk. Művészeti vezető: Ján Sajko.

A könyv kiadását támogatták:

Nadácia otvorenej spoločnosti
Open Society Foundation, Bratislava
Nadácia pre podporu občianskych aktivít, Bratislava
Department for International Development (DFID), Bratislava

Tartalom

A szél gyermekei (Varjú Katalin)	7
A kisebbség kisebbsége (Hizsnyai Zoltán)	15
„Pénteken délig nyitva van az ég!” (Mai történetek romákról)	29
Életem első látogatása egy cigányházban	31
Az állatok szava	33
Mit szól a kicsi	35
Az alma	37
A csikó neve	39
Mit kap ezí a dumái?!	41
A török szegfű	43
Huzat van a szádban!	45
Bokoji	47
Hímzett terítő	53
A sál	55
Kísértethistória	57
Az iskolás kutyák	59
A karkötő	61
A körömlakk	63
„Pénteken délig nyitva van az ég!”	67
A csatcai búcsú	73
A fénykép	75
Érezte közelgő halálát	79
A vállkendő	81
„Nem akarok rajta lenni!”	85
Az ordítás: fegyver!	87
Aranyláncot vennék neked!	91
Legyél az anyám!	95
A madártojás	99
Az ajándékba kapott cocha	103
A „szégyen”	107
Forró helyzet	111
A fekete nadrág	115

Véleményt akarok kérni!	119
Látogatók Coloradóból	123
Szómagyarázat	125

A szél gyermekei

Sok-sok évvel a történetek után úgy tűnik, mintha egy régi indiai körútra emlékeznék... Vagy egy Föld körüli utazásra – már amennyiben a Föld azonos a belvárossal, a „körül” pedig a periférián, sőt azon is túl, egy képzeletbeli kínai fal túloldalán álló putrikat, pérókat, roma közösségeket jelenti.

Szemétdombok között, árkon-bokron keresztül, egyszer bokáig érő porban poroszkálva, máskor tengernyi sárban caplatva igyekeztem éppen valamelyik irányba. Oda, vagy vissza. Két világ között ingáztam. Egy felvillanó emlékkép, a legelsők közül való: a rajokban lecsapó legyeket hajtottam magamról, és az járt a fejemben, hogy kerültem ide, vajon mit keresek én itt?

Aztán pucér fenekű, mezítlábas gyerekek ricsajára eszméltem. Ugrándoztak, nevetgéltek; kissé odébb malacok dagonyáztak, és lőnyerítés harsant a közelben. Egy kutya olyan lustán nézett rám, hogy közben elásította magát. Megérkeztem oda, ahol az emberek és a háziállatok élettere csaknem egybeolvad, és közös nevezőre jut a természettel.

A ház tövében szinte látom a hevenyészett lócákkal körberakott rozoga asztalt, amelynél a „szél gyermekei” ültek, akik a napot követve – és jobb életet remélve – jutottak el ide is, mint annyi más helyre. A roma törzsek többségének kollektív emlékezetéből rég kihullott már az évezredes vándorút, azok viszont, akik ezt a viharvert asztalt körbeülték, még tudták, honnan jöttek, és azt is, hogy szekereken érkeztek – a dédapjuk mesélte, este a tűznél a nagyanyjuktól is hallották, és ők is elmesélik a gyerekeiknek és ők nekem...

Még nem tudtam, mihez kezdek a rám zúduló hatásokkal és a tömérdék újonnan szerzett ismerettel, nem mértem fel, hogy ezek a tapasztalatok mekkora segítséget nyújthatnak oktatói munkámhoz, s persze azt sem gyanítottam, hogy mindez később mennyire megváltoztatja a kultúráról kialakított képemet és életfelfogásomat. Valójában még fogalmam sem volt, mi az ördögöt keresek közöttük, azt viszont már sejtettem, hogy ha maguk közé egyelőre nem is fogadtak, valamiképpen mégis elfogadtak, különben nem üldögnének ilyen békésen egy „paraszttal”.

A családról, a gyerekekről, az állatokról beszéltek. Érdekes világnak tartottam, habár sok mindent nem értettem, és az összefüggések többségét nem láttam. Hiába, nem vagyok közéjük való, jutott eszembe minduntalan. Pedig nem éreztették velem, és kaptam már roma nevet is. Igaz, ez csak később derült ki.

Amikor aztán egyszer valamelyikük véletlenül a nevemen szólított, egy darabig úgy éreztem, közelebb kerültem hozzájuk. Aztán rájöttem, egy idegen sohasem tudhat mindent. Esetleg úgy, ha együtt él velük. Én hosszú évekig rendszeresen látogattam a környezetemben élő törzseket, elsősorban azokat a családokat, amelyeknek gyermekei pedagógusi tevékenységem révén szerezték meg

az alapismereteket. Ennek ellenére – tudom jól – saját tapasztalatokból szerzett ismereteim igencsak hiányosak voltak.

A roma történelem és kultúra többé-kevésbé persze a szakirodalomból is megismerhető. A könyvek azonban nem nyújthatnak naprakész információkat. A nyomtatott formában hozzáférhető akadémikus tudásanyag az egyes roma közösségek kultúrájának és szokásrendjének pillanatnyi állapotáról sosem szolgálhat gyakorlati segítséget nyújtó útmutatással. Pedig a romák egyes csoportjai között e tekintetben hatalmas különbségek tapasztalhatók.

Eltérések a másságban

A törzsi hagyományok és a lakóközösségekben kialakult konvenciók mellett a romáknak vannak családi hagyományaik, sőt már átvett szokásaik is. Vallásos emberek, de vallási hovatartozásukat nem tudják definiálni. Abban biztosak, hogy „egy Isten van”, és hogy Szűz Mária az ő védelmezőjük. Minden családnak van házi oltára, legalábbis ami az oláh cigányokat illeti. Nekik még vajdájuk is van, ellentétben más törzsekkel. Viseletüket is már csak az oláh cigányok őrzik. Nem csoda, ők voltak az utolsók, akik letelepedtek. A rumungrókról azt mondják, hogy azok „elparasztosodtak”. Való igaz, a rumungrók – vagyis a kultúra számos területén a befogadó nemzethez asszimilálódott romák – többsége ma már nemigen beszél, sőt többnyire nem is érti a roma nyelvet, és jobbára úgy öltözködik – legfeljebb szegényesebben –, mint a környezetében élő „parasztok” – merthogy a romák így neveznek bennünket, fehér embereket.

A mára már általánosan elterjedt „roma” elnevezés azonban nem tükrözi a törzsi hovatartozást, és ez a tájékozatlanok körében azt a hamis képzetet keltetheti, hogy az egyes törzsek, valamint a különböző foglalkozási, műveltségi és szociális csoportok és rétegek közötti életmódbeli különbségek elhanyagolhatók. Pedig ez koránt sincs így. Ráadásul a folyamatok egyelőre nem is az egységesülés felé mutatnak.

A csoportosan – pérokbán, bérházakban – élő romák egy része a mai napig is a nagycsaládi modell szerint tagozódik, és több-kevesebb sikerrel őrzi törzsének hagyományait. Márpedig a belső törvények, a hiedelemvilág, a használt (roma, magyar, szlovák stb.) nyelvváltozatok, az öltözködési, szórakozási és étkezési szokások, a társas érintkezés szabályai, a hagyományos tánc- és énekkultúra, a gyógyászati tradíciók és a kulturális hagyomány sok más eleme az egyes törzseknel lényeges különbségeket mutat. És ami szintén nem hagyható figyelmen kívül: ezek az eleve lényeges eltéréseket mutató törzsi kultúrák is különféle módokon és mértékben koptak meg az egymástól elszigetelten élő roma lakóközösségekben; mi több, mára már szinte szétválaszthatatlanul összekeveredtek az adott többségi környezetből átvett és különbözőképpen átalakított szokásokkal. Következésképp sem a nyelvüket–kultúrájukat leginkább őrző – de a legzárkózottabb életet élő s csak egymás között házasodó – oláh cigány nagy-

családok, sem a Dél-Szlovákiában honos magyar anyanyelvű rumungrókközösségek kultúrája nem mondható egységesnek.

A legszembetűnőbben mindez a külső megjelenésben nyilvánul meg. Elég, ha körbetekintünk egy különböző roma csoportok gyerekeiből összetevődő tantermen. Az egyik lány földig érő virágos szoknyát, a másik már nadrágot visel; az egyiknél „előírás” az arany fülbevaló, a másiknak ezzel szemben még a füle sem lehet lyukas, mert a rossz démonok szuttognának bele; az egyik fiú még kalapban, virágos ingben jelenik meg az iskolában, a másikon melegítő és baseballsapka. (Itt jegyzem meg: a bőr- és a hajszín sem azonos. A rumungrók rendszerint erősen kreol bőrűek, hajuk fekete. Az oláh cigányok bőrszíne viszont többnyire jóval világosabb, és sok közöttük a vörös hajú.)

Nagy különbségek mutatkoznak a higiéniai szabályok betartásának terén is. Van gyerek, akit tisztán, jól öltöztetve járatnak iskolába, de olyan is akad, aki még az elemi normákat sem ismeri. Például egyszer az egyik első diákom kikérezkedett. Furcsállottam hosszú távollétét, hát utánaeredtem. Egy bokor alatt találtam rá. Hiába magyaráztam, hogy ehhez nem kell kimenni az épületből, hiszen az illemhely a folyosó végén található, ő csak annyit mondott: „...nálunk olyan nincs ... én abba nem!”

Nem csupán a ruházat tisztaságával, hanem a mennyiséggel is lehetnek problémák. A szociálisan leghátrányosabb helyzetben élő gyerekek sokszor a hideg téli napokon is kabát, sapka, sál, sőt megfelelő lábbeli nélkül poroszkálnak az iskola felé. Néha azonban más oka is lehet a hiányos öltözetnek. Egy hideg márciusi reggelen például nagyon meglepődtem, amikor az egyik kislány egy szál vékony, indiai mintás szoknyában, harisnyanadrág nélkül jött iskolába. Amikor a didergő gyerektől megkérdeztem, hogy miért öltözött ilyen lengén, értetlenül meredt rám: „Tanítovkinya, hát te nem láttad a tévében a Csicsorínát?! Ő mondta, hogy tavasztól ősziig bugyi nélkül jár, mert úgy egészséges... Tudod, az anyám is cukros... Én nem akarok beteg lenni... No de ha nem veszek bugyit, akkor harisnyám se lehet!”

A jó módú, félig-meddig már szociálisan is asszimilálódott és a szegénységben, sokszor még archaikus viszonyok között élő romák étkezési szokásai között is szinte áthidalhatatlan űr tátong. Az előbbiek gyerekei bőséges elemőzsiával érkeznek az iskolába, az utóbbiak sarjai viszont gyakran reggeli – és persze tízórai – nélkül jelennek meg. Az éhes gyerekek természetesen képtelenek a tananyagra koncentrálni, ráadásul az efféle különbségek feszültségeket is előidézhetnek az osztályközösségben. Volt olyan esetem is, hogy az egyik szegény roma családból származó harmadikos diákom már-már a rosszullét jeleit mutatta. Úgy tűnt, mintha a kézfejét rágná fájdalomában, és ritmikusan le-fel mozgatta a fejét. Közelebről aztán láttam, hogy egyik kezével a másikat takarva a mutatóujját szopja, és nagyokat nyel hozzá. Amikor megkérdeztem, mije fáj, elpityeredett, és szipogva, már-már kétségbeesetten azt mondta: „Csucsí phel!” – azaz: „Csöcsöt kérek!” Már majdnem nyolc éves volt, de otthon az anyja még mindig szoptatta. Most azonban kórházban fekvő, így hát nem volt, aki az étkezésről gondoskodjék, és a gyerek persze az anyatejtől is elesett.

A romák gyásszal kapcsolatos hagyományai között csupán kevés olyan elem van, amely a mai napig is általánosan elterjedt. Minden bizonnyal ezek közé tartozik azonban a mulatozás, az italozás és az ünneplés tilalma. A gyerekek még a mai napig is részt vesznek a virrasztáson, amely a halál órájától a temetés órájáig tart. Ilyenkor természetesen nem járnak iskolába. Amikor aztán újból járni kezdenek, nem vesznek részt az iskolai ünnepségeken, karácsony előtt nem segítenek az osztályterem feldíszítésében, nem jelennek meg a farsangi jelmezbálon, és ha a húsvét is a gyász idejére esik, nem mennek öntözködni sem. (Ezt fájlalják a legjobban, hiszen a locsolás elmaradása nagy pénzvesztést jelent, a roma gyerekek ugyanis nem tojásért öntöznek, hanem pénzért és italért, szolgáltatásaikért a nagy számban meglátogatott idegenektől is ezeket kérik.) Nem tudom, mennyire általános, de saját gyakorlatomban az is megesett, hogy gyász idején némelyik gyerek az összeadás jelét sem akarta leírni, mert az már keresztnek számít.

Még az olyan látszólag kézenfekvő kérdésben is felmerülhetnek kétségek, mint a névhasználat. A korábban letelepedett roma törzsekhez tartozó családok polgári nevet is korábban kaptak (ezek a leggyakrabban mesterségnevek), így az ő utódainak névhasználatára – habár az egymás közötti kommunikációban a leggyakrabban még ma is roma nevükön szólítják egymást – ma már nem kérdéses. Más a helyzet a legutóbbi időkig nomád életmódot élő oláhigányokkal, akik kényszerű letelepülésükig (Csehszlovákiában ezt egy 1958-as törvény szabályozta) szinte kizárólagosan cigány nevüket használták (pl.: Cini [kicsi], Duduma [tök], Lóló [Piros]). Az elsős oláhigánygyerekek a mai napig nem tudják sem a saját civil nevüket, sem a családtagjaikét, sőt gyakran csupán „dei” (anya), „dad” (apa) néven beszélnek szüleikről. (Ennek a helyzetnek a kialakulásában a kései letelepedésen kívül közrejátszhatott a csupán oláhigány nagycsaládokra jellemző úgynevezett „tisztavérűség”, ami kizárólag a rokonságon belüli házasságokat teszi lehetővé számukra. A családnevek szerinti megkülönböztetés ugyanis így szinte lehetetlen.)

A pérokból, ahol többnyire nagycsaládok, rokonok laknak együtt, még mindig a közös tulajdon az uralkodó. Ezeknek a lakóközösségeknek a tagjai minden korlátozás nélkül beléphetnek egymás házaiba és lakásaiba, és a hozzáférhető javakból – ma már ez többnyire a fogyasztási cikkekre korlátozódik – minden további nélkül kielégíthetik pillanatnyi szükségleteiket. Ha egy ilyen viszonyok között élő romának valamire szüksége van, azt onnan veszi el, ahol megtalálja, mert hiszen – ahogyan ők mondják – „onnan kell elvenni, ahol van”. A „lopás” pedig tulajdonképpen csupán ennek az elvnek a vagyonszociális túlra való kiterjesztése és gyakorlati megvalósítása. Nem csoda hát, hogy az „enyém”, „tiéd”, „miénk” fogalmakat az iskolás gyerekekkel egyszerűen meg kell tanítani. A szülők persze tisztában vannak a mi társadalmi normáinkkal, csak éppen sok esetben nem hajlandók azt elfogadni, ebből kifolyólag a lopás megítélése a romák körében egészen más, mint minálunk. A suhancoknak például egyenesen tiszteletére válik a büntetés, sőt egyes közösségekben úgy tartják, nem ember, aki még nem volt börtönben. Helytelen azonban ebből arra következtetni, hogy

a cigánygyerekek számára minden megengedett, hogy családi környezetben mindig azt teszik, amire kedvük szottyan. A romák egyes rétegei között e tekintetben is hatalmas különbségek mutatkozhatnak. Bizonyos tabuk minden cigánycsaládban vannak. Az olyan közösségben viszont, amely ősi hagyományainak domináns részét máig megőrizte, a tiltások is számosak. (Az oláh-cigányoknál például az „idősek tanácsa” és a „Krísz”, vagyis a törvény szabályozza a közösség belső normáit, illetve dönt e normákat megsértők ügyében. Van békítő is, a „báro rom”, a „nagy roma”, aki mindig egy köztisztelőnek örvendő, tapasztalt öregember.) Más kérdés, hogy a magántulajdon megsértése náluk sem tartozik az elítélendő cselekedetek közé. A kisdíjak esetében nem a „szabad–nem szabad” ellentétpár megismertetésére van tehát szükség, csupán a két fogalom közötti határvonalat szükséges némely kérdést illetően radikálisan átrajzolni.

Megegyezések

A romák számára a „hovatartozás” alapkérdés. A törzsek közti különbségek meghatározóak. A cigányember törzsében, lakóközösségében és nagycsaládjában elfoglalt pozícióját, viselkedését, az idegenekkel folytatott kommunikációban követett magatartását mindig közösségének hagyományai és tapasztalatai határozzák meg. A gyermekek sokszor csupán akkor ébrednek rá sajátosságaira, amikor idegenek közé kerülnek, és ott új ismeretekre tesznek szert. A más közegből érkezőt nekünk kell segítenünk a beilleszkedésben. A beilleszkedésben és legalább a legszükségesebb ismeretek megszerzésében. Ennek legfőbb akadályát azonban sokszor éppen a családi háttér jelenti. Nem mintha a „szél gyermekei” nem szeretnék gyerekeiket. Épp ellenkezőleg! A románknál a legnagyobb érték a család – és különösen a gyerek. A szülés természetes része az életnek, nincs úgynevezett családtervezés. Felfogásuk szerint azonban a gyermeket nem szükséges nevelni, tanítani, hiszen a gyermek a közösségben spontán módon is megtanulja mindazt, amire szüksége lehet az életben.

Egy pillanatig sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a romák hajdan vándorló életet éltek, és nagy számban voltak ugyan közöttük kovácsok, vályogvetők, teknővájók, kalaposok, kanalasok, kosárfonók, állattartók, állatkereskedők stb., a mi értelmezésünk szerinti munka – mármint hogy a munka rendszerességet megkövetelő kötöttség – mindig is ismeretlen volt számukra. Ennek hatása máig érezhető, és természetesen az iskolás gyerekek tanuláshoz való hozzáállására is kihat. A kötelességtudatban mutatkozó hiányosságokat azonban meg lehet kerülni. A játékos formában történő szemléletes oktatás révén a versenyszínen viszonylag könnyen kialakítható.

Ami pedig a szülőkkel való kommunikációt illeti, jobb, ha tudjuk, a romák rendkívül bizalmatlanok az idegenekkel szemben. Ha valakinek valamilyen érdemleges információt adnak magukról, sásszemmel figyelik, mire használja fel azt, hogy nem él-e vissza a bizalmukkal. Sok mindentől félnek, és nagyon se-

bezhethők. Ha önérzetükön csorba esik, illetve ha valamilyen őket ért valós vagy vélt méltánytalanság háttérében faji előítéletet gyanítanak, hangoskodnak és feyegetőznek, azonban szenvedélyes s olykor kifejezetten agresszívnek tűnő magatartásuk mögött a legtöbbször jóval kisebb indulat munkál, mint azt a kívülről gondolná. Ha nem így lenne, róluk szerzett ismereteimet talán nem is lett volna módomban írott formában rögzíteni.

Íme néhány, a nemek közötti viszonyt érintő megfigyelésem – dióhéjban.

Milyen egy roma férfi?

- a férfinak mindig igaza van;
- bármikor bármit megtehet, bárhova mehet, senkinek sem tartozik magyarázattal;
- az ételből mindig a férfi eszik először;
- a férfi legyen erős, bátor, tekintélyes és csábító külsejű;
- hódítson meg annyi nőt, amennyit csak tud (amennyiben nős, nem számít bűnnek, ha a feleségét megcsalja). Kivétel a szigorú olahcigány törvény.

Oláh cigányoknál:

- Amennyiben a házasságtörés nyilvánosságra kerül, a „törvény”, vagyis a Krisz ítélete szerint kell eljárni. Az ítélet lehet például pénzbüntetés (a férfi kárpótlást fizet a nő családjának) és ún. „szégyen” (amikor a bűnösök senkivel sem beszélhetnek a közvetlen hozzátartozójukon kívül). A férj kopaszra nyírhatja hűtlen feleségét, megfosztja ékességétől, a hosszú hajától.

Milyen legyen egy roma nő/lány?

- az eladó lány szűz és ártatlan;
- táncnál nem nézhet a fiú szemébe;
- a nő a férfinak mindenben alárendelt;
- habár díszesebb öltözetű, legyen szégyenlős;
- köteles továbbadni a törzsi hagyományokat;
- az asszony nem vonhatja felelősségre az urát, ha az megcsalja, legyen büszke, hogy ilyen ura van; az „ellenfelet” megverheti,átkozhatja, de aztán mosolyogjon rá, hiszen tetszik az ő urának. Törvényt, büntetést csak a Krisz hozhat, ha erre felkéri.

Oláh cigányoknál ezenkívül:

- nem viselhet nadrágot;
- nem öltözködhet, nem mosakodhat még a családja előtt sem;

- serdülőkora kezdetétől nem járhat egyedül sehova;
- a lányt eladják, az egyezés már kiskorában létrejöhet;
- törvénybe, ura által eldöntött dolgokba nem szólhat bele;
- a nő legyen büszke, ha az ura elverte, ez a szeretet jele;
- csak pár lépéssel az ura mögött mehet;
- a lány, ha férjhez ment, nem járhat kibontott hajjal.

Összegzés

Nagyon röviden összefoglalva ez az a „háttér”, amit a roma gyerekek magukkal hoznak az iskolába. Mindez természetesen a tanítás folyamatára, a diákközösség irányíthatóságára is nagymértékben kihat, s megnehezítheti, sőt bizonyos esetekben ellehetetlenítheti azon pedagógusok munkáját, akik nem rendelkeznek legalább alapismeretekkel roma tanítványaik családi-törzsi szokásrendszerének aktuális jellegzetességeiről.

Néha már a roma gyerekek iskolalátogatásának kezdetén összeütközésbe kerülünk a szülőkkel. A konfliktusok leggyakoribb okai – némi bölcsességgel egy részüket könnyűszerrel kikerülhetjük – a következők:

- rendszerességet követelünk tőlük;
- különböző törzsekből érkező gyermekeket, illetve fiút és a lányt egyenrangúként kezelünk;
- megkívánjuk, hogy (pl. tornaórán) átöltözzön,
- reggelizzen, tízórait hozzon, együtt egyenek;
- tornaórán a fiú fogja meg a lány vagy egy másik törzs tagjának a kezét,
- kacsingatást játsszon, nézzen a fiúra,
- gyász idején szerepeljen, ünnepeken vegyen részt;
- a lányok járjanak összekötött hajjal;
- a serdülő lányok is járjanak iskolába;
- ne hordjanak arany ékszert az iskolába, amikor előfordul, hogy az éppen az amulettjük;
- arra neveljük őket, amire – legalábbis néhány szülő szerint – nincs és nem is lesz szükségük (pl. családtervezés, munkaszeretet).

És néhány számadat

A romák minden valószínűség szerint Szlovákia második legnépesebb kisebbségét alkotják. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy egy 1989-es összegzés szerint Szlovákiában 253 943 roma szorult szociális segélyre. A romák egészen 1991-ig – az őket nemzeti kisebbségként meghatározó kormányrendelet megszületéséig – csupán „szociálisan rászoruló polgárok csoportja”-ként voltak nyilvántartva. Az 1991-es népszámlálás során viszont csupán 75 802 lakos vallotta magát romának.

Zárszó

„Te man kamesz patyiv te del, de man patyiv szar romeszkete, na de má pácsa!” („Ha megbecsülsz, romaként becsülj, ha nem, hagyj békén!”) Ez a közmondás azt jelzi, hogy a romák megértésre és megbecsülésre vágnak, értékeiket viszont féltve őrzik. Ugyanakkor – és ezt tapasztalatból tudom – számosan közülük hajlanak a kompromisszumokra.

A félreértések elkerülése végett leszögezem: ez a könyv a romáknak csupán azokról a csoportjairól szól, amelyek – archaikus életmódjukból következő, még mindig rendkívüli zárkózottságuk vagy egyszerűen csak a megfelelő kulturális és kapcsolati tőke hiánya, illetve a szociális hátrányok továbböröklődése miatt – a társadalom perifériáin ragadtak. Azokról a roma közösségekről, amelyekkel a kommunikáció valamilyen okból nehézségekbe ütközhet. Ez a könyv egyetlen szóval sem említi a többségi társadalomba betagozódott roma értelmiségieket: orvosokat, jogászokat, mérnököket, tanítókat, írókat, képzőművészeket, zenészeket, sportolókat, papokat, apácákat stb., és nem említi az érettségizett vagy szakiskolai végzettséggel rendelkező romákat, de még az egyszerű munkásként dolgozó cigányok azon tömegeit sem, akikkel az együttélés zavartalan.

Szerencsére egyre többen vannak ilyenek. Ugyanis – ahogy az oláh cigányok mondják –: „Sel róm, sel drom.” (Száz roma, száz út.)

Azt is mindig tartjuk azonban szem előtt, hogy – egy magyar közmondás szerint – mindig „kettőn áll a vásár”. Ha az együttélés évszázadai alatt nem feledkezünk meg oly gyakran saját népi bölcsességünk intelméről, talán ma már nem is lenne értelme ilyen könyvet írni. Itt az ideje, hogy önmagunk kicsinyességeit és tudatlanságát is meghaladjuk, hogy végre levetkőzhessük előítéleteinket. A főnti oláh cigány közmondás egy másik változata szerint ugyanis: „Sel manus, sel drom.” (Száz ember, száz út.)

Az igaz történetek, valamint a csodák, varázslatok felelevenítése, a történetmesélés erős etikai támaszt nyújt a romáknak. Sokszor a mindennapi életben felmerülő gyakorlati kérdésekre is ezekben a tapasztalatokban gazdag elbeszélésekben keresik a választ (úgynevezett: „roma igazságok”).

Talán nekünk, „parasztoknak” is hasznunkra válik, ha a romák életének néhány epizódjával megismerkedünk.

Varjú Katalin

A kisebbség kisebbsége

Volt ennek a cigányfalunak egy öreg vajdája... Ez ismerte a Cafrinka cigánynt... Ott volt az öreg vajda is, mikor kínvalatták Szögedében. Őneki kellett a kínzóeszközöket tüzesíteni, mert legjobban értett hozzá. Mindent magára vallott a Cafrinka, amit csak az urak kérdeztek tőle. Hogy ő volt a boszorkányok kapitánya; hogy a sátánnak eladta magát, vérevel aláírt szerződésben; hogy az ördögtől lett megkeresztelve s akkor Ololorum nevet kapott, hogy repülni tud seprűn és felkantározott hordón szokott járni Világosvárra, a boszorkánykomákkal lakomázni, meg a szegedi Óthalomnál, hogy át tudott változni kerékké, s úgy gurult végig az utcán; hogy eladta a törököknek az esőt, szárazságot csinált s ha kinyitott egy zsákot, abból forgószelet tudott eresztetni a vidékre; marhát, embert megrontott varázslatokkal, máskor meg holt embereket föltámasztott, új lelket fűjt beléjük; tükörből jövőndőt mondott; még az áldozatostyát is megbabonázta...

Jókai Mór: Cigánybáró (részlet)

Amikor ennek a könyvnek a megformálására felkértek, és én igent mondtam, még nem sejtettem mire vállalkozom. Nem csupán a romákról tudtam viszonylag keveset – alig valamivel többet annál, mint ami egy jelentős számú cigány kisebbséggel rendelkező községben nevelkedett értelmiségitől joggal elvárható –, hanem az elvállalt munka tulajdonképpen mibenlétéről is csak homályos elképzeléseim voltak. Ugyanis ennek az alább olvasható szövegnek a megszületése előtt is létezett már egy kézirat: Varjú Katalin komáromi tanítónő számos érdekes anekdotaszerű történetben párját ritkító tapasztalati anyagot felhalmozó, vázlatos élménybeszámolója pedagógusi pályájának azon szakaszáról, amikor a helyi romaközösségek gyermekeinek köztiszteletben álló tanítója volt.

A kézirat könyvvé formálását alapvetően három módszer szerint láttam kivitelezhetőnek: 1. vagy megmaradok szerkesztői szerepkörben, és kissé szabatosabbá formálva a mondatokat csupán néhány elkerülhetetlen dramaturgiai beavatkozást eszközölök a szövegen; 2. esetleg a szerkesztői kompetencián némileg túllépve közelítek hozzá, és a szerző szóbeli felvilágosításait követve a jobb érthetőséget segítő saját betoldásokkal spékelem meg; 3. vagy pedig magam is kilépek a nyilvánosság elé, és szépírói tapasztalataimat mozgósítva társszerzőként próbálok lendíteni a sok helyütt töredékes, távirati stílusban felskiccelt,

de majdnem mindig egy vérbő tárcanovella csíráját rejtő etűdökön. A szerzővel és a kiadóval való konzultációt követően végül a harmadik lehetőség mellett döntöttem. Az eredeti kézirat történetei egy bizonyos környezethez és az ebben a környezetben megjelenő konkrét romaközösségek valamelyikéhez kötődtek, és legnagyobbreszt valóságos személyek tényleges cselekedeteinek tényszerű leírásai voltak. Még így is számos általánosan érvényes roma viselkedésmódot tükröztek ugyan, de a valós események tényeihez való állhatatos ragaszkodás nem mindig vált – nem is válhatott – sem a kompozíció, sem a hasonló céllal készült írásművek esetében elengedhetetlen tipizálás előnyére. Úgy láttam hát, akkor járok el a leghelyesebben, ha elrugaszkodom az élet alkotta pusztától, és az eseményeknek – a szubjektív megítélésnek különben is mindenkor kiszolgáltatott – „valósághű” reprodukálása helyett a szépirodalom módszereivel élek, környezetleíró és hangulatfestő részeket iktatok közbe, allúziókkal és metaforákkal operálok, és persze tömöríték, kibővítek, kihagyok, és továbbgondolok... (Amiből persze egyenesen következik, hogy a szöveg sem néprajzi, sem szociográfiai forrásanyagként nem felhasználható.)

A fent leírt műveletek végrehajtása során azonban mindvégig igyekeztem nem megfeledezni a könyv elsődleges céljáról: arról, hogy a végterméknek egy pozitív viselkedésmódokat, helyzetmegoldó stratégiákat népszerűsítő, hamis mítoszokat életszerű mintatörténetekben feloldani szándékozó s egyben a romatársadalmat is a maga strukturáltságában bemutató, egyszersmind olvasmányos és szórakoztató, egyszóval ismeretterjesztő jellegű írásműnek kell lennie; hogy épp ezért nem válhat minden tekintetben autonóm szépirodalmi művé, de száraz leírás sem maradhat; hogy a romákra nézve semmilyen tekintetben sem lehet sértő, ugyanakkor természetesen szókimondónak kell lennie.

Arra is ügyeltem, hogy – a lehető legszélesebb célközönségre számítva – a narratív részeket ne terheljem meg a magas irodalomban járatlan olvasók számára túlságosan bonyolult, irodalmias szófordulatokkal és gondolatfutamokkal. Ezért amit csak tudtam, beépítettem a dialógusokba. Másrészt arra is törekedtem, hogy az így képződő textus egyszerre különböző regisztereken legyen megszólaltatható, hogy lehetőleg a vajt fülűek számára kódolt apró finomságoktól se legyen mentes.

A szavak dzsungelén való átkelés során, úgy vélem, végül is semmit nem kellett elkótyavetyélnem Varjú Katalin kéziratának értékeiből, sőt egyéb tényfeltáró írásainak elemeit is sikerült beépítenem a szövegbe. Mint az a fentiekből kitűnik, meglehetősen szűk ösvényen kellett előrehaladnom a kitűzött cél felé.

(Itt jegyzem meg, hogy a szövegben dőlt betűkkel szedett roma szavak és mondatok magyarázatait a könyv végén szereplő *Szómagyarázatban* találhatja meg az olvasó. Mindazonáltal sokaknak az is hasznára válhat, ha megismerkednek néhány roma szóval és szófordulattal.)

A különböző etnikumok együttélése mindig hordoz magában némi rizikót. A közvetlen konfliktusveszély eliminálásának esélyei azonban csupán akkor teremthetnek meg, ha az azonos térben hatást kifejtő kultúrák kooperációja meg-

felelő szintű, vagyis az egyén számára mindkét irányból lehetséges az átjárás egyikből a másikba úgy, hogy az átkelés után nem kényszerül lerombolni maga után a hidakat. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha az adott kultúrák egymásba olthatók, ha azok leglényegesebb sajátosságainak lecsonkolása nélkül elvben bárki képes lehet egyszerre mindkettőt felvállalni. Tehát akkor, ha a többkultúrátársulás feltételei adottak.

Maga a multikulturalitás nem a békés együttélés feltétele ugyan, inkább csak a lakmuspapír szerepét tölti be: megvalósíthatósága azt jelzi, a két különböző világfelfogás (életmódbeli és vallási hagyomány, erkölcsi tradíció stb.) nem szegül ellen egymásnak mereven, vagyis az egyén tudatában nagyobb nehézség nélkül összeegyeztethető.

Az egymás szomszédságában kialakult nemzeti kultúrák természetesen könnyebben megfélemlíthetők, csak hogy minden hasonlóságuk ellenére is – vagy talán épp ezért – politikai értelemben nagyon gyakran egymás riválisai. Az adott térségben csupán az etnikai szerkezet rögzülését követően megtelepedett, külső politikai támogatást nem élvező, viszonylag kis létszámú és szóróványban élő kisebbségek kissé egzotikusnak tekintett kultúráival nem folyik ugyan rivalizálás, ám ezt a megnyugtató ténytet – legalábbis a kétségtelenül ebbe a csoportba tartozó román esetében – a nagyfokú, szinte már áthidalhatatlannak tűnő különbözőség, sajnos, bőven ellensúlyozza.

Az archaikus roma kultúra természetesen bőségesen tartalmaz a Kárpát-medencei népek kultúráiban ismeretlen mozzanatokat, ez azonban korántsem jelenti azt, hogy az Elő-Indiából hozott ősi hagyományokra a hosszabb közbülső megállókkal is tarkított vándorút során nem rakódott rá számos idegen elem. A cigányok egyes törzseinek és rétegeinek az utóbbi évszázadokban tapasztalható nagyfokú zárkózottsága és az asszimilációval szembeni ellenállása azonban gyakran mégis olyan téves következtetéshez vezet, hogy a román kultúrájának azért olyan problémás az európai kultúrákkal való összehangolása, mert az mind a mai napig a maga őseredetétől mivoltában maradt fenn, és alapjában véve egy idegen kultúrkör vonzásában maradt.

Ha elfogadjuk, hogy a békés együttélés, illetve a hatékony konfliktuskezelés csakis a kölcsönös megismerés révén lehetséges, akkor már csak a főtebb körvonalazott téveszme rendkívüli elterjedtsége miatt is be kell látnunk, hogy e téren nekünk, többségieknek is mérhetetlen adósságaink vannak.

Villantsuk fel tehát a román történetének legalább néhány fontosabb mozzanatát!

A népek őstörténetének felvázolása többnyire rendkívül hiányos ismeretanyag segítségével, a kevés bizonyított tény logikai láncba szervezése révén történik. Néha azonban a valóság időben szétpergő mozaikkockái olyan csekély számban őrződnek meg, hogy abból a legélesebb logika révén sem lehetséges összefüggő történetfolyamot kreálni. Az adatok helyét ilyenkor jobb híján a teremtő képzelet tölti ki. Sajnos, a cigányok őstörténetére vonatkozó különböző elméletek közös jellemzője, hogy alig-alig van régészeti és forráskutatással hitelesített is-

meretanyag az igencsak jelentős eltéréseket mutató forгатókönyvek állításai között.

A romák őshazáját egyes kutatók például a Gangesz alsó folyásának vidékére teszik (ebben valószínűleg a *roma* népnévnek az óind *domba* szóból való származtatása játszhatott közre, mely egy rangsorban igen alacsony, korábban Bihar tartományban lakó kasztot jelölt; ma ez a többnyelvű kaszt a *dom*), mások pedig az északnyugat-indiai Pandzsab tartományba (a szóösszetétel jelentése: *pandzs* = öt, *ab* = folyó; figyelemre méltó, hogy a *pandzs* szó jelentése sok roma nyelvjárásban ma is 'öt'), de olyan elmélet is létezik, miszerint a cigányok nem Indiából vándoroltak Európába, hanem Közép-Ázsiából, az indogermán népek őshazájából (a feltételezés szerint i. sz. 200–400 körül, tehát a népvándorlás kezdeti szakaszában).

A romák törzseinek vándorlási útvonalát és útra kelésük időpontját illetően is sokszor egymásnak ellentmondó elméletekkel találkozhatunk a szakirodalomban.

Abulkászim Manszúr Firdauszi perzsa költő (i. sz. 934–1021) *Királyok könyve* című hőskölteményében olvasható, hogy Bahrám Górr király (i. sz. 420–438) – a perzsa Don Juan – tizenkétezer *lurít* hívott be országába Indiából, hogy azok zenével szórakoztassák őt és népét. Egy másik történetíró tízezer *zottról* tesz említést. Szerinte a király a jövevényeknek vetőmagot, földet és jószágot adott, ezzel segítve őket a letelepedésben, de azok nem kezdtek gazdálkodásba, hanem egyszerűen felélték a kapott javakat. A király mérhetetlen haragra gyulladt, és a tékozlókat kizavarta országából. Vannak, akik e két utalás háttérben ugyanazt a történelmi eseményt sejtik, és az Indiából érkezett népelemekben a mai európai romák őseit látják.

Azonban azok a kutatók sem fogadják el maradéktalanul a krónikások állításait, akik különben a cigány elvándorlás kezdetét – ezekre a forrásanyagokra támaszkodva – szintén az 5. századra teszik. Ezen elméletek hívei szerint a romák mintegy másfél évszázados perzsi tartózkodásának a fenyegető mongol betörések vetettek véget. A cigányok vándorútjuk következő állomásán, Örményországban találtak először a kereszténységgel. Az őskeresztény örmények missziós feladatot láttak megkeresztelkedésükben, és szívesen látták az új hitre fogékony keleti törzseket. A feltételezések szerint valószínűleg a kedvező fogadtatásnak tudható be, hogy a romák közel négyszáz évig Örményországban maradtak (és az örmény jövevényszavak száma valóban hosszú ott-tartózkodásra utal). E szerint a verzió szerint a nyugat felé vándorlás csak akkor folytatódott, amikor az ezredforduló környékén a szeldzsuk törökök kezdték támadni az örményeket.

Egy másik feltételezés szerint a romák törzsei 700 és 1000 között az iszlám terjeszkedés hatására indultak útnak Indiából. Ennek a feltételezésnek egy 12. század eleji forrásmű szolgáltat alapot, amely arról számol be, hogy a kalifák Örményországba és Szíriába telepítettek indiai népcsoportokat.

Létezik olyan elmélet is, hogy Timur Lenk (Tamerlán) mongol uralkodó 1398-as indiai betörésekor cigányokat hurcolt el rabszolgának Szamarkandba, akik

később az oszmán törökök elleni 1402-es mongol hadjárat során jutottak el Kisázsiaiba.

Arra vonatkozóan is fellelhetők adatok, hogy amikor Besszarábia a 14. század első harmadában lerázta magáról a krími tatárok igáját, a foglyul esett tatárokkal együtt azok cigány rabszolgái is a románok rabszolgái lettek. (Való igaz, a román fejedelemségekben kis-tatároknak nevezték a cigányokat, és Romániában egészen a 19. század közepéig rabszolgaként éltek.)

Ha e források legalább egy részének hitelt adunk, a cigány törzsek nyugat felé vándorlását több hullámban kell elképzelnünk. Ebből kiindulva az is nagyon valószínű tehát, hogy ezek a napnyugat felé vándorló-terelt-menekülő (?) különböző létszámú csoportok nyelvükben-kultúrájukban korántsem lehettek olyan egységesek, mint amilyeneknek jelenleg látszanak.

Az igazság azonban valószínűleg valahol középen keresendő, vagyis könnyen lehetséges ugyan, hogy rokon kultúrájú népcsoportok különböző okokból évszázadokon keresztül sodródtak Indiából nyugati irányba, és az sem kizárt, hogy ezek a ma romának nevezett etnikumba később beépültek, de a mai romák elődeinek derékhada – a legelfogadottabbnak tűnő elmélet szerint – valószínűleg nem sokkal azelőtt hagyhatta el Indiát, hogy a mi elődeink Magna Hungariából távoztak. Habár vándorútjuk hossza több mint duplája volt a Káma–Tisza távnak, viszonylag kései ideérkezésüknek nem ez az oka. Pandzsábon, Perzsián és Örményországon keresztül vándoroltak nyugat felé, s egy időre ugyan mindhárom helyen megálltak, de előőrseik már ott bámészkodhattak, amikor Botond a győztes párviadalt követően hatalmas lyukat ütött buzogányával Bizánc érckapuján. A Balkán-félszigeten és annak közvetlen közelében azonban néhány száz esztendőre megtorpanak. Ennek a térségnek (és Bizáncnak) a kultúrája lehetett az, amely az azonos gyökerekkel rendelkező, de évszázadokig különböző külső hatások alatt álló törzseket újból azonos kulturális ernyő alá vonta.

Ez a megtorpanás persze korántsem jelentette azt, hogy kisebb csoportjaik ne néztek volna szét a környéken. 1322-ben például egy Kunch nevezetű iglói bíró arról számol be, hogy a Máriássyak környékbeli erdeiben cigányok ütöttek tanyát. Ez azonban valószínűleg nem az első látogatásuk volt ezeken a tájakon, az egyik cseh krónika ugyanis már egy 1242-es feltűnésükről is beszámol.

A kései népvándorlásnak azonban igazából csupán az Oszmán Birodalom terjeszkedése adott újabb lökést. 1396-ból már egy huszonöt családból álló roma csoportnak magyarországi (Pécs városfalai melletti) letelepüléséről is van adatunk, de a cigányok fő hulláma mintegy két évtizeddel később érkezett hozzánk. A Peloponnészoszon állítólag még ma is megtekinthetők a török által elpusztított cigányvárok romjai, ahonnan a romák Oláhország felé vették útjukat, de amikor 1415-ben az is török vazallus állam lett, egy részük onnan is odébbállt, és még abban az évben megjelent a Magyar Királyságban. Tudunk azonban más irányú mozgásokról is: a mai Görögország területén lévő velencei kolóniákban (Nauplion városa, Korfu szigete) élő romák egy része például a 15. század elején Velence felé vette az irányt. A kisázsiai cigány törzsek kisebb része pedig a mohamedán vallású mórokhoz csatlakozva Észak-Afrikán keresztül Spanyolor-

szágba vándorolt (ennek ellentmondani látszik az a tény, hogy az ő nyelvjárásukban is szép számmal találhatók görög jövevényszavak).

Azonban korántsem minden roma népcsoport menekül el az iszlám offenzívája elől, szép számban vannak közöttük, akik felveszik a mohamedán hitet, és maradnak, illetve az észak felé nyomuló török hadakkal tartva vagy végváraik mellett letelepedve különböző szolgáltatások nyújtásából (szórakoztatóipar, kézműves mesterségek) próbálnak megélni. A keresztény hitükben megmaradt romák ugyanezt teszik az ellenkező oldalon. A cigány törzsek talán leginkább ennek a passzív rezisztenciaként körülírható viselkedésmódnak köszönhetnék, hogy hosszú és mozgalmas vándorútjuk során nem morzsolódtak fel, másrészt viszont a modern európai társadalmakhoz való alkalmazkodásuk nehézségei is ennek az önvédelmi reflexként funkcionáló viselkedésmódnak a rögzüléséből következnek.

Ahol a romák áthaladtak, szinte mindenütt maradtak belőlük valamennyien, de a nagy többség egy ideig még tovább kalandozott. 1417-ben – éppen a konstanzi zsinat idején – már Németországban bukkannak fel, onnan pedig Svájcba, Franciaországba és Olaszországba vándorolnak. 1422-ben egy Bologna városa előtt megjelent cigánycsapat András nevezetű „hercege” arról számolt be, hogy a magyarok elfoglalták országát, mire ő négyezer alattvalójával egyetemben elpártolt ősi hitétől, de később a kereszténység kebelébe mégis visszatért, és most a magyar király parancsára hét évig kell zárandokolnia, s jelenleg éppen Rómába megy, a pápához. Közép-Európában való megjelenésükkor viszont még egyiptomi búcsújáróknak mondták magukat a romák, akiknek azért kell hét évig zárandokolniuk, mert a kis Jézust, aki Heródes üldözései elől menekült, nem fogadták be maguk közé. Nem lehet, hogy Krisztus születése után több mint ezernégyszáz évvel ez a hét év zárandoklat ne szűrt volna szemet, a hasonló meséknek köszönhetően eleinte mégis mindenütt szívesen fogadták, sőt néha gazdagon meg is ajándékozták őket. Sok helyütt pedig még menlevelet is kaptak – mint ahogy például Luxemburgi Zsigmond királyunktól és Báthory fejedelemtől. Pedig arról, hogy valójában kik ők és hova is tartanak, édeskeveset tudtak a kegyes uralkodók, de ez idő tájt valószínűleg már maguk a romák is.

A cigányvajdak egyébként ezt az egyiptomi származást több helyen is „elsüttették”, és könnyen meglehet, hogy ebben nem is lódtottak nagyot, ugyanis mind Görögországban (Méthoné környéke), mind Kis-Ázsiában (Izmed környéke) volt olyan térség, amelyet egy időben Kis-Egyiptomnak neveztek, és az is tény, hogy ezeken a helyeken népes cigánykolóniák éltek korábban. A mai napig sem tisztázott azonban, hogy e térségeknek korábbi Kis-Egyiptom elnevezése ragadt-e a cigányokra, vagy az ő egyiptomi származásuk mítosza révén kapták nevüket az általuk lakott helyek. Mindenesetre ezt az egyiptomi eredetet Európa több országában készségesen elfogadták, és például az angol vagy a spanyol nyelvben meghonosodott megnevezésük a mai napig is erre utal (*gypsies*, *gitanos*). Más-
hol viszont éppen a már említett királyi menleveleknek köszönhetően vonatkoztattak rájuk valamely népnevet. Franciaországban például ez idő tájt a *bohémiens* (cseh) névvel illették őket, Németalföldön pedig először az *ungern*

vagy zingarus (zinganos) megnevezés vert gyökeret. Magyarul korábban „fáraó népének v. fiainak”, illetve *purdének* (meztelen) is nevezték a romákat, de később nálunk is az Európa-szerte legelterjedtebb „cigány” megjelölés honosodott meg, amely névnek az eredete azonban máig nem tisztázott megnyugtatóan. Maguk a cigányok pedig *romnak*, *manusnak* (*rom* = cigány férfi, többes számban: *roma* = cigányok; *manus* = ember) vagy *kálonak* (fekete) mondták magukat.

A régmúlt tudósainak egy része sokáig a bizonytalan eredetű „cigány” népnév alapján kereste a romák őshazáját. Volt, aki azt bizonygatta, hogy az athínganoi nevezetű görög eretnekekkel azonosak (ebből annyi valószínűleg igaz, hogy a romák egy része minden bizonnyal az *atcinganosz* – magyarul: 'kitasztottak' – nevű görög szekta tagja volt, s maga a cigány, cigán, cikán, tsiganes, zigeuner stb. elnevezés is ennek révén ragadhatott rájuk), felvetődött az amoritákkal, illetve a szaracénusokkal való rokonságuk, egyesek az afrikai Zeugitana tartományból származtatták, mások pedig a Rome tartománynév révén a tatárokkal hozták kapcsolatba őket, és felmerült az is, hogy a cigányok Singara mezopotámiai város elűzött lakosainak utódai, sőt még olyan elmélet is született, hogy valójában német zsidók, akik a 14. századi zsidóüldözés miatt bujdostak el egy időre.

Azonban a tudományos életben is az egyiptomi eredet elmélete a legelterjedtebb egészen a 18. század végéig, amikor is egy magyar ember, nevezetesen *Vályi István*, aki a Komárom megyei Almáson volt református lelkész, egy véletlennek köszönhetően rájött a rejtély kulcsára. Vályi még leideni diákként megismerkedett három indiai fiatalemberrel, akiknek anyanyelve szerfelett hasonlított a magyar cigányokéhoz, ezért kísérletképpen több mint ezer szót feljegyzett tőlük, jelentésükkel együtt. Amikor Vályi visszatért hazájába, a szójegyzéket felolvasta a győri cigányoknak, s kiderült, hogy a cigányok majdnem minden szó jelentését ismerik.

Közép-Európában tehát kezdetben igencsak kedvező fogadtatásban részesültek a romák – még olyan tartomány is akadt, ahol egy aranyforint bírsággal sújtották azt, aki cigányt megütött –, de ez a kedvezményezettség még itt is tisztavirág-életűnek bizonyult, pedig Magyarország mindig is élen járt a cigányokkal szembeni toleranciát illetően.

Különösen a zenészek szereztek rokonszenvet nagyon korán: Beatrix királynénak már 1489-ben voltak cigány kobzosai, és az 1525-ös hatvani országgyűlésen is egy hivatalosan felfogadott cigányzenekarral húzták a fülükbe az urak (igaz, hogy 1596-ból a pécsi bég foglyul ejtett cigány muzsikusairól is szól egy híradás, 1599-ben pedig Mihály vajda gyulafehérvári bevonulásán zenélő cigány muzsikusokról is szó esik). Amikor pedig egy évre rá, a szerencsétlen kimenetelű mohácsi csatát követően az ország három részre szakadt, a romák a fegyveres harcból is kivették a részüket (gondoljunk csak az Arany János által is megénekelt nagyidai ostromra, ahol a Szapolyai-párti Perényi Ferenc földvárát több mint ezer cigány védte I. Ferdinánd seregei ellen). Nélkülözhetetlen volt az a segítség is, amit a várak környékén letelepedett romák (különösen a tűzmes-

terek, golyóöntők, szeg- és kardkovácsok, hóhérok, fegyvercsiszárok és seborvosok, akiket számos vármegyében a fejadó alól is felmentettek) nyújtottak a várvédő vitézeknek, de a cigányok különösen kémtevékenységükkel tettek nagy szolgálatokat a hazának.

Nyugaton ezzel szemben éppen azzal kezdték gyanúsítani a romákat, hogy a töröknek kémkednek, s nemsokára a legtöbb európai állam szigorú rendeleteket bocsátott ki ellenük, és – a határokon felállított táblák képein bemutatva a várható büntetési nemeket – az országból való távozásra szólította fel őket (persze közrejátszott ebben a párizsi érsek is, aki 1427-ben a keresztény erkölcs megsértésének vádjával – bőjtök be nem tartása, babonaságok, kisebb lopások stb. – kiátkozta a romákat az egyházból). Az ügymenet általában a következő volt: első elfogáskor megbotozás, második alkalommal csonkítás és tüzes billoggal való megjelölés, harmadszorra pedig kötél vagy máglya.

Nem csoda hát, ha a 16. és 17. században a nyugat-európai romák nagy része visszaszállingózott Magyarországra. Ezekkel a nyugat felől érkező roma csoportokkal szemben aztán néhány magyar vármegye és város is különböző korlátozásokat vezetett be, de országos cigányüldözésre egészen a fasizmus koráig nem került sor a Kárpát-medencében.

Persze a kulturális különbségekből, illetve sokkal inkább az alapvető ismeretek hiányából adódóan olykor itt is történtek helyi konfliktusok. A legismertebb eset az 1782-es Hont megyei cigányper volt, melynek során rituális gyilkosság és emberevés vádjával több mint kétszáz romát ítélték halálra. Amikor a császári vizsgálótiszt megérkezett, és kiderítette, hogy a vádnak semmilyen alapja nincs – no és szép sorjában a meggyilkoltak vélt személyek is mind előkerültek –, negyven romát már kivégeztek. A tragikus félreértés egyik helyszíne egyébként Kemence község volt (a másik kettő Bát és Csáb), ami meglehetősen tragikomikus véletlen, hiszen az archaikus cigány álomfejtésben a „kemence” álombeli képe örömet jelent...

Itt az ideje, hogy néhány szóban kitérjünk az ősi roma hiedelemvilág néhány elemének ismertetésére (melynek során legnagyobbbrészt a *Pallas Nagy Lexikonának* a cigányság életmódjával, szokásaival és hiedelmeivel foglalkozó, könyvnyi terjedelmű mellékletére támaszkodom) csupán azzal a céllal, hogy annak rendkívüli összetettségét, törzsenkénti nagyfokú különbözőségét és az interetnikus kapcsolatokban a legkülönbébb félreértésekre módot adó voltát érzékeltethessük.

Nézzük talán először a romák halállal kapcsolatos hiedelmeit, amelyeknek némelyike valószínűleg abban is közrejátszott, hogy hajdanában szegény honti romáknak Kemencén olyan alaposan befűtöttek!

A hagyományait őrző romák a halál bekövetkezte után általában a következő módon járnak el. A hullát sós vízzel megmossák, felöltöztetik, majd miután kiterítették, az elhunyt közeli és távoli rokonai étellel és itallal járulnak eléje. (Minél több az ajándék, annál nagyobb a megboldogult iránti tisztelet.) Aztán elkezdődik a halotti lakoma, melynek során a felhalmozott étkeket és az italt

mind elfogyasztják, mialatt az idősebb nők nagy jajgatások közepette elkezdik énekelni az ún. *rovilyét*, vagyis a siratódalt. Az ital hatása alatt aztán a nők táncolni kezdenek, majd a férfiak is követik őket. Az egyre szilajabb, szinte az örjöngésig fokozódó táncot a teljes kimerülésig ropják, mígnem fokozatosan mind a földre rognak. A virrasztás egészen a temetésig, tehát mintegy két-három napig tart, és voltaképpen az a célja, hogy a hitük szerint ott lebegő lelket egészen a tetem elföldeléséig megakadályozzák a testébe való visszatérésben. Néha ételmorzsát és egy-egy csepp italt is hullatnak a földre, hogy a lélek ne legyen éhesen-szomjasan, sőt néhol egy edény vizet is készenlétben tartanak, hogy megfürödhessen. Több helyen arra is ügyelnek, hogy a testet ne az ajtón vigyék ki a házból (eredetileg a sátor egyik oldalát bontották meg, ma már természetesen inkább csak az ablak szolgálhatja e célt), így ugyanis a bolyongó lélek nehezebben talál vissza.

A sírt régebben ék alakú cölöppel jelölték, melyet a halott fejénél vertek le mélyen a földbe. Ezt a megboldogult valamilyen kedves tárgyával megkopogtatva a testbe vissza-visszatérő lélekkel lehetett kapcsolatot tartani. Ez a cölöp azonban valószínűleg más célt is szolgált. A romák elképzelése szerint a lélek csak akkor jut el a holtak országába – amely egyébként minden tekintetben a földi világ hú mása; ez indokolja a sírba helyezett számos földi javat: ételt, italt, pénzt, ruhaneműt stb. –, tehát csak akkor léphet át a fönti világba, ha minden hús lebomlott a csontjairól. Régebben a bomlás folyamatát azzal vélték meggyorsíthatónak a romák, hogy egy idő elteltével a hulla fejét kiásták, és máshol temették el. Majdnem bizonyos, hogy a 18. század végi tragikus honti események ennek az ősi rituálénak a véletlen megfigyelése (és félreértése) miatt következtek be.

A halálhoz-halotthoz számos más babonaság is kapcsolódik a roma hagyományban. Álljon itt ízelítőül néhány egészen bizarr példa!

A cigány nők, ha az uruk iszákos, a halott száján lévő tajtékot egy félbe vágott almával titkon letörlik, és ezt az almát megetetik az emberrel. Sátoros cigányok körében szokás volt a hullát fekete csirke vérével befrocskolni; a torka metszett szárnyas nagy vergődése a halott majdani megnyugvását jelezte a holtak országában. Ha a csirkevér megszáradt a testen, a lányok levakarták, és szeretőjük italába keverték, aki ezek után el nem kerülhetette a menyegzőt. Ez a hullán megszáradt fekete csirke-vér meddő asszonyokon is segít, ha számártejjel keverve töknek héjából megisszák. A tajtékot ezzel a vércaparákkal összekeverve külsőleg golyva ellen használták.

A romáknak a halálhoz és az elhalthoz való viszonyának rendkívüli fontosságát jelzi az a tény is, hogy a különböző törzsek tagjai akár hosszú óráig képesek ugyanazzal az intenzitással beszélni halottjaik viselt dolgairól. A külső szemlélőnek idővel olyan érzése alakul ki, hogy a halottak és a földön kóborló lelkek cselekedeteinek felidézése a haláltól való atavisztikus félelem feloldását célozza. Fontos ezt megjegyezni azért is, mert a romák halállal kapcsolatos ősi hiedelmeinek egy része még mindig hihetetlenül elevenen él azon csoportjaik kö-

rében is, amelyek mára már archaikus hitviláguknak csupán elcsökevényesedett, eredeti kontextusukból kihullott fragmentumait őrzik.

Főntebb szó esett már egy szerelmi varázslással kapcsolatos praktikáról; az érdekesség kedvéért feltüntetek még itt néhány holtbiztos receptet. Például: kosbor húsvét éjjelén kiásott gyökerét megszáritani, majd porrá zúzva, saját vérrel elegyítve ételbe-italba keverni; Szent György napján fogott zöld békát sok kis lyukkal ellátott cserépedényben hangyabolyba ásní, a hangyák által letisztított csontot porrá törni, majd denevérvérrel, szárított kőrisbogár porával pogácsává gyúrni, és ebből adandó alkalommal néhány morzsát a kiszemelt férfival megvetni; a cél elérésében segít az is, ha a lány ruhájának valamilyen saját testnedvével átitatott részét szeméremszőrzetéből kitépett szőrszálakkal együtt porrá égeti, s ezzel a porral jár el a fenti módokon; nem mindig szükséges azonban ennyit bajlódni, olykor a férfi fekvőhelye alá elásott egyszerű varjúszem vagy borzláb is bőven elegendő.

Ezeknek a szereknek az előállításával bárki megpróbálkozhat ugyan, ám az ősi cigány hagyomány szerint a bájitalok elkészítésére a varázslóasszonyok (*csovályi*) hivatottak igazán, akik minden nemzetségnél megtalálhatók, és nemcsak megkülönböztetett tiszteletnek örvendenek, hanem törzsükben nagy befolyással rendelkező személyeknek számítanak. Még a nemzetségek élén álló *szájbidsók* (előljáró), sőt a törzs vajdája is meghajlik a szavuk előtt. A bájitalok készítésén kívül a varázslóasszonyok illetékességi köre egyébként a betegségek gyógyítására, a legkülönbélebb szerencsétlenségek elhárítására, valamint az ezeknek a feladatoknak az elvégzéséhez nélkülözhetetlen amulettek és fétisek előállítására is kiterjedt. Tevékenységük és varázserővel bíró portékáik révén jelentős jövedelmet biztosított ezeknek az asszonyoknak, már csak azért is, mert szolgáltatásaikat nem csupán a romák vették igénybe, hanem igen gyakran a falusi nép is.

Természetfeletti erőre két módon tehetnek szert a *csovályik*. Először is öröklődés útján (az olyan hetedik lány például, akinek anyja még nem szült fiúgyermeket, látja a szellemeket és az elásott kincseket), habár ebben az esetben is szükség van azért néhány fortélyra (pl. a lány egy rongydarabbal dörzsöli halott anyja mellét, s e rongydarabot kilenc napig meztelen testén viseli, aztán elégeti; egyébként ennek hamuja is felhasználható szerelmi varázslásra). A másik lehetőség a *csovályivá* válásra, ha a lány *Nivósikkal* (vízi szellemek) vagy *Phuvusokkal* (föld alatti szellemek) közösül.

Mindez azonban csupán az érem egyik oldala. Vannak ugyanis az ősi roma hitvilágban olyan asszonyok is, akik a gonosszal állnak szövetségben. Ők a *holyipik*, vagyis a boszorkányok. A *holyipik* eredetileg a különböző betegségdémonokkal tartották a kapcsolatot, de ezek a démonok a kereszténység hatására a legtöbb törzsnél ördögökké transzformálódtak, amelyeknek hierarchiája a következőképpen fest: van hét kis ördög, hetvenhét nagy ördög, fölöttük pedig a legnagyobb ördög (*legbareder beng*) áll, aki viszont mindenben a nagyanynak tartozik engedelmeskedni (valószínűleg innen ered az ördög nagyanynak régebben oly gyakori emlegetése). Az ördögöknek ezt a csúf matriarcháját ma-

ga az isten (*del vagy devla*) teremtette, amikor undorában egy kígyóra köpött. A további ördögöknek hétezer évenként már az ördöganyó adott életet, mégpedig úgy, hogy saját combjából kiharapott egy darabot.

A boszorkánnyá válás egyetlen útja, hogy a nő ördöggel vagy betegségi démonnal közösül. Az aktus során az illető nőbe átmegy a rossz szellem, amely azonban gazdájának testét el is hagyhatja, s annak utasítására valamilyen kisebb állat képét magára öltve a kiszemelt emberek testébe is bejuthat, hogy ott betegséget vagy akár azonnali halált okozzon. A boszorkányokkal kapcsolatban közkeletű az a nézet, hogy fonál segítségével képesek akár egy távolban alvó ember vérére is szívní, aki ennek folytán aztán megbetegszik, és emberi beszéd helyett kukorékol, ugat vagy farkas módjára vonít, éjjel pedig a boszorkány parancsára ezen állatok alakjában garázdálkodik. Ezért aztán az, aki éjjel olyan kutyával találkozik, amely nem ugatja meg, jobban teszi, ha háromszor a földre köp, és bal lábát felemelve mindaddig nem mozdul, amíg a kutya el nem tűnik. Egyes törzsek aztán az ilyen kutyának levágják a farkát, hogy vissza ne változhasson emberré. A hibázó boszorkány arra ítéltetik, hogy bizonyos ideig vörös kakas képében éljen, ezért az oláh cigányok be sem teszik a lábukat olyan udvarra, ahol vörös kakast látnak.

Terjedelmi okokból kifolyólag lehetetlen, hogy az ógörög mitológiához hasonlóan szövevényes roma hiedelemvilág minden szereplőjét akár csak egy-egy mondat erejéig is érintsük, de szükségesnek látom néhány fontosabb alaknak legalább a nevét megemlíteni: *Jandra* és *Anromori* (a jó és a gonosz princípiuma), *Sujolak* (óriási szőrös lény, akinek birtokában van a világ össze tudománya; az ördögök legyőzték és egy sziklához láncolva tartják fogva), *Urmék* (végzetnők; a gyermek születése után hárman jelennek meg fölötte, úgymint: 1. *lacse Urme* – jó Urme; 2. *silale Urme* – hideg Urme; 3. *mizech Urme* – rossz Urme; királynőjük: *Matuja*); *Kesályik* (erdei tündérek; rendszerint szintén hármával jelennek meg, királynőjük: *Ana*), *Locholicsók* (undorító külsejű lények, életükben az ördöggel szövetkezett férfiak), *Mulo* (vámprírhoz hasonló alak; halva született gyermekből lesz), *Masurdálók* (óriások), *Cignomanusok* (törpék), valamint a Kesályik királynéjának, Anának és a Locholicsók királyának nászából született kilenc betegségi démon: *Melalo* (piszkos), *Lilyi* (nyákos), *Thulo* (kövér, vastag), *Tcharidji* (meleg, forró), *Salalyi* (a hideg), *Bitoszo* (bőjtölő), *Lolmiso* (lolo: vörös; misosz: egér), *Mincseszkere* (a női szemérembéli), *Poreszkero* (farkas, farkkal ellátott), valamint ezek gyerekei (pl. Bitoszo egyik gyereke *Szorkulo*, azaz: lábszárgörccs).

Sajnos arra sincs mód, hogy a cigány tenyérjósítás gazdag motívumkincsét felvázoljuk. Elkerülhetetlennek látom azonban, hogy az alábbi történetekben is meg-megjelenő oláh cigány-törvénykezésről szót ejtsünk. A legcélszerűbb talán, ha Erdős Kamill: Cigány-törvénytörvénykezés (Románi Krísz) (Néprajzi Közlemények, 1959. 1–2. sz. 203. p.) című tanulmányának egyik részletét idézem kivonatoltan (Bari Károly *Tűzpiros kígyócska* című cigány népköltészeti válogatásának jegyzetanyagából; Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1985):

„A cigány-törvényszék csak jelentősebb, nagyobb horderejű ügyekben ül össze, tehát egy cigányközösségben kb. 3–4-szer egy évben... A törvénykezés mindig nyilvános, és folyhat szabad ég alatt (pl. udvaron, vásárban) vagy zárt helyiségben (pl. házban, kocsmában). A bírósági tagok körben ülnek a földön vagy az asztal mellett. [...] A törvény »csinálása« (cigányul »súvasz krísz« vagy »sinel i krísi«) csendben és méltóságteljesen történik... Először a felperes terít le a földre egy fekete kendőt... és ráhelyez egy szentképet. (Általában minden cigány férfi hord magánál szentképet, melyet búcsújáró helyeken, pl. Csatkán vásárol. A képek leginkább Szűz Máriát ábrázolják.) Aztán letérdelve a fekete kendő elé, bal kezének két ujját a szívére, jobb kezének két ujját a képre téve...” megesküszik. Van, ahol „még két égő gyertyát is állítanak a fekete kendő széléhez”, máshol „egy vödör vizet és egy vasláncot is tesznek a fekete kendőre, miközben ezeket mondják: »úgy hűljön ki a lelkem, mint ez a vödör víz«, illetve »ilyen nehéz láncban legyen egész életemben« – ha nem az igazat mondom. – A fekete kendő jelentése a következő: »Olyan fekete gyász jöjjön rám, mint ez a kendő – ha nem a valóságot mondanám.« ...A törvénykezés időtartama kb. fél nap... A törvényszék egyszeri és megfellebbezhetetlen döntést hoz.”

Talán már a fenti rövid ismertetés révén is érzékelhető, hogy bonyolult összefüggésekben bővelkedő, rendkívül sok hatásból felépülő – s valószínűleg belső ellentmondásoktól sem mentes –, többgyökerű hiedelemvilág a romáké. Ráadásul a legtöbbször egymástól is elszigetelt romaközösségek kollektív emlékezetéből az idők során különböző elemek hulltak ki (s hullnak ki mind a mai napig), a megmaradt fragmentumokra pedig a legkülönbözőbb és a legkülönfélébb módokon átlényegített hatások rakódnak rá. Mindazonáltal a különböző babonák és hiedelmek a romák alsóbb rétegeinek életmódjára és viselkedéskultúrájára mind a mai napig hallatlanul nagy hatást gyakorolnak, s ezeknek legalább részleges ismerete nélkül nem folytatható velük effektív kommunikáció.

Fontosnak tartom, hogy a romáknak legalább szűkebb környezetünkben élő két legfontosabb csoportjáról szóljunk itt néhány szót.

A magyar nyelvterületen legnépesebb csoportot a *rumungrók* (vagy kárpáti cigányok, akik már nem értik és beszélik a cigány nyelvet) alkotják, akik – néhány Nógrádban élő nemzetségen kívül – mára már elvesztették eredeti anyanyelvüket, s valamelyik magyar tájszólást beszélik. Rumungró nyelvüket megőrzött nagyobb csoportjaik a szlovák vagy *szervíko* cigányok között élnek, akiknek nyelvjárása közeli rokonságban áll az övékkel. (A szakirodalom a kárpáti csoporthoz sorolja az úgynevezett *szintó* cigányokat is, akik magukat sokszor vend, illetve német cigányoknak mondják. Ők a Dunántúlon élnek.)

A Kárpát-medencében a rumungrók mellett az *oláh-cigány* (vagy kolompár – vlashiko rom) csoport a legjelentősebb. Ők csak a múlt század közepén indultak útra Moldvából, s Erdélyen keresztül érkeztek el hozzánk (egyes csoportjaik csupán az első világháború után). Törzsi, illetve nyelvjárási tagozódásuk szerint megkülönböztetünk *lovára* (lókereskedő), *cerhara* (sátoros), *colara* (szőnyegkereskedő), *sastrari* (kovácsok), *romano rom* (xarkomári) (rézműves), *csurara*

(churara) (késes, rostakészítő), *kherara* (házaló), *mashara* (halász), *drizara* (kheldaraschi) (üstfoltozó), *valutári* (hegedűsök) stb. oláh cigányokat. Ezek közül a *lovári* nyelvjárás (lóvé = pénz szóból) a legelterjedtebb, és a mai roma irodalom is ezen a nyelven születik (például Choli Daróczi József bibliafordítása).

Térjünk még vissza röviden a 18. század táján elejtett történelmi szálak bogozásához! Ez volt ugyanis az az időszak, amikor a romák legnagyobb arányú betelepedése megkezdődött.

A beáramlás közvetlen kiváltója Mária Terézia 1761-es rendelete volt, amelynek alapján a török hódoltság idején elnéptelenedett területekre cigányokat telepítettek, hogy a mezőgazdaságban hiányzó munkaerőt velük pótolják. A betelepülteknek minden feltételt megteremtettek arra, hogy sikeres gazdálkodókká válhassanak, a királynő még azt is elrendelte, hogy újlakosoknak, újmagyaroknak vagy újparasztoknak (németül Neubauer) szólíttassanak, de végül úgy járt velük, mint a perzsa király a zottokkal.

1767-ben aztán egy jóval szigorúbb rendelet követte ezt az előbbi, mely – a törvényszegés esetére komoly büntetést helyezve kilátásba – arról rendelkezett, hogy a romák se saját viseletüket, se saját nyelvüket ne használják, hogy egymás között ne házasodjanak, s hogy a cigánygyerekek 2–4 éves kortól szüleiktől elvételessenek, és a megfelelő nevelés végett parasztcsaládokhoz adassanak. Ennek sem volt sok foganatja, ha csak az nem, hogy az elvett, majd viszszaolított-visszaszökött gyerekek miatti állandósult konfliktushelyzetben a romák és a parasztok közötti viszony hosszú időre erősen megromlott.

A felvilágosult II. József aztán enyhített anyja drákói szigorán, és 1782-es rendeletében az oktatásra, a mesterségek elsajátítására, a kötelező templomlátogatásra és a higiéniai követelmények érvényesítésére helyezte a hangsúlyt.

E rendelkezések minden naivitása és ellentmondásossága ellenére joggal állítható, hogy – legalábbis Európa történetében – ez volt az első alkalom, amikor egy állam nem üldözte, sőt saját lakosaiként tartotta számon a romákat.

A 19. század folyamán is történtek ugyan egymástól elszigetelt kísérletek a romák helyzetének javítására, de törvényi szabályozás híján, sajnos, egyik sem vált – nem is válhatott – országos jelentőségűvé. Hám János szatmári püspök 1857-es alapítású cigányiskolája idővel csakúgy tanuló nélkül maradt, mint Farakas Ferdinánd érsekújvári romatanodája.

A legnagyobb szabású és legsikeresebb tervezetet Habsburg József főherceg (József nádor fia) dolgozta ki és valósította meg a 19. század utolsó negyedében. Úttörőnek mondható abban a tekintetben is, hogy a letelepítési és oktatási tervezetét saját tudományos kutatásainak eredményeire alapozta. A cigányok nyelvének, szokásainak és történetének beható tanulmányozását követően számos tanulmányt publikált, cigány–magyar szótárat állított össze és *Romane Sziklaribe Csibákero* címmel összeállította a cigány nyelv nyelvtanát. Nagy emberszeretetről és bölcs megértésről tanúskodó humánus cselekedetei révén, melyekre szinte egy egész vagyont áldozott, ismertté vált távoli országok

cigányainak körében is. A romák védelmezőjüket látták benne, valósággal bálványozták, és királyuknak tartották.

Végezetül hadd idézzek hát az ő egyik – még ma is számos megszívlelendő gyakorlati tanácsot tartalmazó – írásából:

„Nekem Alcsúton egy külön cigányiskolám volt, mely rövid idő alatt elég jó eredményeket szült. Abban 6–15 évesek tanultak együtt. Fölfogásuk jó volt s apró kitüntetések és kedvezmények némi vetélkedést is fejlesztettek ki köztük. Ily eredményt aligha lehetne elérni akkor, ha egy tizenöt éves cigánygyermeket a falusi elemi iskolában a hat éves polgárfiú mellé ültetnénk; minden mástól eltekintve, ez még nagyobb kölcsönös ellenszenvet idézne elő és – sértené a cigány önérzetét, mely minden vadság mellett is nagy mértékben megvan benne.”

(A mi nomádjaink. Élet, 1893. 7. sz.)

Furcsa helyzet kisebbségben élve többségiként megnyilatkozni – merthogy mind a fönti, mind az alábbi oldalakon kétségtelenül ez történik –, de még furcsább lehet a nemzeti kisebbség kisebbségének szerepkörét felvállalva betagozódni a társadalomba.

Ez a könyv ezen betagozódás segítésének a céljából született, és bár igaz, hogy elsősorban a Szlovákia déli régióiban többségi szerepet játszó kisebbségi-ekhez – tehát a szlovákiai magyarokhoz – szól, valószínűleg a kétszeres kisebbségben – vagyis magyar környezetben – élő roma etnikum számára sem tanulságok nélkül való. Egyik oldalon a romákkal kapcsolatos ismeretek bővítését és a számos közkeletű téves előfeltevés tisztázását szolgálhatja, míg a másik oldalon arról adhat híradást, hogy miben látják a roma ember és a roma közösségek jellegzetességeit, a velük való párbeszéd nehézségeit, illetve a konfliktusok lehetséges okait az évszázados előítéletek meghaladását célul kitűző, a kérdéskörhöz jóhiszeműen közeledő „parasztok”.

Reményeink szerint pedig mindez végső soron a másiról kialakított vélemény és az önkép felülvizsgálására ösztönöz mindkét oldalon.

Hizsnyai Zoltán

„Pénteken délig nyitva van az ég”

Mai történetek romákról

Életem első látogatása egy cigányházban

Egyik ismerősöm hívott fel telefonon sok évvel ezelőtt. A fia szeretne városunkba költözni, már érdeklődött is ez ügyben, és most kapott egy lakáscímet, de nem ismeri az itteni viszonyokat, ráadásul most nem is tud eljönni, szóval nagy szívességet tennék neki, ha én nézném meg az eladó lakást.

A cím nekem sem volt ismerős. Érdeklődni kezdtem, de az ismeretségi körömből senki nem tudott felvilágosítást adni. Már kezdtem arra gondolni, hogy valami tévedés történt, s hogy ilyen nevű utca talán nem is létezik, amikor végül egyik munkatársam adott felvilágosítást. Furcsa hanglejtéssel beszélt, közben a szemöldökét időnként sokat sejtetően felvonta, az ajkát meg hol elhúzta, hol lebiggyesztette, hol cinkos mosolyra illesztette, miközben a szeme néha szarkasztikusan csillogott, néha meg hangyásan villódzott. Mi tagadás, kissé furcsállottam a különös mimikrit, de akkor még nem tulajdonítottam neki különösebb jelentőséget.

A keresett utca egy félreeső, távoli városnegyedben volt, ezért hát rábeszéltem egyik barátomat, menjünk ki autóval. A környék elég vegyes benyomást tett ránk, de még nem volt tiszta a kép. És ahogy közeledtünk a megadott címhez, úgy lett egyre elhanyagoltabb a környezet is: körös-körül törött gallyú fák és újságpapírral pótoltt, kitört ablaküvegek, felborított kukák, a bokrok tövében és az ablakok alatt rozsdás fazekak, kifakult rongyok, korhadó deszkacsonkok, üres borospalackok, törött sörös- és pálinkásüvegek látszottak, a szögletekből átható vizeletszag csapott ki, melytől az ember szinte megtántorodott, a gyalogösvényeken sár és bélsár egybetaposva, szinte megkülönböztethetetlenül.

A megadott címen egy hámló vakolatú kétemeletes ház állt. Valahogy átvergődtünk a bejáratig, és a hepehupásra kopott betonlépcsőn felbukdácsoltunk az első emeletre. Elővettem a kulcsot, és megpróbáltam kinyitni az ajtót. A zár azonban meg volt rongálódva, és az ajtó nem nyílt.

Kisvártatva hangokat véltem hallani belülről. Először csupán halk, alig sejtethető neszezés szűrődött ki az ajtó mögül, aztán sugdolózásra lettem figyelmes, de nemsokára már biztatás is érkezett: – No, nyisd már ki!

Bekopogtam a szomszéd ajtón, hogy valami szerszámot kérjek, és kiszabadítsam a „bent rekedteket”. A szomszédasszony elég furcsán nézett rám, de hozott egy csavarhúzó. A teendők hevében valahogy nem tudatosítottam, hogy ez egy „roma” asszony.

Az ajtó hamarosan kitárult, bent nem volt senki, viszont mögöttünk egyszeriben öt roma állt.

– Ide gyönnék lakni? – kérdezte mélyen kongó, szétcigarettázott hangon egy terebélyes asszonyság.

Az ismerősöm intenzív morgásba kezdett.

– Maguk parasztok? – érdeklődött magasabb hangfekvésben egy még teste-
sebb roma nő.

– Költözzenek ide! Meglássák, jó lesz maguknak itt! – ragadta ismét magá-
hoz a szót az előbbi asszony.

Valami miatt akkor ott, abban az invitálásban ellentmondást éreztem, hát be-
szédbe elegyedtem velük.

– Parasztok vagyunk, tudják azt maguk jól. Miért szeretnék mégis, hogy ide
jöjjünk lakni? Befogadnának minket? Nincs itt valami tévedés?! – adtam hangot
kéteyleimnek.

– Pedig igazán jó lenne! Gyöjjenek be egy kávéra, megtémázzuk! – invitáltak
beljebb.

– Nem, nem mi jönnénk ide... Igazán köszönjük a meghívást, de... – szabad-
koztam, s már indultam is volna lefelé.

Ismerősöm eközben már a lépcsőfordulóra somfordált, s most ott ácsorgott
cipője orrát nézegetve, lazaságot tettetve, de ugrásra készen. Amikor aztán lát-
ta, hogy ott ragadok, hirtelen elhatározással nekiiramodott, lerohant az utcára,
és a kocsihoz érve rátenyerelt a dudára. Hogy aztán én miként kerültem mégis
a szomszéd lakás konyhájába, nem is tudom megmagyarázni.

– Maguk parasztok utának minket, lenéznek, persze hogy nem gyönnék ide
– állapította meg odabent a roma asszonyok szószólója, miközben cigarettára
gyújtott. Aztán mélyen leslukkolva a füstöt még hozzátette: – Pedig ha a paraszt
tanúna a romátó, a roma nem tanúna annyi rosszat a paraszttól!

Na, ez igazán szöveget ütött a fejembe. Ebből a konyhai beszélgetésből, ro-
máknál tett első látogatásomból ennél sokkal több nem is rögzült emlékezetem-
ben. Ez a mondat azonban, mint későbbi tapasztalataim révén megbizonyosod-
tam róla, az együttélés kérdésének elevenjébe hasított. A kávé mindenestre
már akkor is megittam, hogy bizonyítsak.

Amikor egy félóra múlva meggyóntam az ismerősömnek a kávézást, megállt
az első kocsmánál.

– Gyere, ide bemegyünk! – szólított fel ellentmondást nem tűrően.

– Én, ide? Ne hülyéskedj már!

– Ha te ott kávéztál, akkor ide most bejössz!

Vodkát rendelt.

– Idd meg! – parancsolt rám.

– Nem tudom.

– Már pedig ezt most megiszod! – erősködött tovább.

– Ne haragudj, úgy érzem, nincs rendben a gyomrom.

– Akkor kettőt iszol, és kész! – zárta le a vitát ismerősöm.

Engedtem a kísértésnek, és a megtisztulás rituáléjaként megittam a vodkát.

Mint ahogy korábban a kávé is.

A vodka egy rövid időre feloldotta bennem a frissen szerzett – és még soká-
ig nehezen értelmezhető – élmények okozta feszültséget. Annak a gyenge minő-
ségű zaccos kávénak a hatása azonban maradandóbbnak bizonyult.

Az állatok szava

Egyszer valami intéznivalóm akadt a *péró*ban, ezért kerékpárra pattantam.

Már közel jártam a célhoz. Igyekeztem tartani a tempót, mert a kutyák anynyira közel jöttek, hogy attól tartottam, ha pedálozás közben véletlenül bele találok rúgni valamelyikbe, belém marnak. Egyelőre még sikeresen kaszkadőrködtem, amikor hirtelen valami furcsa fekete anyag kezdett röpködni felém. A röppálya rekonstruálása révén a mozgó löállítás mindenkori helyzetét meglehetősen pontossággal sikerült bemérem, de a repülő tárgyak mibenlétéről és arról, hogy ki az, aki ekként próbálja üdvözlését tenni, még halvány sejtelmem sem volt. Egyszer evezés közben volt egy ehhez hasonló élményem, de akkor csupán a támadás oka maradt rejtve előttem, a támadók kiléte egyértelmű volt: hattyúk üldöztek, és csőrükkel hátulról próbálták megkopogtatni a fejemet. Találat akkor nem ért, és eddig szerencsére most sem.

A bozót sűrű volt, a bombák egyszer messzebből, egyszer közelebből jöttek. De még mindig sehol egy ember.

A kutyáktól nem félek, eddig még soha nem bántott kutya, futott át az agyamon. Megmakacsoltam magamat. Úgy határoztam, nem fordulok vissza, nem adom fel.

– Mi van, csak arra van merszed, hogy dobálj?! Félsz mutatkozni?! Látod, hogy egyedül vagyok, te látsz engem! – kiáltottam a bozót felé.

– Hova megy erre?! – szólt ki valaki a bokor mögül.

– Ha akarsz tudni, Lólihoz. Ismered?

A nevet hallván a dobálózó elordította magát:

– *Me pindzharav!*

Persze fogalmam sem volt, mit mond.

Kisvártatva előugrott a gazból egy jó „kormos” gyerek.

– Velem gyűjjön! – mondta, és elindult előttem.

– Ha úgy akarsz! – mosolyodtam el a mezítlábas lurkó határozott szavára.

Amikor a házakhoz értünk, a gyerek bekialtított az illető ablakán. A nevéen szólított kijött, de nem látott valami szívesen.

– Parasztok ide csak úgy nem járnak! Hogyan tudott idegyönni? – kérdezte bizalmatlanul a cigányember, és a szemébe húzta a kalapját.

– Hát... a biciklimen jöttem – mondtam némi habozás után, mert nem tudtam, miként érti a kérdést.

– Állatokkal nem találkozt? – tolta most a tarkójára a kalapot.

– Kutyákkal... Meg malacokat is láttam... Meg, azt hiszem, lovat. De nem nagyon figyeltem.

– Akkó jó van! Hogyan monta a kutyáknak?

– Mármint hogy mit mondtam a kutyáknak? Erre gondol?

– Csak roma nyelven értenek! – jelentette ki.

– Nem beszéltem hozzájuk – mondtam most szarkasztikusan, pedig a kutyákhoz egyébként valóban szoktam beszélni.

– Akkó meg! Akkó meg hogyan?! – kérdezte most már inkább csak magától, aztán szúrósan a szemembe nézett, majd lassacskán ellágyult a tekintete, és egy fejmozdulattal beljebb invitált: – Na, gyűjjön be!

Ha az állatok beengedtek, és a „paraszt szagom” miatt nem téptek meg, akkor jó ember lehetek.

Mit szól a kicsi

Egyszer a tanítási óra után, amikor könyveimet, füzeimet összepakolva a kijárat felé indultam, két kis romalány állta el az utamat.

– A testvérünket hazahozták a kórházból. Anyánk monta, elgyöhet mennézni – szólalt meg az idősebbik testvér.

– Köszönöm a meghívást, de nagyon pici még az a baba, most még nem mennék ki – feleltem, mert ismertem már annyira a szokásaikat, hogy tudjam, a kisbaba mellett nem szívesen látnak idegeneket.

– De monta, csak nézze meg, meg hogy a házunk is fel van díszítve, és biztos örüni fog, maga olyan paraszt. És má hozzánk tartozik, láthassa!

– A rokonok mit fognak mondani, hogy még csak most jöttek haza, anyukád is fáradt, a *gádzi* meg beállít?!

Több se kellett nekik.

– Hallod a *Phal-asszonyt*? – gurguláztak a nevetéstől, merthogy fele akkora vagyok, mint a *romnyik*.

– No, mondhatom, hogy gyössz? – kérdezte az egyik lány, amikor kinevették magukat.

– Hát jó. Mondjátok meg otthon, hogy kimegyek – határoztam el magamban, és másnap el is indultam a *péró* felé.

A fogadtatás kedves volt, a szoba pedig valóban szépen fel volt díszítve. A kerámia Szűz Mária-domborművön, a házi oltár szentképén és a szentkép két oldalán álló gipszangyalkák körül élő- és művirágfüzérek. A csilláron a virágdíszek alatt egy plüssmaci függött, mellette pedig egy rongybaba, amelynek köténykéjén a „Szeretünk téged!” felirat volt olvasható. Az elsőként kapott játék azonban a szokásoknak megfelelően a kiságy végében, a baba lábánál volt elhelyezve. Lepedő helyett pedig egy piros alapon rózsás, arany szálakkal átszőtt vállkendőt terítettek alája.

A beszélgetés során sok érdekes dolgot megtudtam az újszülött hazaérkezése körüli teendőkről, különösen a rontás elhárításának módjairól. Az újszülött fekvőhelye alá vagy ágya fölé például szentképet helyeznek, mert a megkereszteletlen babára nem terjed ki az őrangyalok hatalma, ezért aztán szükség esetén nem tudnák megvédeni. Ha azonban a közelében van egy szentkép, az angyalok azt védelmezve a kisdetet önkéntelenül is oltalmuk alá vonják. Biztonság kedvéért tükröt is tesznek a kiságyba, hogy ha mégis odaszemtelenkedne egy démon, meglátva magát benne megijedjen, s hanyatt-homlok elmeneküljön. A tükör mellé helyezett kés – vagy újabban a fésű – szerepe pedig az, hogy a gonosz démonokat jól megszurkálja. Ha mindez nem segítene, még mindig ott van védelmezőnek a kisbaba csuklójára kötött piros szalag, amely – arany ékszeres társaságában – akár a sapkácskájára varrva is megjelenhet. Ezen utóbbiak elsősorban az általánosan elterjedt – számos esetben önostorozáshoz, es-

küzdéshez kapcsolódó – átkozódás negatív hatása ellen védelmeznék, amely még olyan alkalmakkor is rendkívül gyakori, mint a szülés, a keresztelő, az esküvő vagy a temetés. Úgy tartják, a kisbaba még mindenre fogékony és olyannyira érzékeny, hogy a nem kifejezetten neki szánt káros hatásoktól is szükséges valamilyen formában megóvni.

– Amikó az első gyerekem született – emlékezett vissza nagy gesztikulálás közepette az egyik jelenlevő rokon –, oszt hazahoztak, hát sok vendég gyött hozánk. Jó rá is néztek a kicsire, a meg mingyá elkezdett *rovelni*, de olyan nagyon, hogy még akkó is sírt, amikó elmentek. No a *mámi* monta is mingyá, hogy megigézték. Le kell nyalni. Le is nyaltam a homlokát meg a' arcát. Az egyik szemébő még sós könny folyt, de a másikkő má nem olyan. Bizony, a gyerekre rendesen rácsodákoztak. Ki tuggya, mi lett vóna vele, ha le nem nyalom?!

– No, úgy van, nagyon kell vigyázni! – helyeselt az egyik idősebb szomszédasszony. – Hát az enyémet is, mikor elgyöttek mennézni a rokonok meg a szomszédok, bizony mindenki jó pofán nézte, dicsérte, nem tudni, nem irigyelte-e. Montam is, amikó má menőbe vótak, hogy aki ránézett, köpköggye meg, nehogy má valami átok fogjon rajta!

– Mi meg parasztok között laktunk, oszt vót ott egy olyan gyermektelen házaspár, akik néha elvitték a gyereket sétáni – kapcsolódott be a beszélgetésbe egy harmincas asszony, hét fiúgyermek anyja. – No eccer úgy vagdalózott a gyerekek a kocsiba, mikó hazahozták, meg még azután is, hogy nem tuttunk vele mi' csináni. Én még igen fiatal asszony vótam, hát áthíttam a szomszédasszonyt, hogy csinájjon má valamit vele. A' meg egy pohárba vizet hozatott velem, oszt három tüzet vett ki a kályhábő. Valamit mormót magába, nem tudom, mit, azzal a három tüzet beletette a vizespohárba. Egy tűz mingyá le is merűtt. Mingyá tulta, hogy a parasztok rácsodákoztak az én kisfiamra! No akkó azzal a tüzes vízzel gyorsan lemosta az arcát, oszt mormót, csak mormót. A végén felhajtotta a szoknyáját, oszt a belső felével szárazra törűte a gyerek arcát. A' meg mingyá megnyugodott, oszt elaludt.

Nagy érdeklődéssel hallgattam a szemmel verésről szóló furcsábbnál furcsább történeteket, és még sokáig hallgattam is volna, csak hát ezek után el se tudtam képzelni, hogy a kezembe adják a picit. De a kezembe adták! Aranyosan izgett-mozgott, fészkelődött a karomban. A piros masni és az arany ékszer, ami a sapkájára volt illesztve, ide-oda hajlott, és a picike mintha az ujjamat tartotta volna a kezével. Esze ágában sem volt sírni.

Egyszer csak megéreztem, hogy feszülten figyelnek. Csak ekkor tűnt fel, hogy valami olyannak vagyok fültanúja, ami cigányházaknál nagyon nagy ritkaság. Csönd volt. Légy se zümmögött. Már legalább fél perce álltam szótlanul, a figyelem középpontjában, karomon a kisdeddal, amikor a háziasszony végre megszólalt:

– Neharaguggyá meg, nem montuk vóna, de akartuk tunni, mit szól a kicsi? Az úgy van, hogy sírna, ha nem bírna! De nem sír. Téged *kamel*.

Jólesett ez az óvatos bizalom. És jól az óvatlan szeretet.

Az alma

Meleg nyár eleji nap volt, szinte már kánikula, és csak néhány nap választott el a vakációtól. Nem volt már igazi tanítás, de ilyen csodálatos időben a gyerekeket különben sem lehetett volna bent tartani, kimentem hát velük játszani az udvarra. Még a bejáratí ajtót is bezártam, ne legyen ki-be futkosás.

Dél felé látom, hogy egy elfáradt, kimelegedett, látásból jól ismert roma férfi igyekszik kétkerekű kocsiját bevonszolni az utcai kapun.

– Látom, kint vagytok, viszem a vasat a gyűjtőbe – kiáltott felénk, amikor sikerült átjutnia az akadályokon. – Nagyon kifáradtam – mondta a homlokát törölgetve, azzal leült a lépcsőre.

A kezemben tartott labdát odadobtam a gyerekeknek, és elindultam feléje.

– Adná nekem egy pohár vizet? – kérdezte szelíden, amikor kifújta magát, és én is közelebb értem.

– Hát már miért ne adnék?! – mondtam kedélyesen, és már nyitottam is az ajtót. Pár pillanat múlva ott álltam a lépcső tetején, kezemben a pohár vízzel: – Tessék! – és nyújtottam feléje a poharat.

– Hallod, te osztán nem vagy irigy – mondta elismerően, és egy húzásra megitta a vizet.

– Miből gondolod, hogy nem vagyok irigy? – kérdeztem meglepődve, mert egyszerű ivóvízzel kapcsolatosan fölöttébb túlzónak tartottam egy ilyen kijelentést. – Csak nem a vízre gondolsz!? Szerintem ez természetes.

– Hát idefigyejj, ez egyáltalán nem természetes. Dógoztam egy parasztnak, hordtam ki a ganét. A *gádzsi* nem adott innom, a *gádzsó* meg olyan *műanyag*os *glázsába*, na, hogyan is mongyátok?

– Műanyagflakonban.

– Te meg kihozod az üveg poharat! Lásd meg, össze is koszítottam a mocskos kezemmel. Ha beengedsz, innék még, és kimosom.

Beengedtem, ivott, majd a mosdón lévő szappannal először megmosta a kezét, majd a poharat mosta el.

– Ne mondd, hogy buta vagyok, és nem tudom, hogyan csinájjátok!

– Dehogymondom! Azt viszont állítom, hogy egy asszonynak is becsületére válna, ha ilyen szépen elmosna egy poharat, mint te.

Megköszönte a vizet, fejébe nyomta a kalapot, aztán nekifeszült az öreg taligának, és a hatalmas ócskavas-rakományt kikormányozta a kapun.

Már a vége felé járt a szünidő, és a „vízivást” réges-rég elfelejtettem. Éppen takarítottam. Rettenetes hőség volt megint, hát kinyitottam az ajtókat, hogy kicsit átjárja a szobákat a levegő. Éppen a lakás túlsó végében tettem-vettem, amikor egyszer csak kopogtatást hallok a bejáratí ajtó felől.

– Halló, van itthon valaki?! Nem ám azt mongyák, hogy csak úgy bementem! Hé! – kiáltott be a küszöbről az én „szomjas” emberem.

Amikor megpillantottam, még mindig az ajtóban toporgott. Jobb kezével gyorsan kalapot emelt, de balját a háta mögött tartotta. Izgatott, jelentőségteljes hangon szólalt meg:

– Hoztam valamit.

– Nekem? – kérdeztem meglepetésemben kicsit talán bárgyún. Nem véletlenül csodálkoztam a váratlan bejelentésen, úgy tudtam ugyanis, az ajándékozás, de még a köszönetes szokása is ismeretlen a cigányoknál. Legalábbis eredetileg az volt.

– Én még ilyet nem láttam. De nem is adnám másnak! – ingatta a fejét átszellemülten és kéjes mosollyal a cigányember.

Még egy jó darabig így állt, és hol a nyelvét csattogtatta, hol meg a fejével körözött. Amikor aztán a hatásszünetet megfelelő terjedelműnek gondolta, nagy áhítattal elélem tartott egy akkora gyönyörű piros almát, mint egy sárgadinnye.

– Na, ilyet még én sem láttam, ez fantasztikus! – mondtam őszinte elismeréssel. – Hol lehet ilyen almához hozzájutni?

– Seholl! – ráta meg a fejét. – Má régen kinéztem... Arra vártam, hogy jó legyen. Most meg felmáztam érte. Majd a *beng* vitt el, de aszt montam magamnak, akkor is leveszem! Hát itt van.

– Még szerencse, hogy nem estél le! Hallod, ilyen ajándékot még sohase kaptam.

– A Jóisten neked teremtette a jóságodé – szólt ájtatos hangon. – Tudod, a víz! – emelte meg a szemöldökét. Aztán hosszasan habozva, mint aki valamilyen nagy kísértés súlya alatt görnyed, de méltatlannak érzi magát elfojthatatlan vágyának kielégítésére, és ezért a lehető legillendőbb módon szeretne előhozakodni mélységesen illetlen óhajával, még sopánkodva hozzátette: – Csak egy kérésem van.

– Mi lenne az? – kérdeztem megilletődött hangon.

– Csak egy kicsit kóstójjam meg – mormolta alig hallhatóan, fejét lehajtva.

– Megfelezzük – ajánlottam azonnal.

– Aszt má nem! – vágta rá gondolkozás nélkül. – Csak egy kicsit.

– Nagyon szépen köszönöm az almát – próbálkoztam a „parasztetikett” következetes betartásával, felbátorodva a cigányember új hagyományokat megalapozó gesztusán.

– Te csak ne köszöngesd! – emelte fel a hangját hirtelen.

– Hát már mért ne köszönetném, amikor te is ilyen szépen megköszönted azt a pohár csapvizet! Köszönöm, és punktum! – hadartam én is emeltebb hangon, miközben egy szép nagy cikket kanyarítottam ki a fenséges gyümölcsből.

– Hát akkó: szívesen! Vagy hogy is mongyátok – szólt belenyugodva, és tenyerén az almagerezzel óvatosan kifarolt az ajtónyílásból.

A csikó neve

Amikor az egyik reggel beléptem az osztályba, mindjárt feltűnt, hogy Purum gyerekeinek a helye megint üresen maradt. Már három napja, hogy nem láttam őket. Nem is üzentek. Meg kellene őket látogatnom, villant át az agyamon.

– Nem tudjátok véletlenül, mi történhetett velük? – tettem fel a kérdést az osztálynak.

– Csak emlegetned kellett őket, má gyönnék is, odanézz! – szólalt meg egy gyerek, és az út felé mutatott.

Ahogy kinéztem az ablakon, hát valóban láttam egy csoportot közeledni, de valahogy úgy tűnt, többen vannak a kelleténél. Amikor aztán közelebb értek, látom ám, hogy az egész família errefelé tart.

– Csókolom, baj van! – szólalt meg a családfő, amikor az ablak alá értek.

– Baj van? Hát mi történt? – kérdeztem rosszat sejtve, mert hirtelenjében nem voltam benne biztos, hogy minden iskoláskorú gyerekük velük van-e, és a férfi vészjósló basszusából meg ebből a tömeges megjelenésből arra következtettem, hogy az egyik diákkal történhetett valami szörnyűség. – Gyertek be az irodába – szóltam ki az ablakon, és miután rendre intettem a gyerekeket, magam is elindultam az iroda felé.

Amikor mindnyájan felsorakoztak az irodában, a családfő lassú mozdulattal levette a kalapját, és ha lehet, még az előbbinél is komorabb hangon szólt:

– Gondojjon bele! A *Cukru* nem bír megszűni...

Ez a kijelentés meglepett, és mi tagadás, kicsit meg is könnyebbültem, mert a drámai felvezetés miatt rosszabb hírre számítottam. Eddig tehát semmi viszszafordíthatatlan nem történt, gondoltam, ha idejében megteesszük a megfelelő lépéseket, reméljük, nem is fog.

– Nyugodjanak meg, nem lesz semmi baj! – mondtam a megrendült Purum vállára téve kezemet, majd a család nőtagjai felé fordulva próbáltam valamelyest oldani a nyomasztó hangulatot: – Ejnye, valahogy nem jut eszembe, melyik is az az asszony!?

– Jaj, dehogy asszony! Az ló! Hát nem tuggya?! – horkant fel *Purum*, aztán újból mélyen magába roskadt.

– Most jut eszembe, igaz is! – szóltam nehezen palástolva nevethetnékemet.
– Hívjak állatorvost?

– Nem jó, most kivitték meghajtani, tuggya! Tán úgy könnyebb lesz a *szűlési*.

– Akkor hát mit tegyünk? – kérdeztem tanácstalanul.

– Na, mi má esztet megbeszétük – élénkült fel újból *Purum*. – Ha leány fog szülni, akkor maga után lesz a neve. Azé akartuk memmondani, mer a pezs-gőt maga fogja a falhó vágni! Na és még, hogy jó lenne, ha lefényképezné magát, ha má eccer a nevin lesz.

– Már kezdem érteni... – mosolyodtam el, és már valóban erősen derengett.
– Szóval vigyek fényképezőgépet... meg pezsgőt... Vagy azt nem nekem kell vinnem?

– Akkor áll a dolog?! – tette fel az inkább megállapításként hangzó kérdést a családfő, majd mintegy mellékesen hozzátette: – Pezsgőt hozhatna.

– Mikor kéne odamennem?

– Hát, ahogy meglesz. Akkó kéne. De majd szólunk.

– Reméljük, a *Cukru* összeszedi magát, és rendben megcsikózik – mondtam.

– Mindenesetre köszönöm a megtiszteltetést! Csikót még nem neveztek el rólam. – Aztán hirtelen ötlettel még hozzátettem: – Ígérem, ha lány lesz, és az én nevemet fogja viselni, az ágyam fölé rakom a fényképét.

– Komolyan mongya? – kérdezte megilletődve *Purum*.

– A legkomolyabban. Becsületszavamra!

Keresztanya azonban végül mégsem lett belőlem. A csikót agyonnyomta az anyja. A hírt megkaptam, de a temetésre nem kellett elmennem. Könnyebb úgy, ha nem látom, ki viselte volna a nevemet.

Mit kap ezí a dumái?!

Az egyik diákom gyakran elmaradt az iskolából. Kifejezetten jó képességű gyerekről lévén szó, úgy döntöttem, megpróbálok beszélni a szüleivel, és békés úton rendezni az ügyet. Tudtam, a hatóság közbelépését követően a legtöbbször már lehetetlen jó kapcsolatot kialakítani a családdal, és sokszor a gyerek is úgy érzi, kényszerítve van, ezért megeshet, hogy megmakacsolja magát. Vagyis egy darabig eljár ugyan az iskolába, de mindent megtesz azért, hogy véletlenül se ragadjon rá semmi, ráadásul destruktív magatartásával – nemritkán pedig agresszivitásával – a környezetét is könnyen demoralizálhatja.

Miután az iskolalátogatás fontosságát és a megfelelő képesítés megszerzésének gyakorlati hasznát hosszasan ecseteltem – természetesen nem feledkezve meg kiemelni fiuk rendkívüli képességeit és az ebből kiaknázható lehetőségeket –, valamint néhány szóban a folytatódó iskolakerülés várható következményeit is felvázoltam, a háziasszony ügyesen a szociális kérdések felé terelte a beszélgetést.

– Montam az embernek, má olyan drága minden. Mé nem fizeti nekünk az a szociális?! Úgy köll azt csináni, hogy egyre csak járni a nyakukra. Mit tud velünk művelni? Hát csak fizesse, akinek van rá pénze! Mer az úgy van, hogy nem tuggyák aszt, hogy egyik lakásba legyen, a másikba ne legyen a meleg víz – szóno-kolt az asszony.

– Így csinálja más is? – kérdeztem jobb híján, de tudtam már, előbb-utóbb valamilyen kéréssel rukkol elő.

– Hát hogy másképp! – tárta szét a karját felháborodottan, majd némi galambbúgást csempészve a hangjába sajnáltatni kezdte magát: – Osztán eccer csak má mostan nincsen melegvíz. De mostan má senkinek sincs... – A jól ismert dramaturgiának megfelelően itt néhány önérzetes, a szegény emberek találékonyosságát szemléltető mondat következett: – No, azé esztet is megódottuk valahogy. Az emberek kitaláták a disznópörzsölővel melegíteni a csapot... Osz tuggya mit?! Memmelegszik! Csak játszani kell vele egy picit... – mondta hunyorogva, aztán végre kibújtatta a szöveget a zsákból: – Montam az embernek, majd veled megíratom! Tudod, hogy a szociális fizesse!

– De hát épp az előbb mondta, hogy nem lehet a lakásokat leválasztani. Mindenkinek fizetnie kell – vetettem ellen.

– Akkó mindenki megírassa veled... – vonta meg a vállát, nem csinált gondot a dologból. Én azonban kifogyhatatlan voltam az egyéb lehetőségekből.

– A mosógépben is tud vizet melegíteni... Vagy a gázon...

– Hol má! – rikkantott nagyot, rövidet. – Felvitték a villanyt meg a gázt is!

– És a katlan, amiben kint főznek? Abban sok vizet lehet melegíteni. A fa sem probléma, a gyerekek megszedik – próbálkoztam tovább.

– Persze! Jó esze van! – jött elő a hátsó szobából most már a férje is, kezében sörösüveggel. – Nem tuggya elintézni! Nem akarja!

– Jó napot! – köszöntem rá a nagy dérrrel-dúrral előnyomuló emberre, az elmaradt köszönést ugyanis sohasem hagyom annyiban. – Különben nem az én dolgom a maguk ügyeit intézni. Mi vagyok én, a vajdájuk?!

– Mi van, má nem védi a gyerekeket!? – kontrázott rá az asszony.

– No, látja, hát éppen ezért vagyok itt! Tanulni kell. Az oktatás ingyenes. Ha kitanult, állást is szerezhet, biztosítani tudja a család életét. Előbb-utóbb lesz meleg víz is. És nem kell a segélyre várni!

– Persze, mer elvették! – jegyezte meg az asszony epésen.

– Mindenre kevesebb jut, mert egyre több a munkanélküli. Miből fizessenek maguknak, ha nem lesz kitől elvenni?!

– No, ölíg! – rőffent rám az ember. – Mi az, hogy nincs! Mit kap ezí, hogy a romákat nyaggassa?! Azelőtt tizennégy évesen kiáltunk, most a tizenhatot beszél. Mire jó az?! Én bizony dógoztam, oszt nem kaptam többet, mintha nem dógozom! Kár vót főkelni! Még ordítottak is, ha nekik nem passzót! Nem vagyok bolond! A gyerek nem fog dógozni!

– Nem ilyen egyszerű ez – csóváltam meg a fejem. – Ha egy jó szakmát kitanul a gyerek, szépen fog keresni. Ha ügyes, lehet belőle még vállalkozó is. Ha maguk már csak a segélyre várnak, hát csak várjanak, de legalább a gyerekeiknek adják meg a lehetőséget!

– No, ölíg vót! – ugrott fel az ember az asztalra csapva a sörösüveget. – Haggya abba! Jó megfizetik, hogy belülünk csinálja a hasznót! Még a szavunkbú is píz kap!

– Egy fillért sem kapok magukért, de még a becsületes munkámért is csak alig kapok többet, mint azok, akik csak követelőznek és a segélyre várnak.

– Bolond vónák elhinni! Aszt mongya meg, mit kap ezí a dumái?! Csöndbe legyen má!

– Én elmondtam a mondanivalómat. Segíteni akartam – zártam le a vitát, és elindultam a kijárat felé.

– Segícscsen, intítze el, hogy többet kapjunk! Meglássuk, mit segít?! Majd meglássuk! – rikácsolta utánam az asszony még akkor is, amikor lefelé haladtam a lépcsőn.

Nem éppen szívderítő beszélgetés ez, tudom jól.

És azt is jól tudom, hogy – sajnos – nincs ebben a beszélgetésben semmi különleges, semmi egyedi. Épp ezért tartottam fontosnak rekonstruálni. Azért, mert tipikus. A többre vágó, de jobb sorsukért tenni képtelen, elkényelmesedett romák jellemző érvrendszerét tükrözi. Aki ezzel a kellemetlen típussal sánálatos módon kapcsolatba kerül – márpedig, aki archaikus közösségeik belső törvényeinek kötelmeitől, hagyományos életmód-modelljeitől, egyszóval: kulturális gyökereiktől elszakított romákkal érintkezik, ezt ki nem kerülheti –, jobb, ha tudja, nagyjából mire számíthat.

A török szegfű

Az iskolai közösségben nagyon sokféle gyerek volt. Különböző volt a jellemük, a családi hátterük, és majdnem mindnek más volt az érdeklődési köre. Rettenően nehéz volt közös nevezőre hozni őket, és olyan hasznos, pedagógiai is indokolt tevékenységet találni, amelyben mindnyájan kedvüket lelik.

Arra már rájöttem, hogy tél ide, nyár oda, az a lényeg, hogy a lehető legtöbbet kint lehessenek. Ezért hát az íráson, olvasáson kívül szinte minden órát a szabadban tartottam: éneket, rajzot, tornát, környezetismeretet. Ez bevált ugyan, mégis úgy éreztem, valami olyan elfoglaltságra lenne szükségük, ami igazi közösséggé formálhatja őket. Sokat töprengtem a dolgon, míg végül támadt egy ötletem.

Egy eddig érintetlen, füves helyen „iskolakertet” hoztunk létre az első osztályosaimmal. Ez nálunk akkoriban egyáltalán nem számított valami szokványos tevékenységnek, különösen ilyen kis gyerekekkel nem. Az idősebb diákok is nagyon csodálkoztak, hiszen első osztályban a munkára nevelés nem is tananyag. Eleinte én sem voltam biztos a dologban, de hát próba szerencse!

A kertészkedésnek szerencsére nagy sikere lett. Az apróságok égtek a tettvágytól, de akadt is munka bőven, szinte minden napra jutott valami tennivaló. Közben a gyerekek megtanulták használni és megbecsülni a szerszámokat, megismerték a magokat, az ültetés, az öntözés és a gyomlálás fortélyait, a virágok alapján a színeket, de játékos formában még a számtan gyakorlására is mód nyílt. A napok, hónapok, évszakok neveit és a naptárral kapcsolatos tudnivalókat például a kerti munkák tervezése során sajátították el a gyerekek, így hát egy idő múlva már azt is előre tudták, mely napokon jár a szemeteskocsi, s hogy ezt megelőzően célszerű a gazt összegereblyézni, és ha éppen a kertben szorgoskodtunk, még a postástól is mi vettük át az iskola postáját.

Amit közösen hoztunk létre, annak bizony mindenki szemében nagy lett az értéke. Büszkéek voltak, hogy az osztályban a váza mindig saját termesztésű virággal van tele.

Már elvirágzott az ibolya, de nefelejcs még kéklett itt-ott, és a hűvösebb helyeken még akadt egy-két tulipánszirom. Vártuk, hogy kinyíljanak a török szegfűk. Már kifeslettek az első bimbók, amikor a tragédia bekövetkezett.

Az egyik reggel épp az osztály ablakait nyitogattam, hogy szokás szerint kiszellőztessenek, amikor nagy kiabálásra lettem figyelmes. Szaladtak értem az elsőseim.

– Láttad már? Valaki összegyúrta a kertünket, kihúzogatta a török szegfűt – vestül! – hadarta az egyik gyerekek. – Máshol meg rövid szárral tépte le a fejét! – kontrázott rá egy másik.

Nem akartam hinni a fülemnek. Ezt csak olyan tehette, aki nem tudja, hogy mennyi munka volt vele, aki nem látta ezeket a gyerekeket dolgozni.

– Tan'tó néni, gyere gyorsan, odanézz!

Egy roma asszony jött az óvoda felől, kezében a mi gyökerestül kitépett virágaink.

– Jó reggelt! Hol vette azokat a virágokat? – toppantam elébe.

– Ahol a piacon! – vetette oda kurtán, és már ment is volna tovább.

– Gyökerestül árulják? – kérdeztem tettetett csodálkozással, majd a virágcsokorra mutattam: – Nézze csak meg, még a föld is rajta van. Jöjjön, megmutatom honnan valók!

Nem tudott bennünket kikerülni, a kertünk mellett kellett az óvodával közös udvarból kimenni.

– Látja, innen hiányoznak! És itt még el is szórta.

A kertünk az utca felől megközelíthetetlen. A kerítésen belül vállig érő sűrű bokrok, a kert jobb és bal oldalán tuja-fák, előlről, az udvar felől pedig örökzöldek. Egyetlen bejárata van: egy kiszáradt bokor helyén.

– Mi erre szoktunk bemenni a kertbe, de maga ezt nem tudta, és itt furakodott át a bokrokon. Nézze csak!

– Persze, maguk! – fakadt ki az asszony, de nem igazán tudta, hogyan vágja ki magát. – Jóra taníccsa a gyerekeket, előttük veszekedik itten! Mit gyanúsítgat ingemet?

– Tan'tó néni, amíg a gyereket bevitte az oviba, a virágokat a pinceablakba tette – kiáltotta felénk futva egy elsős kislány. – Gyere, nézd meg, ott a zöldje meg a pirosnak a feje...

– Hagyjuk, gyerekek, majd ültetünk helyette mást – próbáltam csitítani őket, majd a virágtolvajhoz fordultam: – A gyerekeket bántotta a tettével!

Az asszony elsietett, én meg elindultam az elsősökkel befelé.

Alig értünk az osztályba, amikor az idősebbek nagy dörrel-dúrral berontottak a helyiségbe.

– Elvettük tőle, ne legyen benne öröme! Ez a mi kertünk, és ezek dőgoztak vele! – szólt a legidősebb fiú, és a virághalmot a pulpitusra helyezte.

A gyerekek már megtanulták a magántulajdon fogalmát és mások munkájának tiszteletben tartását.

Huzat van a szádban!

Hetek óta fáj már a fogam. Az orvos meg akarta menteni. A gyerekek tudták, hogy régen szenvedek vele.

- Menj el orvosná, segíccsenek neked! – ajánlotta az egyik.
- Az én anyukám is fél. Te is azé nem mész orvosná? – kérdezte egy másik.
- Voltam én, az orvos ki is fúrta, aztán meg betömte. Tudjátok, ez első fog, és biztosan hiányozna, de most már a kezelés ellenére is annyira fáj, hogy mégis kénytelen leszek kihúzatni.

Megtörtént a foghúzás. Amíg beszéltem, észre sem vették, hogy hiányzik. Most, hogy már nem fáj, én is elfeledkeztem a foghúzómról. Énekóra következett. Még ki sem nyitottam rendesen a számat, mikor a „török szegfűs” asszony gyereke elordította magát:

- Mi az, huzat van a szádba?!
- Úgy látom, neked is van, pedig még fogorvosnál sem voltál – róttam meg élcelődve. – Énekeljünk!

Tartva a további megjegyzésektől, mindig úgy fordultam, hogy amikor dalolni kezdek, ne lássanak, aztán meg hagytam őket egyedül énekelni. Ez végül is bevált. Aznap már nem ért semmi inzultus.

Ezen a napon az utolsó órát más tartotta, én pedig egy másik osztályban tanítottam. Nem egyedi alkalom volt ez, így szerepelt az órarendben. A gyerekektől szokás szerint elbúcsúztam, helyemet pedig átadtam az utámnak következő tanítónak.

Másnap reggel azzal fogadtak a gyerekek, hogy miután elmentem, hárman kiugrottak az ablakon, és meglógtak.

Egyszer csak csöng a telefon. Az igazgató volt az; már értesült a három diák tegnapi szökéséről. Arra kért, hogy statuáljak példát.

– Gyerekek, tudni szeretném... – kezdtem volna a mondókámat, de a „török szegfűs” asszony gyereke, aki szintén a tegnapi szökevények között volt, s így a szankciók kiszabásának elodázásához is nyilvánvaló érdeke fűződött, közbekiabált:

- Nyisd ki a szádat! – üvöltötte.
- Most én kérdezlek, te majd a kérdésekre felelj! – torkolltam le, majd visszafogottabban hozzátettem: – A számat pedig most is kinyitottam, hiszen beszélek hozzád.

De a gyerek nem adta fel, egyre agresszívebb lett, és egyre hangosabb.

- Nyisd ki a szádat! – üvöltötte újra.
- Mit akarsz te az én számmal!? – kiáltottam rá most már ingerülten, de azon nyomban arra is ráébredtem, nem érek célt, ha hagyom magamat kiprovokálni, és a felkínált zsákutcába besétálok.

Elmosolyodtam, kissé magam számára is váratlanul:

– Ááá... – tátottam ki a számát. – Megfelel?
– Nem is vótá az orvoshoz, csak elmenté!
– Mindennap azért még nem járok fogorvoshoz. Csak nem azt szeretnéd, hogy minden fogamat kihúzzák?! – válaszoltam rendíthetetlen mosollyal.
– Mi is orvoshoz vótunk! – folytatta, mintha nem is hallaná, amit mondok, de a támadás helyett immár a védekezésre helyezve a hangsúlyt.
– No ne mondd! Tudod jól, hogy a másik osztályban is tanítok. Én ott voltam, de hol voltál te?
– Akkó még nagyobb huzat lesz a szádba? – hajtotta egyre csak a magáét.
– Elég a huzatból! – emeltem fel újra a hangomat. – Rafinált vagy és hazudós!

A többieket nem foglalkoztatta a huzat, ők sajnáltak, kérdezték, hogyan húzták ki a fogamat, fáj-e? Lesz-e másik fogam? Azt hogyan csinálják? És hogyhogya nem esik ki a számból? Nem győztem felvilágosítást adni.

Néhány hét múlva végre elkészült a fogam. A gyerekek rögtön észrevették, és számos dicséretet is kaptam. A „huzatos” srác éppen nem volt iskolában, így a premierről lemaradt, amikor azonban megérkezett, rögtön igyekezett pótolni a mulasztását.

– Na, mi van, kinőtt a fogad? – kezdte el ismét ott, ahol abbahagyta.
– Várj csak, fog még a te fogad fájni! – szólt rá az egyik gyerek, és a többiek is élénken helyeseltek.

A „török szegfűs” asszony gyerekének örökké maszatos arcáról ekkor váratlanul lehervadt a pimaszsággal elegy gunyoros mosoly, és lefelé görbülő szájjal, elhomályosult szemmel fordult hozzám:

– Hallod?! – szepegte. – Szójj nekik, átkoznak! – mondta gombóccal a torkában, és kitört belőle a sírás.

Már minden gyerek haragudott rá az állandó kötekedése miatt, és nem átkozták ugyan, de bizonyára annyira félt a fogfájástól, hogy még a lehetőség pusztá fölvetése is jobban fájt neki, mintha a szolidaritásra hivatkozva vagy tekintélyemet megővendő korholtam volna.

Bokoji

Az egyik cigánycsalád gyerekei a segély folyósítása előtti időszakban rendszeresen kimaradnak az iskolából. A jelenség nem volt számomra ismeretlen, csak hát ez a család kiköltözött már a *péróból*, egy panelházban laktak, és úgy tűnt, minden szempontból rendezettebb – úgy értem, a mi értékrendünk szerint rendezettebb – életet élnek, mint diákjaim családjainak többsége. Hogy fellebbentsem a fátylat a rejtélyről, családlátogatásra indultam.

A harmadik emeleti lakás ajtajában a gyerekek anyja fogadott, s miután betessékelt és hellyel kínált egy divatjamúlt, de tisztán tartott virágmintás ülőgarbitúra egyik fotelijére mutatva, füstszűrős cigarettát vett elő valahonnan a csebecbecséktől roskadozó vitrines szekrény mélyéről, és a dohányzóasztal közepén álló, művirággal rogyásig rakott festett gipszváza mellé helyezte. A másik fotelben a *mámi* ült nagy, tarka vállkendőbe burkolózva, és valami éktelenül erős kapadohánnyal tömött pipából eregette a füstöt. Csak néhány kisebb gyerek volt otthon, s csupán egy volt közöttük iskoláskorú: az egyik elsős kislányom, aki – karján egy meztelen kisfiúval – éppen most jelent meg a konyhaajtóban; az idősebbek bizonyára valahol a városban csavarogtak.

Amikor egy üveg tízes sör is került az asztalra, és túl voltunk már az első le-tüdözött slukkokon, a gyerekekre és az iskolalátogatásra terelődött a szó. Szerencsére a háziasszony, elébe menve az idefelé jövet keserves kínok közepette fogalmazgatott tapogatózó kérdéseimnek, magától magyarázatba fogott.

– Tuggya, ha nincs kiflire meg szalámira, akkó a gyerek nem mehet iskolába! – mondta sajnálkozva.

– Sokszor hallottam már, megértem, hogy kellemetlen, ha valakinek nincs pénze – próbáltam érvelni –, de biztosan itthon is esznek valamit, nem hiszem, hogy egész nap éheznek.

– Esznek, esznek – himbálta meg a fejét az asszony –, de tuggya, hogy van az: az egyik lenézi a másikat, és itthon nem kell aszt mindenkinek látni, hogy mit eszünk. No de az iskolába mindegyik kiflit visz meg szalámit!

– Én például nem tízóraizom kiflit szalámmal – jelentettem ki, és ez igaz volt ugyan, de mivel azért még a nevetségesen alacsony tanítói fizetés ellenére is kétségtelenül megengedhettem volna magamnak ezeket a „csemegéket”, itt és most – ám ezt csak utólag láttam így – mégsem volt egészen igazságos ez a kissé fennhéjázónak tűnő kijelentés. Más kérdés, hogy bizonyos ismeretterjesztő értékkel mégiscsak bírt, s e szempontból lehetett és volt is létjogosultsága.

– Akkó mit eszik? – kérdezte vendéglátóm őszinte kíváncsisággal.

– Mikor mit. Például vajas vagy pástétomos kenyeret, sajtot, lángost, pogácsát vagy akár valami tegnapi maradékot. Én azt hiszem, ezeket a szegényebb családok is megengedhetnék maguknak. – Itt rövid hatásszünetet tartottam, de amikor észleltem, hogy a fiatalasszony nagy levegőt vesz, inkább gyorsan foly-

tattam: – És néha azért maguk is sütnék húst, vagy nem? Másnap annak a maradékából is lehet csomagolni a gyerekeknek. De lehet az egyszerű zsíros vagy lekváros kenyér is. Vagy margarinos. Az még olcsóbb is, mint a vaj. Az a fontos, hogy legyen valami a gyomrukban. Ha éhesek, figyelni sem tudnak eléggé.

– Ne mongya! – pöffentett egy hatalmasat a pipából *mámi*. – Hallod, *Lína*! Lángost!

Közben észrevettem, hogy nemcsak a *mámi* és az anya követi érdeklődéssel szavaimat, hanem az én első kislányom is száj tátva figyel. Szerettem volna hát olyan irányba terelni a beszélgetést, hogy az a többségi étkezési kultúráról is információval szolgáljon, ugyanakkor én is a lehető legtöbb ismeretet szerezzek az ő étkezéssel kapcsolatos szokásaikról.

– És maguknál hogyan néz ki egy étkezés? Például egy reggeli, egy ebéd vagy egy vacsora? – kérdeztem némi fontolgatás után.

– Jaj, hát asztat nem lehet így memmondani. Nem így megy a' nálunk – rázta meg nehéz aranyfülbevalóit a fiatalasszony.

– Akkor hogyan? – tudakoltam elbizonytalanodva.

– No, hát figyejjen ide! Vót úgy, hogy a nagyobb fiúk hoztak egy vadnyulat. Az úton elgyúrta valami...

– A *házinyúla* nem jó, tisztátlan állat, bagzik a' még a patkánnyal is! – szúrta közbe a *mámi*, kihajolva a füstgomolyagból. – A *vadnyúla*, az igen! Csak nehéz elfogni!

– Hát megcsinátam perkeltnék, tuggya?! Az a szag! Joj, anyám! Muszáj vót betónom az ágy alá, egészen be a falig, hogy a *rajkók* rá ne járjonak, amíg az ember meg nem gyön. No, oszt meg is gyött – péntekre. De má a vadnyúla perkelt akkorra igencsak bides vót. Így jártam vele!

– Hát mért nem ették meg, ha az ura nem jött haza időben? – kérdeztem naivan.

– Lássa, a' nem megy! – lóbálta meg feje fölött cigarettától sárga jobbát az asszony. – Az ember eszik először, a többinek csak ami marad! Ez a szegény *vadnyúla* mind meg is maradt, igaz... De má nem kellett a kutyának se.

– A mi időnkbe, nem t'om, tuggya-e – folytatta felvilágosításomat a *mámi*, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy rálicitáljon az előbb elhangzottakra –, a tyúkot elásták úgy két-három napra, hogy a démont kinyomja a phuv. Akkor osztán hideg-meleg vízbe meg sóba memmosták, oszt csak úgy ették meg. A *péróba* még így csinájják asztat most is.

– Hááá... – húztam el hosszan a magánhangzót, hogy így nyerjek időt szanaszéjjel kalandozó gondolataim összegereblyezéséhez. De a *mámi* megint megelőzött:

– No, ha má van tyúk! De mikor van a'! – emelte ki a fejét megint a füstfelhőből, most hátrafelé. Aztán a felém eső oldalra bújva ki a kavargó homályból, cinkos mosollyal hozzátette: – Ha végképp nincs mit tenni... no, érti má, hogy gondolom... hát megfogják a verebet, kipucojják a belit, mennyúzzák, nyársra fűzik, oszt megsütik – mondta csücsörítve, majd csettintett a nyelvével, aztán gyorsan nyelt is rá egyet, ami úgy nézett ki, mintha az előbbi csettintést küldte

volna le a garatján. – Mondhatom, nem rossz! Jó füstös, az ízi meg olyan keserű – s azzal visszahúzódtott a pipafüstbe, de még mielőtt szóhoz juthattam volna, újból kibújt belőle: – Télen meg ott a varnyú. A húsa kemény, a' má igaz, sokáig kell főzni, de a leveese megteszi!

– És mit esznek akkor, ha sem verebet, sem varjút nem sikerült fogniuk? – tettem fel a kérdést, amikor végre szóhoz jutottam.

– Jaj, hát akkó ott van még az irge. A' még jó! – emelte tekintetét *mámi* a plafonra. – Dögöjje meg, ha nem jobb, mint a nyúl!

– Szóval ürge – sóhajtottam mosolyogva, de egyszersmind nyugtalanul, mert nem ezt akartam hallani. Nem hittem ugyanis, hogy egy nagycsalád étkeztetése ilyen módon folyamatosan bebiztosítható. – De mit esznek akkor, ha az ürgeöntés sem jár sikerrel?

– Valami gyimelcs mindig adódik. Dió meg napraforgómag még télen is akad – hörpintette fel sörét a fiatalasszony. Aztán újabb cigarettára gyújtott, és önérzetesen leszögezte: – De hajja, nehogy má aszt higgye, hogy mi is irgézni járunk! Az én gyerekeim nincsenek rászorúva se a varnyúra, se a verébre! A *mámi* a *péróró* beszél! Mi má itten lakunk, tuggya?! Mi má külön vagyunk! Mások is vagyunk má, tuggya?! – érvelt szenvedélyesen, nagy fülbevaló-csilingelés közepette.

– Hát látom – csúszott ki a számon meglehetősen szarkasztikus hangsúllyal. Amikor észbe kaptam, gyorsan feltettem egy figyelemelterelő kérdést: – És étkezésben mi a legfontosabb különbség maguk és a *péróban* lakók között?

– Tuggya – kezdte most már kicsit higgadtabban az asszony –, ott is van má, aki amikó hozzájut, összeszedi a gyimelcset meg a zöccséget, oszt befőzi vagy lekvárt csinál belőle. Vagy ha nem fogy el a hús, lesüti, oszt elrakja. No de – kassálja le maga előtt a füstöt az asszony egy hirtelen kézmozdulattal – a *péróba* mindenki mindent lát! Ezek is lássák, hogy azok éhesek, meg azok is, hogy ezeknek van valamijük. No oszt ez csak adogat nekik, ha má nem tuggya nézni, hogy éhesek. Gyönnek azok amúgy maguktó is, beülnek gyerekestő, nem kérdezik, mer nem is *szokási*, vesznek, ha van mibő – tárja szét a kezét, aztán elhallgat, a távolba réved, majd valamivel halkabban folytatja: – Itten a panelba, tuggya, mégis más ez. Nem látnak bele a fazékba. Megmarad máskorra, van mihe nyúni.

Az első kislány, aki mindeddig a kistestvérével a karján ácsorgott előttünk, most a fotel karjára ültette a picit, s miközben két kezecskéjét tartva hintáztatja, nagy, értelmes szemével minket, felnőtteket pásztázott, mintha csak egy kártyacsatát figyelne, s próbálná kifürkészni a lapjárást és felmérni az esélyeket.

– No de nehogy má aszt higgye, hogy nálunk az ember mindig részeg, meg azt se, hogy nem jár haza – élénkült fel váratlanul újból a háziasszony. – Dógozik az rendesen! A kukásokná van! Keres! Hát má az is igaz, hogy ha úgy jön ki, megissza. Meg. Akkor ki is marad, igaz-e. De ha kedve van, oszt van is mibő, még meg is főz, tuggya?! De még hogy milyeneket! Joój! Vakújjak meg, ha rosszabbat csinál, mint a hotelba!

– Igaz is, mondjanak már nekem valami igazi cigány receptet! Olyat, amelyet a parasztok nem ismernek, ami csak a maguké! Tudnak ilyeneket? – szoltam, nem is sejtve, milyen szózuhatagot váltok ki jelentéktelennek hitt kérdésemmel.

– Má hogyan tudnánk! Mit gondó, csak a parasztok tudnak főzni?! – villant ki a füstfelhőből egyszerre több irányban is *mámi* pipát szorongató csontos kézfeje. – No mibe fogadunk, hogy még a csecsegőlyáró se hallott!?

– Miről? – kérdeztem elképedve.

– Hát a csecsegőlyáró – süvített el a pipa többször is a fejem mellett. – No jó van, elmondom. De figyeljen! – azzal *mámi* széthúzta maga előtt a füstöt, mint valami színházi függőnyt, és szép komótosan elkezdte a recept ismertetését: – Olyan jó fokhagymás-sós lébe rendesen ki kell mosni valami állatnak a belét. No akkor főzni kell hozzá májat meg zöccséget, legjobb, ha többfélét, oszt beáztatni a kenyeret. Amikő minden megfőtt, az egészet összeaprítani, megfűszerezni, összekeverni, oszt jó erősen beletömni a bélbe. Néha egy kis tojást is kevernek hozzája, de csak má most, újabban. No, ha ez megvót, má csak be kell kötni, oszt ropogósra sütni. Joó, ha maga azt eccer megkóstolná, csokolom a szívít, a világ szalámijáé se adná oda!

– Nem t’om, mond-e magának valamit a’, hogy krumplis bokoji? – kérdezte most a fiatalasszony. – No ha nem – folytatta, meg sem várva a választ –, elmondom. Eccerű. De má milyen jó mégis, anyám! Amikő úgy kicsit odakapja az ajját! – mondta, és mimikája mennyei élvezeteket hirdetett. – Meghámozza a krumplit, megfőzi, oszt összetöri. Ha kihűlik, megkeveri lisztel, sütőporral, olajjal meg sóval. A krumpli levébő is tesz hozzá annyit, hogy össze lehessen gyúrni. Ha e’ mevvan, má csak plére teszi, kézzel laposra veri, oszt megsüti. Ne mongya má, hogy nem jó!

– Már hogy mondanám! Hát még a nyál is összefutott a számban – szoltam, és ajkamat leejtve, szemem a mennyek felé fordítva, közben fejemmel lágy, elnyújtott nyolcasokat írva le megpróbáltam leutánozni a háziasszony felhőtlen elragadtatást kifejező előbbi mimikáját. Közben azért arról sem feledkeztem meg, hogy az ismereteim bővítését célzó kérdéseket iktassak be áradozó mondataim közé: – És ebéd után valami édesség is kerül az asztalra? Vagy azt nem szoktak?

– No akkó eszt hallgassa meg! Ez egy igazi *romano süteményi*! – kapott horga a *mámi*, s egy egészen különleges recepttel ismertetett meg. A lényege a következő: lisztet, sőt, cukrot, vaját, sütőport tejjel összegyúrni, és tíz percig állni hagyni; a tepsit kikenni vajjal, rásodorni a tésztát; almaszeletekkel és mákkal vagy kakaóval és mogyoróval meghinteni, a tetejére tésztaácsokat fektetni, és a rácsoakat vajjal megkenni; miután megsült meghinteni porcukorral. – No mit szól hozzája?! – kérdezte a *mámi*, miután gesztikulációkkal gazdagon díszített konyhaművészeti előadását befejezte.

– Hát ezek biztosan mind nagyon ízletes ételek – mondtam elismerően, ám most már úgy gondoltam, ideje a beszélgetést az eredeti medrébe visszaterelni, úgyhogy nagyot sóhajtva hozzátettem: – De hát ezek az iskolás gyerekek mégis sokszor éhesek.

Így aztán megint felvetődött a szegénység kérdése is, s annak okai: a cigány-hagyományok egy részének destruktív volta, az abból adódó iskolázatlanság, és az alulképzettségéből következő és generációról generációra öröklődő szegénység és hátrányos helyzetűség, mely nem nyújt lehetőséget az iskoláztatásra és felzárkózásra, habár az iskolalátogatás és egyáltalán: a tudás megszerzése, birtoklása hagyományosan nem is tartozik a romaközösségek értékei közé, ami természetesen megint csak visszahat a cigányság társadalmi rangjára, anyagi helyzetére és életminőségére – és ekként körbe-körbe; nem így, nem ezekkel a szavakkal, igazából nem is kimondva, inkább csak kérdésekbe, ízeket, étkezési szokásokat érintő kérdésekbe csomagolva és válaszokba rejtve.

Amikor elkészöntem, és kiléptem az utcára, már sötét volt. Elgondolkozva baktattam hazafelé, tarsolyomban a kicsikart ígérettel, hogy a gyerekeket ezentúl – ha csak valami egészen komoly dolog közbe nem jön – elküldik iskolába. Kérdés persze, mi számít komoly dolognak, futott át az agyamon.

Másnap az első órára érkezve látom ám, hogy az elsős kislány ott ül a helyén, a hajában nagy, tarka masni, a cipője fényes, a szeme csillog, és olyan hevesen jelentkezik, hogy majd' kiesik a padból. Ez elsőben még ritkaságszámba megy, különösen így hangtalanul. Amíg fel nem szólítottam, meg se szólalt. Amikor azonban megszólalt, egészen váratlan dologgal rukkolt elő.

– Tan'tó néni, aszt monta reggel az anyám, hogy holnap küld valamit – hadarta, majd nyomatékosan hozzátette: – Ne hozzá tízórásit!

Bevallom, valahogy nemigen bíztam a beharangozott tízóráiban, így hát másnap reggel a biztonság kedvéért bepakoltam némi harapnivalót. És valóban: eltelt az első két óra, de a kislány nem jelentkezett. Már beigazolódni véltem kételemet, a nagyszünetben azonban, amikor éppen a tízóraitam pakoltam ki, egyszer csak nyílt az ajtó, és az elsős kislány dugta be a fejét az ajtó részen. Amikor megpillantotta az asztalomon a joghurtot, fél kezét csípőre csapta, és durcás arccal vonult be a helyiségbe.

– Tan'tó néni, mé hozta tízórásit?! – szólalt meg számon kérően, aztán egy papírzacskót vett elő a háta mögül, és felém nyújtotta. – Én megtartottam a szavam!

Zavartan vettem át a küldeményt, és sokáig zörögtem a zacskóval, hogy időt nyerjek. A takarásában sikerült észrevétlenül a joghurtot is az asztalfiókba csúsztatnom.

A zacskóban úgy fél centi vastagságú, téglalap alakú tésztafélék voltak.

– Jaj, hát ez meg mi? – kérdeztem tettetett meglepődés mögé rejtve kishitűségem miatt érzett szégyenérzetemet.

– Mi lenne?! *Mákosó bokoji* – vágta rá egy kicsit még mindig sértődött hangon.

– Tudod, miből készül? – érdeklődtem tovább hevesen, hogy eltereljem a figyelmét.

– Én tudom. Segítettem csinálni – mondta szűkszavúan, majd kisvártatva kissé megenyhülve hozzátette: – Egyél, a tied!

A szomszéd asztalnál ülő kollégám a plafonra emelte a szemét. A kislány nem láthatta. Engem nézett. Nem volt mit tenni, elővettem a legkedvesebb mosolyomat, és megkóstoltam.

– Finom – motyogtam teli szájjal, és megörültem, hogy nem kell füllenem.

– Hallod, ez valóban finom! Nagyon szépen köszönöm!

– Maga is egyen! – mondta a kollégának a gyerek.

Megkínáltam hát őt is. Kicsit bátortalanul, de végül ő is elvett egy *bokojit*.

– Igazán jó! – bólogatott elismerően ő is, miután megkóstolta.

– Akkor elmondom: liszt, só, zsír, darált mák meg egy kis tej, összegyúrva.

A tepsit kikení zsírral, vékonyra szétnyomkodja benne, oszt kisüti – ismertette a receptet amúgy tanárosan. A szikárságában is kissé tudálékos rövid előadásban saját hangsúlyaim nyomát véltem felfedezni.

Egy darabig még gyönyörködött bennünk, ahogy az ő főztjét esszük, aztán sarkon fordult, és az ajtó felé indult.

Mielőtt kilépett volna a tanári szobából, még utána szóltam.

– Mondd meg anyádnak, hogy köszönöm. És azt is, hogy a paraszt megint tanult a romától.

Hímzett terítő

Kopogós hideg volt. Reggel fél nyolc felé járhatott az idő. A gyerekek most szálíngóztak iskolába. Ahogy kipillantottam a jól fűtött irodából, egy kislányra lettem figyelmes, aki épp akkor érkezett az anyjával. A gyermek eléggé lengén volt felöltöztetve, a térdig érő gyűrött szoknyácska alatt csak egy vékony, lyuk hátán lyuk harisnyanadrágot viselt. Igaz, az anyjának sem lehetett melege abban a szakadt pántú szandászerűségben, melyhez rikító zöld térdzoknit húzott. És a tarka nyári ing fölött kabát helyett csak valami könnyű pulóvert viseltek, a sál és a sapka pedig – hogy már a kesztyűről ne is beszéljünk – természetesen mindkettőről hiányzott.

Az irodám mellett van egy raktár, amely már egy ideje olyan, mint egy használtruha-üzlet. Az ismerőseim tudják, semmit sem szabad kidobni, én mindennek, még a legdivatjamúltabb ruhaneműnek is találok új gazdát. Most is mindjárt kapcsoltam: magamhoz vettem a kulcsot, és elindultam, hogy az anyának és gyermekének mind méretre, mind pedig színre megfelelő ruhadarabokat válasszak ki a készletből.

Hamarosan sikerült is összeválogatnom számukra egy szerényebb ruhatárra való téli holmit, de amikor kikeveredtem a raktárból, az asszony már nem volt sehol. No de hát különben is tudtam, a gyerekek előtt hiába is próbálnám rátukmálni, hiszen a romáknál nincs szokásban az ajándékozás, és egy paraszttól nyilvánosan talán még inkább szégyellne ajándékot elfogadni. Meg kell hát várnom a megfelelő alkalmat, gondoltam. Valami azonban azt súgta, nem kell sokáig várnom. Rengeteg mindent elosztogattam az utóbbi években, az ingyenruharaktárnak valószínűleg híre mehetett már a *péróban*, s még az sem kizárt, az asszony titkon számol is ezzel a lehetőséggel, s próbálja majd úgy intézni a dolgot, hogy négyszemközt lehessünk. A kiválasztott ruhákat és cipőket reklámszatyrokba pakoltam hát bele – még arra is ügyeltem, hogy a szatyrok nehegy átlátszóak legyenek –, és elindultam az első órára.

Az anya a nagyszünetre vissza is érkezett. Valami intéznivalója van, magyarázta, ami miatt nem tudna időben visszajönni a kislányért, így inkább már most magával vinné. – Meg osztán, tuggya, ez a nagy hideg is! – tette hozzá rosszul palástolt várakozással a szemében.

– Tessék velem jönni az irodába – szóltam neki halkan, miközben körbepillantottam a gyerekektől zsúfolt folyosón. Az asszony szó nélkül követett. – Ezt a ruhát adja a gyerekre, ezt meg vegye magára, és menjenek, nem kell beköszönni az osztályba, úgy senki sem fogja észrevenni.

Később, amikor újabb rájuk való ruhadarabokhoz jutottam, még meg is toldottam az ajándékot. Valóban hideg idők jártak.

Eltelt néhány hét, és már majdnem meg is feledkeztem az ajándékozásról. Aznap éppen névnapom volt. Nem esett szó róla az osztályban. Egyszer csak

jött az anya a gyermekéért. Felfigyeltem rá, hogy mindketten a tölem kapott meleg ruhákba voltak felöltözködve. Pedig a fagyás akkorra már megszűnt, sőt az évszaknak megfelelő átlaghőmérséklettől kissé talán melegebb is volt. És most, visszagondolva, úgy rémlett, az utóbbi napokban már ők is félretették az ajándékba kapott nagykabátokat. De nem tulajdonítottam különösebb jelentőséget ennek a túlóltözködésnek.

Elbúcsúztak, és elmentek, de egy percre rá az asszony visszaszaladt, hogy valamit még elfelejtett, ugorjak már ki vele az udvarra.

Amikor kiléptem az ajtón, elém toppant a kislány, és a kezében tartott csomaggal felköszöntött.

– Ne csináljon ilyet, nem fogadom el! – mondtam az asszonynak megilletődve, egyszersmind kicsit bosszúsan, hogy költségbe verték magukat miattam.

– Nem került pénzembe, a saját kezemmel csinátam. Nézze meg! Egy asszonytót tanútam a kórházba. Most fejeztem be, magának készűt – mondta mélyen a szemembe nézve. Aztán egy kis szűnet után kissé tétovázva folytatta: – Tuggya, hímezni is parasztasszonytót tanútam. Meg ajándékozni is... – tette még hozzá bólogatva, majd kézen fogta a kislányt, és kiléptek a kapun.

A kislány még visszamosolygott rám az utcáról. Én meg álltam ott az ajtóban, mint akinek gyökeret vert a lába.

Úgy éreztem, most talán valami bennük is gyökeret vert, valami, amitől egyszer könnyebb lesz a romák és a „parasztok” együttélése.

A sál

A harmadik osztályosok fogalmazást írtak. Végre sikerült csendet teremtenem; a gyerekek a füzet fölé görnyedtek, és nagy hévvel rótták a szavakat a papírra. Közel három évbe telt, amíg ezt közösen elértük. Ezt a csendet, ezt a belefeledkezést. Ezt a figyelemösszpontosítást. Persze még most is a fölöttébb kegyes pillanatok közé tartozott, de szerencsére már egyre gyakrabban bekövetkezett. Most pedig egyenesen maratoni hosszúságúra nyúlt: már negyed órája dolgoztak önfeledten, decens papírsustorgás közepette.

Csak az egyik fiú viselkedett valahogy furcsán. Igaz, ő is fegyelmet erőltetett magára, de egész órán át úgy éreztem, fúrja a begyét valami. Hosszan rám nézett, aztán hirtelen elkapta a tekintetét, és a ceruza végét rágta, majd leírt egy-két szót, felrebbent, megint rám emelte nagy fekete szemét, s már úgy tűnt, nem bírja ki, most megszólal, de nem, mégis megállta szó nélkül, de alig körmölt le néhány szót, az egész kezdődött előlről.

Amikor aztán összeszedtem a füzeteket, és a gyerekek nagy zsibongás közepette kitódultak a folyosóra, a fiúcska nem tartott a többiekkel, hanem gondterhelt arccal állt meg az asztalom előtt. Nem pillantottam rá, a füzeteket rendezgettem, talán valamivel hosszabban is az indokoltnál: gondoltam, kivárom, amíg elszánja magát. Eközben valahogy olyan érzésem támadt, mintha úgy méregetne, mint egy lókupec.

– Tan'tó néni, te tudsz kötni? – kérdezte végül hosszas lamentálás után.

– Tudok – mondtam, és halovány fogalmam sem volt, hova akar kilyukadni.

– A tesvéremnek kisbabája született, ugye, az a *szokási*, hogy valamit aggyunk? – kérdezte, és a hangjában lelkesültség csengett.

– Igen, de te még kicsi vagy, tőled ezt nem várja el – próbáltam lecsillapítani.

– Nem vagyok kicsi, mer az anyám azt mondta, én vagyok a „nagy bátya”. Érted?

– Igen, valóban te vagy a nagybátyja, mert az anyjának vagy a testvére. A rokon kapcsolatoknak ezt a formáját a magyarok így nevezik, és te panelban, magyarok közt laksz – világosítottam föl, de ő láthatóan nem érte be ezzel a magyarázattal.

– Az lehet, de akkor is „nagy” vagyok: a „nagy bátya”. Kössél neki rugdalózót! – szólított fel váratlanul, majd nyomatékosan hozzátette: – Tőlem! – Ezt úgy értette, hogy az ő nevében.

Szóval ezért érdeklődött az én kötési tudományom felől! Egyszeriben minden világos volt. Csakhogy ki kellett ábrándítanom, ugyanis magasan túlbecsülte a képességeimet.

– Én nem tudok rugdalózkodni kötni – vallottam be, és tehetetlenségemet ki-domborítandó felhúztam a vállamat.

– Hogyhogy nem tudsz?! – értetlenkedett. – Legyen a *bugyoga* meg a *puló-veri* együtt. Érted?!

– Igen, tudom, de mit csináljak, ha én olyat nem tudok? – mondtam, s hogy csalódását valamelyest mérsékeljem, még hozzátettem: – Én sem tudhatok mindent!

– Az anyád nem tanított meg? – kérdezte egyszerre hitetlenkedve és rosszalóan.

– Nem. Erre nem.

– Akkor mire tanított? – puhatolózott tovább.

– Sálát kötni – tártam szét a karomat szabadkozva.

– Hát jó van, akkor az is jó lesz. Most úgyis hideg van. – Azzal belecsapott a tenyerembe, és kiszaladt a többiek után. Nem igazán tudtam, hogy most akkor hányadán állunk.

Másnap reggel aztán nagy sebbel-lobbal rontott be az irodába:

– No, elhoztad a sálát? – kérdezte izgatottan.

– Hallod-e, hát az nem megy csak úgy! Kell hozzá pamut is, kötőtű is. Meg idő, hogy megcsináljam – próbáltam lecsillapítani. – Ha jól emlékszem, különben sem kötöttünk egyességet.

– Ne mongyad má, hogy nem csinálod meg! Van nekem pízem, veszek pamutot.

– Jól van, meglátjuk – gondolkodtam el, de ő már szaladt is kifelé, meg sem várva, amíg befejezem a mondatot.

Reggel egy nagy zacskót nyomott a kezembe.

– Itt az egyesség! – mondta olyan hangsúllyal, mint egy kőkemény piaci alkukban edzett rangidős tőzsér.

Egy kis gombóc citromsárga pamut volt benne. Nem állhattam meg, hogy el ne nevessem magamat.

– Rendben – egyeztem bele, egyetlen kikötéssel: – De holnap még ne kérdezd meg, kész van-e!

Mit sem ért. A következő reggelen megint előállt a kérdéssel:

– No, elhoztad má? – Hamiskás mosolyában a sürgetés szándéka mellett a cinkosság jóleső érzete is ott bujkált. – Te – mondta –, lassan má kitavaszdik!

– Lassan! – hangsúlyoztam ki többértelműen. – Légy türelemmel, ha már egyszer megígértem, megcsinálom.

– Mekkora lesz? – kérdezte szemét résnyire összehúzva. Éreztem, tartogat még meglepetést.

– Amekkora kitelik a pamutból.

– Akkor úgy csinádd, hogy sapka is kitejjen!

Kitelt. Persze, a segítségemmel. Amikor átadtam, az öröm leírhatatlan volt. Ennyi roma *csumit* egyszerre még nem kaptam.

Kísértethistória

Egyszer egy kora nyári nap délutánján valamilyen ügyben kint jártam a *péróban*, és valahogy úgy jött ki, hogy dolgom végeztével nem kerekkeztem el sietve, mint általában. Hol ezzel, hol azzal elegyedtem beszédbe, és persze mindenki újabb kérdésekkel hozakodott elő, később meg, ha már így adódott, mi tagadás, én is igyekeztem begyűjteni néhány bizalmas információt. Amikor aztán elszántam volna magam az indulásra, a házak között felállított kondérban éppen utolsót rotytant az aromás sertéspörkölt, és hát mivel megkínáltak vele, tiszteletlenség lett volna visszautasítani. Evés után aztán néhány üveg bor is körözni kezdett a tűz körül, arra sem illett nemet mondani. Egyszóval ott ragadtam sötétedésig.

A friss szénaillattal viaskodó füstben több szálon futó harsány beszélgetés folyt, aztán ahogyan egyre több békabariton keveredett a tücskök szopránjába, és az este szinte észrevétlenül megöregedett, a szertelenül örvénylő, számtalan irányba elágazó történetek lassacskán egyetlen mederben egyesültek. A beszédfolyam most már a halál partjai mentén hömpölygött tova.

Már számos hajmeresztő kísértethistória elhangzott, amikor Somnakaj kért szót. Kalapját tarkójára tolta, és mélyen letűdözte a méregerős kapadohányból csavart cigaretta füstjét. Egy gyerekkorában történt halálesetre emlékezett.

„Nem is vót olyan beteg, öreg se vót még. Eccer csak úgy meghótt.

Úgy vót, hogy összevissza vót. Eccer az anyjáná, eccer a családná, máskó a sógorékná. Ahol elérte a lefekvés, ott vót. Ivott is, durva is vót, de elvótak vele. No, osztán csak úgy meghótt.

Nemsokára gyöttek, hogy mennyünk, mer *verrasztálás* van. Hát úgy illik a', hogy elemlegessük, de meg is írdemelte, a' má igaz, meg osztán vót is mit emlegetni.

No úgy is vót, nekiindútunk *verrasztalni*, ahanyan vótunk minnyájan. Arra a kis italra valóra akkoriba még jutott valamicske, hát aszt is vittünk, ahogy szokási.

Én még kicsinyke vótam, hát amikó osztán látták, hogy má csak kókadozok, az eggyel nagyobb tesvéremmel hazakűttek lefeküdni. Nem kérettük magunkat, mentünk is mingyá, oszt hamar el is aluttunk, no de a sparhelten meg ott vót az étel...

Má benne vótunk rendesen az íccakába, amikó valamire felriadtam. Csak feküdtem, oszt néztem a plafont, má a szemem is megint le-lecsukladozott, no de eccer hallom ám, hogy valaki mereget. Először aszt hittem, hogy csak álmodok. Hát csak meregessen, mondok magamba.

Csináta is tovább, de má gyanús vót, hát meccsíptem magamat, tuggyam, alszok-e vagy felvagyok.

Hát nem felvótam!

Anyám, a' meg egyfolytába meregeti a levest! Jaaáj, te, majd' a frász szakatt rám!

De a nagyobb tesvirem csak alutt, a többiek meg nem vótak sehol, még mindig *verrasztaltak*.

Ahogy mocorogtam, kicsit abbahatta, osztán megin kezte előrő, de má látam is, ott állt a sötétbe, oszt nézett ránk. Má egy víz vótam, félelmembe meg se tuttam mozdúni.

Merráztam a tesviremet: »Hé, *Bango!* Hallod?! *Bango!*«, mer a *Bango* vót ott velem, nyugoggyon. »Nézzed má! Valaki meregeti a levest!«, súgtam neki, de a' meg csak annyit mondott: »Bolond vagy! Aluggyá má inkább...«, oszt szuszogott tovább.

No de én má nem hattam, megbököttem ódalba: »Te, vakújjak meg, ottan van! Nézzed má meg!« Mennézte, hát nem igazam vót! Tuttam én. Láttá ő is, ott vót.

»Te, ez visszagyött!«, monta most má a *Bango* is. Úgy fétünk, hogy nem merünk moccanni se. Reggelig felvótunk, *verrasztaltunk* mi is.

Reggel osztán elmontuk anyáknak, mi vót az éjjel. Mingyá ment is szóni a halott csalággjának, hogy hát mé minket abajgat, amikó senki nincsen otthon?

No, ott is vótak ám a jelek: kiderűt, hogy a felesége vele álmodott. Aszt monta neki az ura, hogy az ágy alatt, a matracban van píz, aszt aggya oda neki-je az útra.

»Hogyan aggyam, ha ottan sose vót píz!«, *rovelt* a *phivlyi*, de anyámmal azé csak mennézték a helyet, amit mondott. Hát nem ott vót a *lővé!* Anyám mingyá monta is neki: »Add oda neki, mer vissza fog járni!«

No, aszt má értettük, hogy a felesége mé álmodott vele. De mit akart nálunk?

Osztán amikó má el is temették, hát eccer megin visszagyött hozzánk. Most má mindenki látta. Mingyá neki is áttak keresni valami jelet. Keresték egész dél-előtt. No, délre meglett a nadrágszíja. Eccer ott felejtette nálunk, most meg kellett vóna, hogy magával vigye.

Délután az emberek megtémázták, mit kéne csináni. Estére meg is egyeztek, hogy a' lesz a legjobb, ha lefúrnak a sírba, oszt beeresztik nekije asztat a szíjat.

Reggel mingyá mentek is ki a temetőbe, levertek a földbe egy karót, osztán a likon beengették nekije. De még a felső végének se szabadott ám kilátszani!

Ha igazán a' kell neki, akkó majd ő behúzza magának, oszt nem fog visszajárni, monták az emberek, amikó a temetőből mettértek.

No, nem is gyött hozzánk többet” – fejezte be a régi történetet *Somnakaj*, s miután a körmére égett cigarettacsikket a tűzbe pöckölte, nagyot húzott a borból, és széles karimájú kalapját megint mélyen a szemébe húzta.

Én meg biciklire kaptam, s elindultam haza. Későre járt már, valahogy éjfél körül lehetett. Csoda, hogy a *pérő*ből kivezető, rosszul megvilágított, hepehupás úton a földre nem huppantam.

Az iskolás kutyák

Az iskolaköteles gyerekek mellett önszorgalomból néhány kutya is eljárt az iskolába. Hűen kísérték kis gazdáikat, és nem lehetett eltávolítani őket az iskola közeléből, míg a gazdi nem távozható. A leghűségesebb öt eb mindennap megjelent, és békésen heverészett a maga megszokott helyén, de akkor sem okoztak semmi bonyodalmat, ha néha többen is összeverődtek kint az udvaron. Családtagoknak számítottak már, és nem is mondtuk soha egyikre sem, hogy „kutya”, hiszen mindnek volt becsületes „cigányneve”, akárcsak az embereknek.

Parno is a törzsgárdához tartozott, egyetlen nappal sem volt több hiányzása, mint a gazdájának. A legfelső lépcsőfokot birtokolta, és fejét mindig a küszöbön nyugtatta, mintha csak az ajtórésen kiáramló szagegyveleg változásából próbálta volna rekonstruálni a benti történeteket, valamint a tudomány pillanatnyi állását. Ő volt a kedvencem, talán nem is csak az enyém.

Egyszer aztán vemhes lett, de a tudásszomj olyan erős volt benne, hogy továbbra is hűségesen eljött, egészen az utolsó percig. Persze, amikor aztán megkölykezett, ígéretes pályafutása megszakadt, kimaradt az iskolából, már nem jöhetett, hiszen kilenc kicsije lógott a csöcsén. Hiányzott is mindenkinek, szinte már olyan szomorúan emlegettük, mint egy fiatalon elhunyt gyerekkori barátunkat.

Egyszer, amikor a családjánál, vagyis a *Suri*éknál tettem látogatást, nagy farkcsóválással szaladt elé, és addig sürgölődött, addig izgett-mozgott és törleszkedett hozzám, amíg el nem terelt ahhoz az oldalára fordított szurkoshordóhoz, amelyben holmi rongyok között kilenc porontya szundikált. Amikor leguggoltam, hogy benézzek a nyíláson, maga is bebújt a meleg vacokba, és büszkén terült el kicsinyei között. Elmenőben még megálltam a rozsdás hordó előtt, és megpróbáltam kihívni, hogy búcsúzóul megszimogassam, de már a világért sem jött volna ki onnan.

Sajnos, egyszer aztán rosszkor talált kijönni. Ez már úgy egy hónapra rá történt.

Egy napon sem a *Suri* gyerekei, sem a kutyáik nem jöttek iskolába. Nem tudtam mire vélni a dolgot, de az egyszeri hiányzásnak még nem tulajdonítottam különösebb jelentőséget. Csakhogy másnap sem jöttek. Meg azután sem. Néhány nap múlva baljós sejtelmeim támadtak. Biciklire kaptam hát, és ismét családlátogatásra indultam, hogy kiderítsem, mi történt.

Nagy sírás-rívás fogadott, a gyerekek egymás szavába vágva mesélték el az esetet.

A kutyamama igazán nem ment messzire a kölykeitől, csak hát a haladási irány nem volt megfelelő. A felsőfokú szagtan elméleti kérdéseibe belemerülve valahogy nyilván a *singárók* (csendörök) elé keveredett, akik egyszerű kóbor kutyának hitték, és lelőtték. A *pérótól* alig kétszáz méterre találták meg a tetemét.

– Tudod, azé nem gyöhettünk iskolába, mer szegíny árváknak most nincs anyjuk, gondozni kell őket! Egy kicsit nőjenek csak meg, osztán má gyövünk – mondta emelkedett hangnemben a gyerekek szószólója, amikor elmenőben a hiányzásról érdeklődtem.

Mint kiderült, a kiskutyákat elosztották egymás közt. Cumisüvegből etették, nagy odafigyeléssel gondozták őket. Közben mindegyik kapott már nevet a gazdájától. Úgy esett, hogy véletlenül mind a kilencet *Parnónak* nevezték el. A tarkákat és a két koromfeketét is.

Eltelt egy hét, eltelt kettő, de a *Parno*-gazdák népes csapata csak nem akart megjelenni az iskolában.

– Elég hosszúra nyúlt már a kutyagondozási szabadság, ideje iskolába jönnötök! Holnap várlak benneteket! – mondtam a következő családlátogatás alkalmával, egy csipetnyi szigort erőltetve a hangomba. De jó pár napot kellett még várnom, hogy a „szabadságnak” véget vessenek.

Amikor aztán az egyik tavaszi napon végre újból beültek az iskolapadba, kilenc kis *Parno* nyüzsgött anyjuk megszokott helyén, a legmagasabb lépcsőfokon. És szépen szaglászott is befelé valahány. Mégis, az öreg *Parno*, az ebakadémia megalapozója még nagyon sokáig hiányzott mindnyájunknak.

A karkötő

A harmadik osztályban dolgozatírás volt. A padsorok között sétálgatva időnként megálltam, és belejavítottam a füzetekbe. Amikor a *Csora* fiához érkeve megcsillant az ezüst karkötőm, a gyerek hirtelen felnézett:

– *Tanítovkinya*, ugye, te gazdag vagy? – kérdezte.

– Nem, én nem vagyok gazdag – szögeztem le nyomatékosan, a kelleténél kissé talán nyomatékosabban is.

– Akkor ezt vidd be a zálogházba, oszt kapsz érte pítz – ajánlotta a gyerek.

– Ez nem arany, nincs komolyabb értéke, és különben is: örülök, hogy van ez a karkötőm – mondtam, és azt hittem ezzel lezártuk az ügyet.

A szünetben azonban a *Csora* félrevont, és fojtott hangon közölte:

– *Tanítovkinya*, a cigányok pítz fognak tőled kérni, oszt ha nem adsz, ellopják a karkötődet.

Milyen éber ez a gyerek, gondoltam, és milyen jóakarátú velem szemben. Még csak nyolcéves, és máris mennyire ismeri az életet. A veszélyforrásokat. Így elmélkedtem. Nem jutottam mélyebbre.

Eltelt pár nap. Éppen nagyszünet volt, a gyerekek az udvaron játszottak, én meg a tanteremben maradtam, és belemélyedtem a dolgozatok javításába. Egyszer csak arra eszméltem, hogy a kis *Csora* áll meg fölöttem.

– Figyej! – mondta, és a kézfejjével barátilag vállon legyintett. – Te mindig aszt mondd nekem: „Mért nem fogadsz szót?” Így van?! – Bizony, így volt; nem tartozott a legkezelhetőbb diákjaim közé. – No, és te nekem szót fogadtál?

Felemelte a mutatóujját, majd a magasból lassan a karkötőmre irányozta. Nem tudtam mire vélni, hogy miért hozakodik elő megint ezzel, de gondoltam, kapok magyarázatot. Nem kaptam.

– Most az bánt, hogy nem fogadtam szót neked – mondtam, fenn hagyva a hangsúlyt, és mélyen a szemébe néztem –, vagy pedig féltesz a cigányoktól?

Néhány másodpercig farkasszemet néztünk.

A szemeknek ebben a beszédes csöndjében végre derengeni kezdett...

– Hallottál valamit? – puhatolóztam. – Nekem elmondhatod.

Hallgatott, de a szemét egy pillanatig se vette le rólam.

– Az a karkötő kutyagumit se ér – szólaltam meg újra. – Abban van az értéke, hogy szeretem.

– Te tudod! De ne mondd, hogy nem szótam! – mondta ki a végszót a gyerek, majd sarkon fordult, és faképnél hagyott.

A betyárbeccsület nem engedte, hogy ennél többet mondjon. A közösség kohéziós erőteréből azonban egy pillanatra mégis kiszakította magát.

Kölcsönt gyakran kértek tőlem, ha módomban állott, adtam. Persze csak kisebb összegeket. Néha azonban ezt is meg kellett tagadnom. A karkötőmet pedig végül mégsem lopták el. Később valahol elvesztettem.

Sohasem jöttem rá, hogy hol.

A körömlakk

Hihetetlen, hogy a gyerekek figyelme mi mindenre kiterjed. A nadrágom hossza és a pulóverem színe, a cipőm sarka, a frizurám és a tízóraid mind-mind megjegyzésekre adnak okot. Nemkülönben lakkozatlan, rövidre vágott körmöm. Különösen ez az utóbbi. Ezt számtalanszor felrótták már nekem. Merthogy megenyedhetném magamnak. Hiszen én úgysem dolgozom. Úgy élek, mint egy *rajni*. No hiszen!

Az egyik reggel aztán egy második kislány körömlakkal a kezében csörte-tett be az irodámba.

– *Tanítovkinya*, hoztam lakkot, csinádd le a kezeid – mondta, és felém nyújtotta az üvegcsét. – *Dej* nem veszi észre, ő tegnap csinátta le – magyarázkodott hevesen. – Ott vót a pócon, majd hazaviszem, dögöjje meg, visszateszem neki!

– Jaj, ki ne nyisd! Tedd ide az asztalra! – szoltam rá attól tartva, hogy véletlenül lecsöpögteti, aztán visszaküldtem a tanterembe.

Nemsokára én is utána indultam, hogy megtartsam az első órát. Mikor az osztályban az asztalomhoz értem, egyszeriben mind körém sereglettek.

– Gyerekek, hát kinek az asztala ez?! – tettem fel a költői kérdést. – Mindenki menjen gyorsan a sajátjához! – szólítottam fel őket szelíden, de a sereglet csak nem akart feloszlani.

Miközben a dolgaimat rakosgattam, a nyakuk majd' kitekeredett, hogy a körmeimet lássák. Én meg csak azért is úgy intéztem, hogy csupán a tenyerem legyen látható.

Végül az előbbi kislány törte meg az izgatott sustorgással teli csendet.

– No, lecsináttad a kezeid? – kérdezte túlfűtötten.

– Nem, nem festettem ki a körmömet, ha erre gondolsz – mondtam szőrazottságot mímelve.

– Necsinád má, nem azé hoztam! – rivalt rám felindultan. – Hova tetted?

– Az irodában van az asztalon. Ahova letetted.

– Akkor hozd be, oszt csinád má! – sürgetett ellenkezést nem tűrőn, de látva rendíthetetlen, szelíd közönyömet, később inkább mégis kérlelni kezdett: – No...! Igazán...! – Amikor aztán megbizonyosodott róla, hogy ez sem segít, előrukkolt a nagyágyúval: – Bóti! Hallod?! Igazi bóti!

Ez komoly érv volt. A magasztos hangsúllyal kiejtett „bóti” szócska ugyanis azt volt hivatott kifejezni, hogy a szóban forgó körömlakk nem „szerzett” és nem is házilag pacsmagolt, egyszóval, nem lopott, ugyanakkor nem is valami silány kencefice, hanem egyenesen vá-sá-rolt!!! A „becsületes paraszt” pedig nem nézheti le a saját fizetőeszköze ellenértékeként beszerzett igazi bolti árut, mert akkor egész – különben is fölöttébb ingatag és a mindennapi gyakorlatban több-

nyire alkalmazhatatlan – magántulajdonról összeeszkábált ideológiája összeomlana.

Nem volt hát mit tenni, behoztam a körömlakkot az irodából, nehogy úgy tűnjön, hogy a boltban vásárolt holmit nem értékelem.

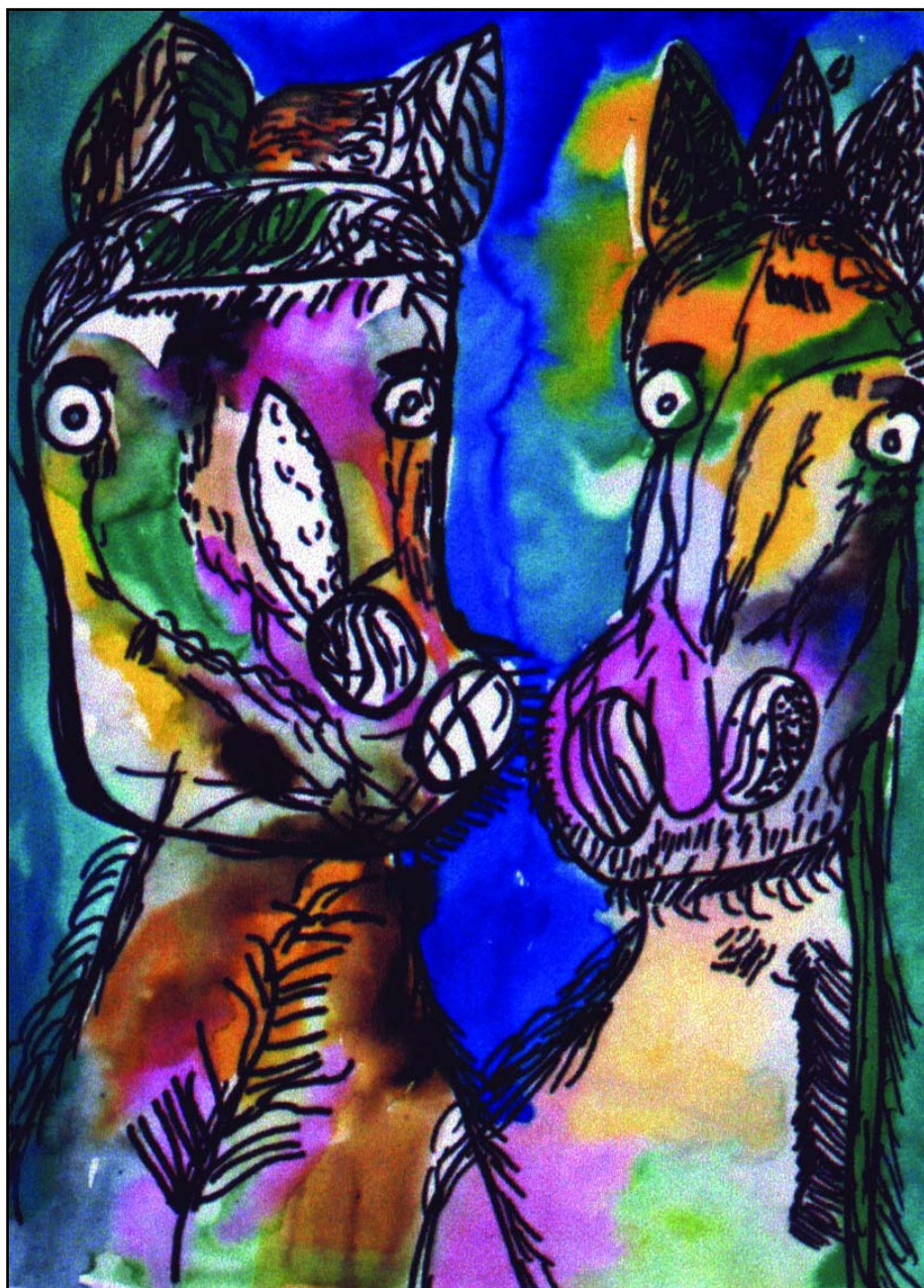
– No! Nem tudod? – kérdezte, látva tétovázásomat. – Majd én lecsinálom neked!

– De tudom! – mondtam végül, és számos sóhajtások közepette mind a tíz körmömet kilakkoztam.

Méghez a tűzpirosra!

Ez volt az ára, hogy aznap végre elkezdhessem a tanítást.

„Pénteken délig nyitva van az ég”

Rég feltűnt, hogy a péntek a romák számára olyan, mint az ünnepnap. Ilyenkor valahogy eltűnnek az utcákról, és szinte egész nap, de délig egészen bizonyosan nem látni őket. A narancssárga szemeteskocsival, amelyet a gyerekekkel mindig olyan nagy érdeklődéssel várunk, pénteken sohasem azok jönnek, akik a hét többi napjain. Roma szemetessel pénteki napon mifelénk nem lehet találkozni. A házaló, kukázó, a piacozó és a kocsmában ücsörgő munkanélküli romák is köddé válnak pénteken. A hét utolsó munkanapján a romák egyszerűen felszívódnak. Eltűnnek, mint szürke számár a ködben.

Hogy mi ennek az oka, igazán sohasem foglalkoztatott. Közhelyes válaszokkal ütöttem el a kérdést. A legvalószínűbbnek az a közszájon forgó magyarázat tűnt számomra, hogy a hét végére valószínűleg erősen megkopik a romák külföldön sem elementáris munkakedve.

Aztán egyszer egy csütörtök délután, a körorvosi rendelőintézet várótermében két munkásember beszélgetését hallgatva más megvilágításba kerültek a dolgok. Az egyik férfi roma volt. Amint a beszélgetésből kiderült, valamilyen sürgős beavatkozást nem követelő egészségügyi problémával jött az orvoshoz. Nem volt tehát szüksége gyorssegélyre, viszont a kezelés megkezdése után néhány nap betegszabadságra mindenképpen számíthatott.

– Te megbolondultá? Mé nem húzod ki hétfőig? Minek má péntekre kiíratni magadat! Hétfőn talán egész hétre kiírnának, így meg örülhetsz, ha három munkanap benne lesz – tárta fel a munkáslogika lényegét ravaszkas hunyorgatások közepette a „paraszt”.

A roma férfi egy darabig csak hallgatta a munkavállalói cselszövések egész tárházát hadrendbe állító érvelést, aztán amikor beleunt, mosolyogva legyintett, és csak ennyit mondott:

– Te esztet nem értheted!

Én sem értettem; soha egyetlen roma ismerősöm sem beszélt a péntek jelentőségéről. Ez a várótermi beszélgetés azonban szöveget ütött a fejembe, és úgy döntöttem, ha török, ha szakad, megtudom, mi folyik a romáknál pénteken. Hosszan tartó, szívós kérdezősködéssel sikerült is közelebb kerülnöm a rejtély megfjtéséhez.

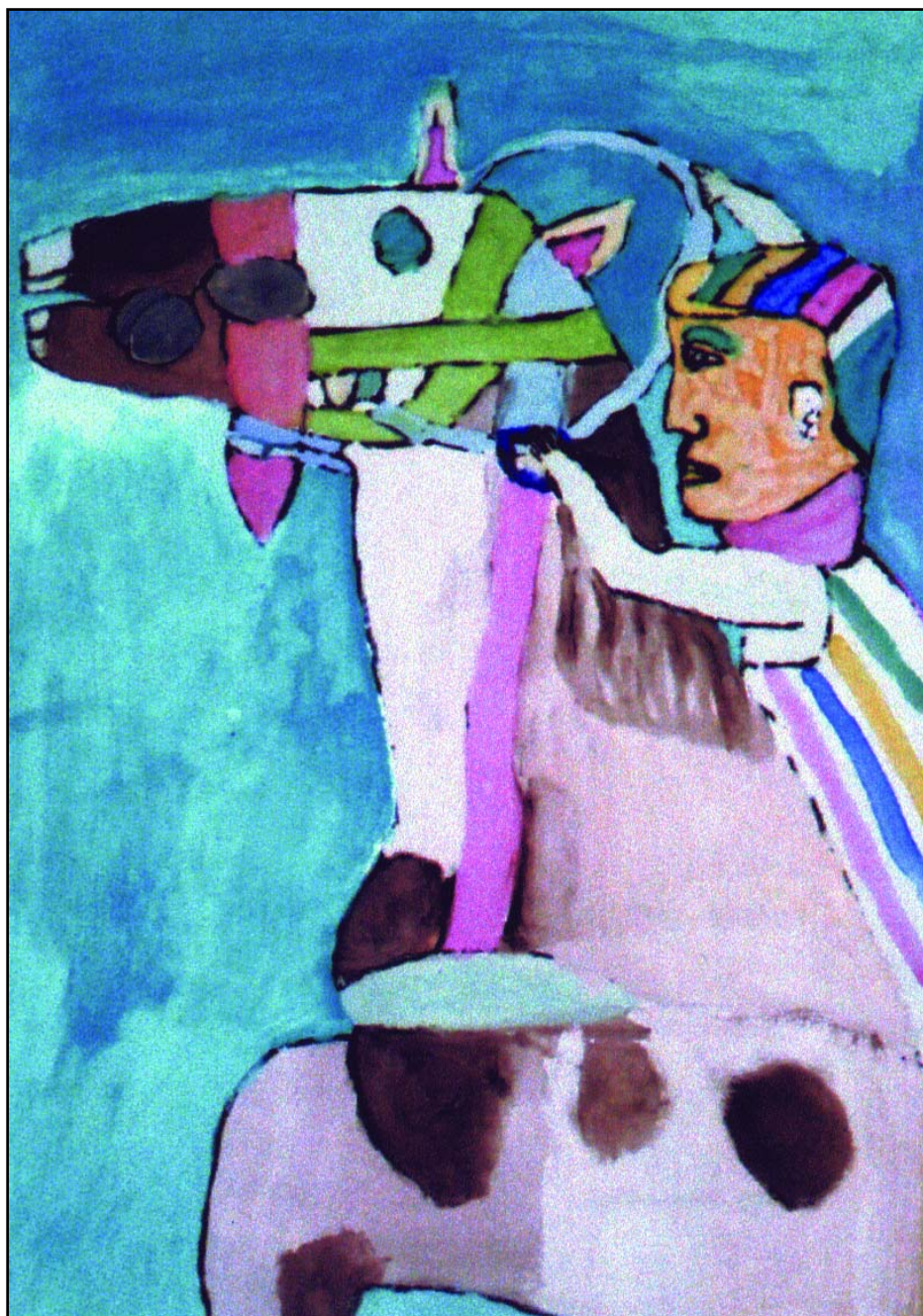
Tizenkét évbe tellett, amíg a véletlenül elejtett szavak, félígazságok és szándékos félrevezetések halmazából kihámoztam a lényegét, és végre megértettem, micsoda varázsereje van a pénteknek a romák életében. Legalábbis azoknak a törzseknek az életében, amelyekről információim származnak.

Már korábban is tudtam, hogy az archaikus közösségekben élő romák nagy többsége hívó keresztény. Igaz ugyan, hogy a valláshoz sajátos módon közelítenek, s néhány teológiai okfjtésük gyerekesen naiv vagy kifejezetten haszonelvű és önigazoló jellegű, de hát a kereszténység két évezredes történetében korántsem számít ez ismeretlen jelenségnek. A parancsolatok némelyikének be-

tartásában viszont minden más etnikumnál következetesebbek, hogy mást ne mondjak: sohasem káromkodnak és nem is szitkozódnak. Az más kérdés, hogy például az átkozódásnak nagy hagyományai vannak körükben, s erről semmi pénzért le nem mondanának. Mentségükre legyen mondva, szavuk hitelének megtámogatására vagy fogadalom be nem tartásának esetére gyakran saját maguk számára is válogatott átkokat helyeznek kilátásba. És az is tény ugyan, hogy az igazmondásnak koránt sincs náluk akkora kultusza, mint a hajdani Grállovagoknál, de ha egy roma valamely közléséhez akár csak annyit is hozzátesz, hogy *Temerav!* („Dögöljek meg!”), szinte biztosak lehetünk benne, hogy nem hazudik. Egyszerűen keresztény hitüket, de különösen a hittételek gyakorlati érvényesítését évezredek babonák, kétes eredetű hitregékből levezetett és csupán a maguk számára elképzelt engedmények, illetve számos esetben rendkívül szigorú tiltások, különböző felekezetektől származó és mindig közösségük igénye-ihéz igazított liturgiák és saját ősi hitviláguk maradványai szövik át meg át.

Évekig húzódó önkéntes magánnyomozói tevékenységem során fokozatosan elég sok mindent megtudtam a pénteki teendőkről. Már mindjárt az első időszakban tudomást szereztem arról, hogy a betegekért ilyenkor gyertyát kell gyújtani. Szép nagy gyertyát. Minél betegebb a beteg, annál nagyobbat. Aztán értesültem a pénteki böjt szabályairól is. Merthogy a romáknál böjt is van pénteken. Még-hozzá nem is akármilyen: enni nem szabad, zsírosat meg végképp nem, csupán inni lehet, de csakis tiszta vizet. Később valaki azt is elkottyantotta, hogy ilyenkor kell imádkozni a kérések teljesítéséért, hogy ilyenkor a legjobb. Hogy, ugye, máskor is lehet, meg persze kell is, mert lehetőleg mindennap kell imádkozni,

de hát a péntek az mégiscsak péntek: ilyenkor jobban felhallatszik! Meg hogy jobb, ha tudom, a Jóisten a gazda, ő igazgatja el a dolgokat, mindenben ő mondja ki a végső szót, az már igaz, no de mégse lehet rajta a szeme egyformán mindenkin, azért csak kell neki is valaki, aki tippet ad. No hát, mi romák, úgy vagyunk, hogy valahogy nem is annyira oda legfelülre küldjük a kérést, mert mi aztat a Jóistennek nem is tudnánk úgy megmondani, ahogy illik, hanem a Szűz Máriácskához imádkozunk, hogy ha majd alkalmá adódik, tegye már szóvá, hogy nekünk is van itten ez a kicsi kívánságunk, ha lehetne, oszt ez igencsak szépen be szokott jönni nekünk, úgyhogy már soha nem is csináljuk másképp.

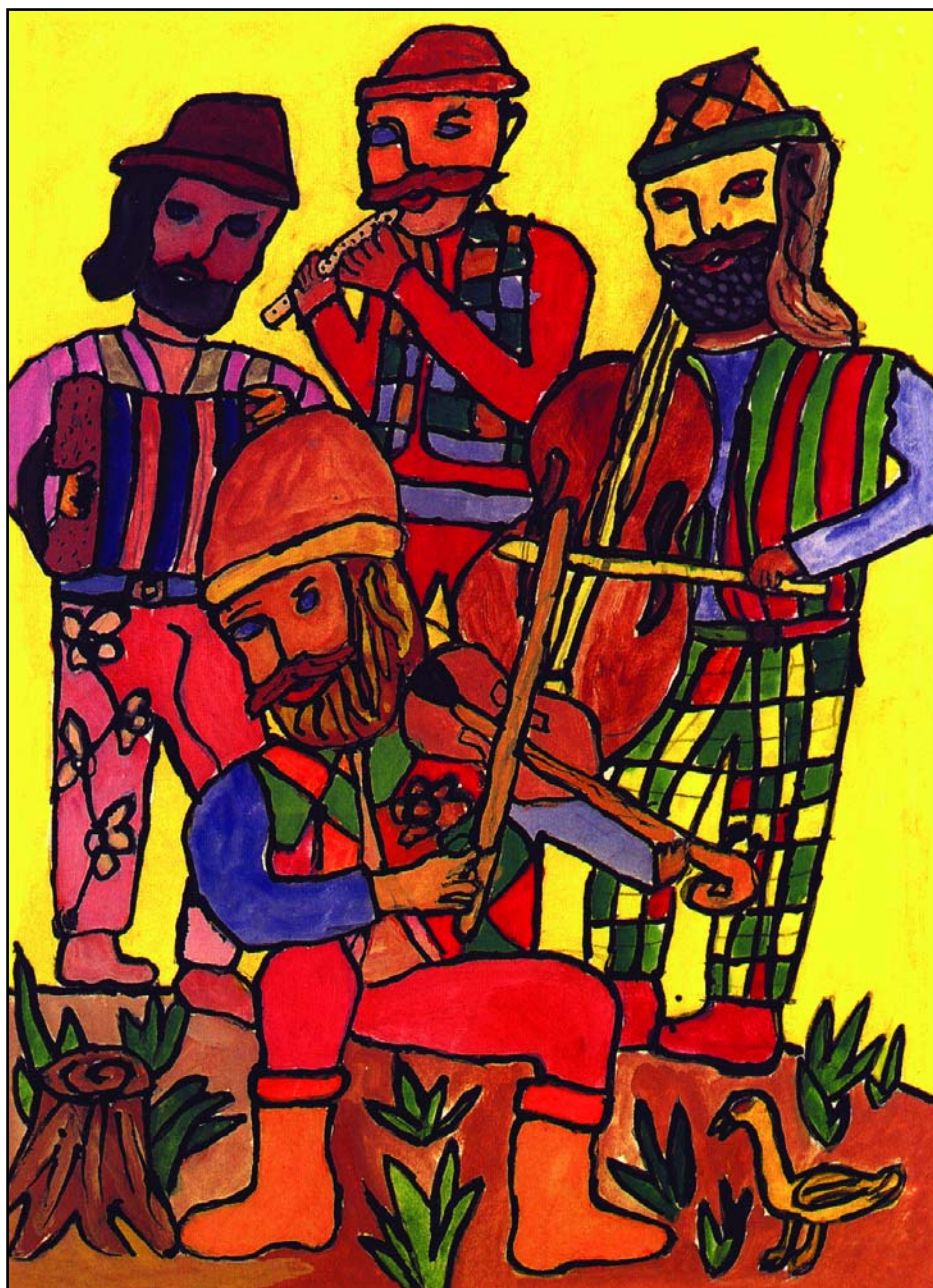
Már majdnem mindent tudtam, ám valójában mégsem tudtam semmit, amíg hosszas unszólásra, hogy már mondja meg, ne kéresse magát a végtelenségig, valaki ki nem bökte, hogy miért éppen pénteken, az ég szerelmére, hát miért

éppen pénteken kell a Szűz Máriácskához imádkozni. Az ember összeráncolta homlokát, göcsörtös, ötven valahány év szabdalta arcát nyájas mosoly öntötte el, aztán gyermekien tiszta tekintettel felpislantott az égre, és szétdőhányzott, recsegő baritonján csak ennyit mondott: „Pénteken délig nyitva van az ég.”

A romáknál mindig nyitva van az ajtó, a közülük valók nem kopogtatnak, mindenki mindenhol otthon van. Most végre azt is megértettem, hogy pénteken délelőtt miért van még ez is másképp. Egyszerű: ilyenkor minden család a maga ég felé intézett kéréseivel van elfoglalva. Mindenki befelé, és fölfelé tekint.

Minek is lennének tárva-nyitva azok a talmi földi ajtók, ha egyszer ez idő tájt van nyitva az ég.

A csatkai búcsú

Keddi nap volt. Az egyik népes cigánytörzs gyerekei imakönyvbe való kis szentképekkel a kezükben érkeztek az iskolába. Körbefogtak, és úgy keringtek körülöttem, mint egy templomi körmeneten.

– Ez a tiéd! – nyújtotta át a szent családot ábrázoló gyűrött képet az első, és továbbhaladt.

– Esztet ajándékba adom! – szólt a második, és egy elkoszolódott Madonna-képet nyomott a kezembe.

– Én Szűsz Májiácskát hoztam neked! – mondta a harmadik, ahogy elélem ért. A képen egy bokor fölött lebegő, halvány rózsaszín selyemköpönyegbe burkolózott női alak volt látható.

– Köszönöm szépen. Köszönöm. De hol voltak tegnap? – duruzsoltam zsolozsmás hangon én is.

– Te nem vótá? – kérdezte csodálkozva egy elsős kislány, miután elélem érve megcsókolta a kezében tartott szentképet.

– Búcsú vót Magyarba. Tudod, Csatkán – magyarázta ájtatos ábrázattal egy idősebb fiú, miközben óvatosan széthajtogatta a farzsebéből kihalászott betlehemi idillt.

– Gondolom, hétvégén volt a búcsú. Köszönöm szépen! Nem tegnap – kapcsolódtam be újból a hosszúra nyúlt litániába. – Köszönöm!

– No, mí vagy má ilyen? *Lunghi dromenca avilam.* – szólt a soron következő, és egy fehér műanyaggolyókból fűzött olvasót tekert a kezemre. – *Zsutin*, ágygon meg az Isten!

Aztán nagy sokára véget ért a körmenet, és a búcsúsok helyet foglaltak az iskolapadokban, visszaváltozva elemista diákokká.

Mondanom sem kell, egész órán át a meghosszabbított hétvége eseményeiről beszélgettünk.

Mindeddig nem tudtam, milyen nagy jelentősége van számukra a csatkai búcsún való részvételnek. Kiderült, hogy ez a törzs – kivéve a picinyeket és a nem szállítható betegeket – Mária-nap környékén minden évben elzarándokol a Szűz Mária-kegyhelyre. Gyertyákkal és a legkülönbözőbb ajándékokkal: selyemkelmével, tarka vállkendőkkel, hímzett kötényekkel felrakodva indulnak útnak, hogy részt vegyenek a rendkívül fárasztó ceremónián. Sokan ott maradnak másnapra is. Úgy mondják, csodákra várnak, és a már megtörtént csodákról beszélnek, mert a csodák hírét tovább kell adni. És az otthon maradottakat, akik a csodák közvetlen átéléséből kimaradtak, búcsúfiával illik kárpótolni.

Úgy érzem, ezen a keddi reggelen nemcsak a sok-sok színes szentképet, nemcsak az olcsó rózsafüzért kaptam én búcsúfiaként, hanem az alábbi történetet is. Csodás történet. Azért is adom tovább...

Ennek a törzsnek az egyik asszonya gyerekkorában nagyon fejfájós volt. Vítették az egyik orvoshoz, vitték a másikhoz, sok pénzt kifizettek reája, de hiába, a doktorok tudománya pipabagót sem ért. A fejfájása nem szűnt, sőt egyre csak fokozódott. Már nem tudták, mitévők legyenek. Az amulett, a rontás elleni ráolvasás sem segített.

Az anyja akkor gondolt egyet, vett egy vég gyönyörű selymet meg egy gazdagon hímzett oltárterítőt, és elvitte őt a csatka búsába. Három napig imádkoztak érte, arra kérve Szűz Máriát, segítsen rajta. Az anyja még azt is megfogadta, hogy ha meghallgatja Mária az imát, levágatja a hosszú, combig érő haját. Az ima végül meghallgatásra talált, az asszony azonban valahogy megfeledkezett az ígéretéről.

(Megfeledkezett-e vagy sem, nem tudni, annyi azonban bizonyos, a hosszú hajnak rendkívül fontos szerepe van a cigány nők életében. A gyereklányoknak kötelező kibontva hagyni a hajukat, s csak akkor kötik össze masnival meg fésűvel, ha eladták őket, ha megtörtént az egyesség. Ez jelzi, hogy már nem szabadok. A cigány hagyomány szerint csak a hűtlen asszony haját vágják rövidre, büntetésből. Nem csoda hát, ha az asszony nem sietett teljesíteni meg gondolatlan ígéretét. Persze, ezt már csak én teszem hozzá...)

No, csak hogy egyszer aztán a piros masni meg a *bontóka* csodálatos módon magától kiesett, és az asszony haja kibomlott. Így lett figyelmeztetve az ígéretére. A lányka fejfájása is vissza-visszatért, de ha imádkoztak, mindig elmúlt. Ezért hát a folytonos imádkozás mellett döntöttek. Ez nagyszerűen bevált: a fejfájás is szünetelt, meg az asszonynak sem kellett levágnia a haját.

Íme, a cigányok misztikus racionalizmusa! Még a hit ügyeiben is igyekeznek alku kötni. És még ott is sikerrel!

A fénykép

Bizony, a munkanélküli romák az állam által nyújtott segélyből nemigen tudnak megélni. Igényeik rendkívül alacsonyak, mégis rászorulnak az alkalmi pénzkeresetre. A legszerényebb életvitelhez is nélkülözhetetlen javak beszerzésének a romák körében hagyományosan vannak legális, „féllegális” és illegális módjai. Az előbbiek közé tartozik például a vas- és papírgyűjtés, valamint a kukázás, aminek egyik válfaja a még értékesíthető használati tárgyakra, illetve üvegekre és műanyagflakonokra irányul, a másik pedig az ételhulladéokra, amely az állattartás – elsősorban a sertéshizlalás – legfontosabb feltétele.

A „féllegális” pénzkereseti lehetőség a roma férfiak esetében jobbra az építkezéseken vagy a mezőgazdaságban végzett, általában idényjellegű fekete-munka, asszonyaiknál pedig az úgynevezett „szatyrozás”. Ez utóbbi tevékenység szintén adómentes jövedelemhez juttatja a kereskedői vénával megáldott roma asszonyokat. Ennek lényege a következő. Ha pénzhez jutnak, olcsón felvásárolnak egy csomó gyenge minőségű árut (a legtöbbször valamilyen ruhanevet: inget, zoknit, alsónadrágot stb.), és piacok környékén, vasútállomásokon, buszpályaudvarokon vagy házról házra járva szerény árrésszel próbálják meg értékesíteni a magukkal cipelt szatyrok tartalmát.

Egyik tanítványomnak az anyja, Kires például táskázó árus volt. Portékáját időről időre a már unalomig ismert szöveggel szóta ránk.

– Tízórásra kell a lóvé a szigíny páráknak. Ma míg nem ettek, maguk igazán tudhassák, nem lehetnek íhesen!

Ha tehettük, mindig vettünk valamit, néha még akkor is, ha nem volt rá szükségünk, csupán azért, mert értékeltük, hogy igyekszik.

Egyszer éppen akkor toppant be az iskolába két degeszre tömött szatyorral, amikor az év végi fényképezés zajlott. Maga az esemény, úgy tűnt, nemigen érdekelt, a kuncsaftok után kajtatva keresztül-kasul járkált az udvaron, és szinte minden képbe belemászott. Nagylelkűen mégis megígértük neki, ha elkészültek a képek, majd megnézheti őket, és ha úgy gondolja, természetesen rendelhet is belőlük.

Így is történt. Valahonnan megtudta, mikor hozza a fényképész a mutatóványfotókat, s kezében az elmaradhatatlan szatyrokkal váratlanul megjelent.

– Ebből is, ebből is – mondta majdnem minden képre, és energikusan bökdöött feléjük kampós mutatóujja nem éppen tiszta körmével. – Majd fizetek, ha látom a nekem csinált *fényképeket*!

Nem tudom, hogy csinálta, de amikor megjöttek a megrendelt képek, valahogy ő is éppen jelen volt. És persze hogy nem volt nála pénz. Mi mást is tehettem volna, kifizettem helyette a fényképészt, de az volt a szándékom, csak akkor adom át neki a képeket, ha lerója a kölcsönt. Igen ám, csak hogy egy óvatlan pillanatban kikapta kezemből a fényképeket tartalmazó borítékot, s már sar-

kon is fordult. – Jaj, megmutatom a *dadenak* – mármint hogy a gyerekek apjának –, nála a *lővé*, csak két perc, oszt itt van – hallottam egyre távolabbról kellemetlenül reszelős hangját. Már tudtam, se pénz, se posztó!

No, legalább ebben nem is kellett csalódnom.

Legközelebb az utcán találkoztam vele. Váratlanul bukkant fel egy sarkon, nem volt már ideje irányt változtatni. Gondoltam, megint gazdagabb leszek egy regényes történettel, amit magyarázat gyanánt próbál majd elhíttetni velem. De nem lettem gazdagabb – még egy szemtelenül pimasz humbuggal sem. Szembesítés nélkül viharzott el mellettünk a változatosság kedvéért most két hatalmas bevásárlókosárral; az egyik tetejéről három jókora kötözött sonka mosolygott cinikusan, a másiból pedig a márkás italok garmadája integetett felénk.

Azóta tudom, az archaikus közösségekben, hagyományaik szerint élő romák credója a következő: „Ami más módon is megszerezhető, azt nem kötelező kifizetni!”

A Cigány Tíz Parancsolat ezen pontjának egyenes folyománya, hogy a romák az életfeltételeiket, ha kell, akár illegális úton is minden skrupulus nélkül bebiztosítják. Különösen a „zsebes” szakmának van nagy becsülete a körükben. Sok gyerek már kiskorában bevezettetik a tolvajmesterség tudományába. A rajkók született talentumát általában az anyjuk csiszolja tökéletesre, aki a gyakorlati oktatás során feltartja az áldozatot, kérdezzet, magyaráz, egyszerűen elvonja a figyelmét, hogy a gyerek ez idő alatt legalább a magának valót beszerezhesse. A lopás azonban közvetlenül sohasem az áldozat megkárosítására irányul és nem torkollik harácsolásba, a romák felfogása szerint ugyanis onnan kell elvenni, ahol van, és azt, ami az adott pillanatban éppen szükséges. Ez leginkább élelem, ital vagy cigaretta. Ha mást lopnak is, nagyjából eladják, és az árából megint csak enni-, inni- vagy szívnivalót vesznek. Nem gyűtenek tengerparti villára. Nem is igen spájzolnak. Csupán a mának élnek. Ha tervezésről egyáltalán beszélhetünk az esetükben, úgy talán azt mondhatnánk: rövid távú céljuk mindig az, hogy jól érezzék magukat. Hosszú távú céljaik pedig egyszerűen nincsenek. Életük tiszavirág-életű pillanatok hosszú láncolata. Sosem volt úgy, hogy valahogy ne lett volna, hangzik egy magyar szólás, melyből a kötelek alóli szabadulás vágya cseng ki. Tőlünk eltérően a romák e mondás útmutatását mindig következetesen, szinte már vezérlő csillagként követik. És ha úgy jön ki, bizony minden lelkiismeret-furdalás nélkül csórnak és csálnak. Ámde soha egy fikarcnyi rosszindulat, egy szemernyi kapzsiság sincs mögötte. Sőt! Gyakorta megesik, hogy a jótetteiket is a zsványlás segítségével viszik végbe. Hadd álljon itt erre egy ártatlan példa!

Egy pedagógusnapon történt. A gyerekek egyenként az asztalomhoz jöttek, és köszöntöttek, mindegyikük a maga módján: volt, aki egy szem cukorkát nyomott a markomba, s volt, aki rágógumit vagy nyalókát hozott, de olyan is akadt, akitől pusztit kaptam, merthogy ő mást nem tud adni, fogadjam el tőle ezt, ha szeretem. Nagyon megható volt, mert a pedagógusnap ünnepséget nem készítettem elő, mert nem akartam, hogy költségekbe verjék magukat.

Az egyik kislány ibolyafejekkel a markában érkezett.

– Ezt neked szettem, de az a *rondi* bácsi úgy ordibát, hogy többet nem tuttam hozni – mondta, és átnyújtotta az összenyomorgatott ibolyafejeket. – Rakd vízbe, nehogy szomjan pusztujjon!

– Köszönöm szépen, de te ezt, ezek szerint, loptad? – kérdeztem, és megismítottam az arcát.

– Nem, nem loptam. Az úgy van, hogy ha kell, elveheted – szólt gyermeki tisztasággal, majd szégyenkezve hozzátette: – Csak hát meglátott. Rosszú csináltam.

– Kérlek, nagyon szépen kérlek – guggoltam le hozzá, a szurtos kezecskéjét fogva –, máskor mondd meg a bácsinak, hogy szeretnél belőle, és ő biztosan adni fog.

Nem szólt rá semmit.

Az ember korántsem mindig az őszinteség kárára, sőt olykor kifejezetten könyörületességből hallgat el bizonyos dolgokat.

Amikor végre megértettem kegyes hallgatását, talán mondanom kellett volna valamit. De most meg már csak hallgattam.

Érezte közelgő halálát

A *Krisz* (vagyis a roma törvényszék) döntést hozott. Pénzbüntetést rótt ki *Jag* fiára, aki bűnt követett el. Amikor a törvényhozás lezajlott, *Jag* kijött az udvarra, és elkiáltotta magát:

– Tesvír, ínekejj! *Gyilabe*, roma, *gyilabe*!

Aztán magasra emelte a kalapját, mint aki szólásra jelentkezik.

– *Engedelmo phral!* – szólt mély, recsegő hangon a köréje gyűltekhöz, jobb-jában a magasra tartott fekete kalappal. Aztán egy rövid hatásszünet után lassan, igen lassan leengedte a kalapot a fejére, majd egy hirtelen mozdulattal mélyen a szemébe húzta. Itt megint kivárt egy hajszálynit, csak úgy fogott bele az éneklésbe meg a táncba. Táncolt a kimerülésig. Jól érezte magát. Nevetett, vicelődött. Nem az első csapás volt ez. Nem csinált nagy ügyet a büntetésből.

Beteg volt, már régen beteg volt. No de a betegségeivel sem sokat törődött.

– Asszony, ha meghalok, ezekbe a táncos csizmáimba, a sárga *bugyogám-ba*, kék *pulóverimbe* temesetek el! – kiáltotta csapásolás közben, és a csizmaszár akkorákat csattant nagy, húsos tenyere alatt, mint egy karikás ostor.

Senki sem vette komolyan a szavait.

Sok gyereke, sok unokája volt, pedig még maga sem volt öreg. Hogy mi minden kellett keresztülmennie, az kész regény. Például amikor lebontották a házat, jó ideig egy fagyaltosbódében lakott családotul. Úgy aludtak, mint a konzervdobozba gyömöszölt szardíniák. Ágynemüként a használt ruháik meg mindenféle kacatok szolgáltak.

De *Jag* ma valahogy megtáltosodott. Nem és nem akart véget vetni a mulatozásnak.

– *Gyilabe!* – kurjantgatott sűrűn, s egyre csak táncolt és énekelt, és csettintgetett vastag, kerges ujjával, mintha valami nagy öröm érte volna.

Éjjel aztán a kutyák olyan veszettül vonítottak, hogy szinte már fájt. Nagy volt a szél is. Egy időre, igaz, elcsitult, de később újra kezdte, s még szilajabbul, még fékevesztettebben süvöltött a *péró* rozoga építményei közt. Valakiért most jön a Halál, mondogatják ilyenkor az öregek.

Valahogy reggel öt óra tájban *Jag* meghalt. A családját „elaltatta”, hogy senki se tudjon a távozásáról. Így mondják, ha valaki otthon hal meg, és mindenki elől sikerül eltitkolnia, hogy utolsó perceit éli.

A holnap gondjait a család örökölte. A fiának is az ő segítségével kell majd előteremtenie a bírság összegét. De sebj! „Nem kell a holnap bűjével foglalkozni, a holnap, ha akarjuk, ha nem, bekövetkezik” – így szól egy cigány közmondás.

Jag a mának élt, a mindenkori jelennek, miként hagyományosan a romák. Ha megmarad a hagyományban, a fia sem veszi túlságosan a szívére az irtózatot anyagi nehézségekkel, sőt kiközösítéssel fenyegető jövőt. Miért is venné? Mi-

ért is szállna szembe a sorssal? Egy fölöttébb kétséges kimenetelű, sőt többnyire egyenesen reménytelen küzdelemben miért is fecsérelné el a biztosabbat, a valahogy mindig irgalmasabb és könnyebben megélhető jelent a túlonúl homályos és absztrakt és hát különben is kérlelhetetlen jövő kedvéért. Hiszen a roma értelmezés szerint, még a könyörületességéről elhíresült keresztény Istentől sem minden esetben várható felmentés: *Marel o Del marel? Kasz korkoro kamel!* (Az Isten megbünteti azt, akit meg akar.) És hát: *Manusz szavoreha birinel, csa le devleha na!* (Az ember sok mindennel elbír, de az Istennel nem!)

Jag tehát meghalt, s mielőtt meghalt, úgy látta, a legtöbb, amit az övéiért tehet, hogy „elaltatja” őket. Úgyse tehetnek érte semmit, s ha már amúgy is tehetetlenek, jobb, ha a hiábavaló keserűséget, a szomorúságot, a gyászt – ha csak néhány órával is – elodázza.

Ezért táncolt, ezért énekelt, ezért lobogott hát oly eszeveszettül *Jag* egészen késő estig. *Romanyi gyılı na chochavell!* (A roma ének nem hazudik!) – mondják, s ez szent igaz. Esetenként elfedheti, leplezheti, szépíthetheti ugyan a szomorú valóságot, de mélyebb üzenetével sohasem mond valótlant, mindenkor igazat szól.

A vállkendő

Mámi egyik lányával, vejével és unokáival egy háztartásban él. Személyesen ismerem nyolc gyerekét és azok gyerekeit is. A legidősebb és a legfiatalabb unoka között tizenhat év a korkülönbség. Sokszor megfordultam náluk, mindig tudtam, kivel mi történt.

Mámi azt üzenté, hazajött a kórházból, s hogy menjek ki a telepre, mert valamit mondani szeretne. Ugyan mit akarhat nekem mondani? Megijesztett, azt gondoltam, már megint búcsúzni akar.

Másnap kimentem a telepre meglátogatni.

– Mindenki mennyen ki a szobából, csak maga gyűjön be – adta ki a parancsot az ágyból, amikor beléptem a zsúfolt helyiségbe.

A lánya – talán ő sejtett valamit – elnevette magát. A gyerekek pedig megsértődtek.

– Titok, hogy mi nem lehetünk itt? – kérdezték felháborodottan.

Mámi szigorúan szólt.

– Egész nap itt téblábótok, fáratt vagyok má tületek. Most mondani akarok valamit a *gádzsinak*. Veletek beszélhetek máskó is, de vele csak akkor, ha itt van. – Erre néhányan kelletlenül elindultak kifelé. – Ha el tudnák menni innen, az más! De nem tudok, tudhassátok! – eresztette el messzire a hangját, és két könyökével idegesen a háta mögé illesztett párnákba csapott. – Én csak párat léphetek, nem bírok má semmit – szólalt meg aztán felém fordulva halkabban. Majd a lemaradozókra kiáltott: – Kifelé! Hajjátok?! Kifelé!

– Csak azí fogadnak ám szót, mer itt van – mondta nagyot sóhajtva, amikor az utolsó gyerek mögött is becsukódott az ajtó, aztán halkán nyögdécselve leeresztette a lábát a földre, de nem állt fel, hanem az ágy szélén ülve dirigált tovább.

– No, nyissa ki a szekrényajtót! – szólt sejtelmes mosollyal.

– Én kinyithatom a szekrénye ajtaját? – kérdeztem hitetlenkedve, mert tudtam, senki sem nyúlhat a szekrényébe, mert ott különösen féltett kincseket őriz. A szekrényt mindig zárva tartja, és még a saját hétköznapi ruháit sem teszi bele, hanem egy szék támlájára helyezi éjszakára.

– Csak nyissa ki, ha mondom! – nógatott hamiskásan összehúzza a szemét.

Óvatosan elfordítottam hát a kulcsot a zárban, és a nyikorgó ajtót szélesre tártam. A szekrény telis-tele volt tarka roma ruhákkal.

Ekkorra a *mámi* is odabotozott a szekrényajtóhoz.

– Lássá ezt a *Súki* (sovány) *cochát* (szoknya)? Ilyen vótam. Az enyém vót ez a roma viselet – mondta büszkén egy virágmintás szoknyát maga elé tartva. – Nézze azt a kendőt! Fogja meg! – mutatott a botjával a legfelső polcra. – Ezt má varrattam, ez má nem az igazi – húzta el a száját, azzal egy másik ruhadarabra mutatott: – Az a blúz is szép, de má nem „ugyanaz”. Érti?! – folytatta, és a szek-

rény egész tartalmát megmutogatta és jellemezte. Amikor a szemle véget ért, botjára támaszkodva visszacsoszogott az ágyhoz, és fáradtan leroskadt.

– Tuggya, nem adom senkinek, úgyse vóna jó egyikre se, ha meg nem horgyák, nem adom. Jó helyen van itt – mondta szomorkásan. – Meg nem is tudnak rá vigyázni! Ezeknek mindegy! – fakadt ki váratlanul a görbebottal az ajtó felé hadonászva. Majd egészen halkán folytatta: – Akartam, hogy lássa, tudtam, hogy tecceni fog. – Közben végig a tekintetemet fürkészte, ami még természetes is lett volna, lévén, hogy fiatalsága hét lakat alatt őrzött kincseivel ismertette meg, valahogy azonban olyan érzésem támadt, nem csupán a roma gardrób rám gyakorolt hatását kémleli. – Lássa, most is mibe vagyok, egy se jó rám. A vállamra is ez a *pulóveri* van főkötve, hogy ne fázzak. Ha meg mondok valamit ezeknek, hát aszt mongyák: „Minek neked, magad is aszt mondog, hogy nem kell!” Oszt engem utánoznak, még a fejüket is úgy mozgassák: „Nekem má nem kell! Jaj, nekem má nem kell!” – mondta, utánozva az őt utánozókat, és a fejét is háromszor jobban ingatta, mint az a vénasszonyos sopánkodáshoz rendesen kijár. – Ha szeretnék valamit, akkor aszt mongyák, aggy pítz, megvesszük, no de eccer csak elveszik, hogy nekik jobban kell, mint nekem – kerülgette tovább a forró kását, de a szeme már egyre türelmetlenebbül csillant. – Egy nagy vállkendő kéne – sóhajtott egy hatalmasat. – Maga jár mindenfelé, én azt se tudom, hol lehet kapni. Nézzen má körül, osztán kifizetem – rukkolt elő végre a kéréssel, és én tisztában voltam vele, hogy a vállkendőre nem pusztán hátmelengetőként van szüksége, hiszen az a köténnyel egyetemben a roma nők hagyományos viseletének fontos része éppúgy, mint a férfiaknál a kalap vagy a csizma. *Mámi* tehát nem akármilyen vállkendőre vágyik, hanem amolyan igazi „romás-ra”.

Különleges megbízatás volt, mégis elvállaltam, és el is követtem én minden tőlem telhetőt, de bárhol is érdeklődtem, mindenhol holmi parasztos fejkendőket próbáltak a nyakamba sózni, egy helyütt még egy echte színházi vállkendőre is ráakadtam, de *máminak* való vállkendőt nem és nem találtam sehol.

Hosszú hónapok teltek el hasztalan kereséssel, s már szinte reményt vettem, amikor egy utazás során teljesen váratlanul rátaláltam.

A nagysága mint egy hatalmas abrosz, körben hosszú rojtok, a színe nem is lehetne jobb, az összes szeretett roma szín benne volt és a virágkontúrok aranyszínű fonallal voltak átszőve.

Nem szóltam, csak egyszer váratlanul betoppantam. *Mámi* egyedül ült a kályha mellett. Jó, hogy egyedül van, gondoltam. Kicsit beszélgettünk, majd a táskából elővettem a csomagot.

– *Mámi*, ez a magáé – kacsintottam rá, és az ölébe tettem a hatalmas pakkot.

– Mi ez? – kérdezte egyszerre bizalmatlanul és várakozásteljesen.

– Majd meglátja! – húztam fel sokatmondóan a szemöldökömet. – Na, hát nem nézi meg?!

Egy darabig csak nézett rám, mint aki valamilyen beugratástól tart, de a csomagot egyre erősebben ölelte magához. Aztán egyszerre két kézzel nekiesett a

csomagolópapírnak, marcangolta, tépte, szaggatta, s amikor a második réteg papírburkolat alól végre előtűnt a vállkendő, egyszeriben minden ereje elhagyta: fejét oldalra billentette, még a kezét is leejtette a csomagról, aztán kisvártatva könnyek szöktek a szemébe.

– Hát nem felejtette el? – szólalt meg hosszú-hosszú hallgatás után remegő, el-elcsukló hangon. Aztán hirtelen visszatért bele az élet, mint akiben elemet cseréltek. Hevesen megölelt és megpuszilgatott. – Sehol se lehet kapni, mindenki asztalra mongya... – törölgette ráncainak mély árkaiból az öröm könnyeit, kislányosan fel-felnevetve. – Tegye má a vállamra! – Akkor volt, hogy amikor a vállára terítettem, egészen a földig ért a sarka. – Jaj, ez má olyan igazi „romás”, csókolom a szívit! – lelkendezett, majd hirtelenjében megint magába roskadt. Nem valami igen nagyon mélyre, s nem is eléggé meggyőzően, de kétségtelenül őszinte elszánással: – Még nem kaptam nyugdíjat.

– Nem pénzért hoztam, ajándék – nyugtattam meg, hogy felhőtlen legyen az öröme.

– Én még sose kaptam ajándékot, és pont egy *gádzsító*...

Kiabálni kezdett a lányáéknak, akik a szomszédban voltak. Amikor kicsit megijedve köréje sereglettek, mindjárt nekik állt.

– Idehallgassatok, ez nem lesz senkié! Ha meghalok, ezt a kendőt pakojjátok a koporsómba, mert magammal akarom vinni. *Sunesz?! Ajándékba kaptam!* – És olyan áhítattal simogatta a csiricsaré vállkendőt, mint egy nercbundát. – A többinek is memmondhatod. Hogy jó időbe szójjak!

Eltelt néhány hét. Éppen bevásárolni voltam, amikor egy ruhaüzlet előtt véletlenül összetalálkoztam a *mámi* egyik unokájával: – Jaj, mennyit emlegeti magát! Mikó gyön ki? – kérdezte a fiatalasszony, de levegőt sem tudtam venni, máris folytatta: – Az a kendő éjjel-nappal rajta van, asztal hiszi, el akarjuk tőle szedni. Jaj, pedig má hogy venne fel máma olyat valaki! Nem divat má máma az olyan! Különben hol vette?

Az a bolt két országhatáron túl, több száz kilométerre volt. Pár szóban azért elmagyaráztam.

Aztán kitavaszkodott, majd beköszöntött a nyár. Július és augusztus fordulóján jártunk. Egy vasárnap délután rekkenő hőségben épp a strandra kerekedtem, amikor látom, hogy nagy cifra tömörülést alkotva szembejön velem a *mámi* egész családja. Mindjárt az emberek után, a nők és a gyerekek csapataként élén *máminak* ez az unokája lépdelt, kezében egy újszülött rajkóval. Fürtökben lógott róla az arany, de a vérvörös körömcipője sarkán egy jókora száraz sárkolonc lifegett, és a hosszú, tarka szoknyájának is fel volt feselve a szegélye. No de a vállán... Hát mit látok a vállán?! Bizony a vállán a *mámi* aranyszállal átszőtt vastag vállkendője virított, az asszonyka csak úgy izzadt alatta.

– Hova mentek? – kérdeztem leszállva a kerékpárról.

– Hát keresztelőbe – válaszolta büszkén az asszonyka, és megemelte karján a kisbabát.

– Látom, a *mámi* kölcsönadta a vállkendőjét.

– Az?! – horkant fel az újdonsült anya. – Má hogy adná az kőcsön! Még ebbe a melegbe is abba ül az ágyba! Ez má az enyim! – vetette oda foghegyről, és tovahaladt a menettel.

„Nem akarok rajta lenni!”

„Dalos pacsirtának” hívtam. Lehetett délelőtt vagy délután, vidám volt, és ha vidám volt, énekelt. Sokszor a mondandóját is így kezdte: „Ismeri aszt a nótát, hogy...?”, és már énekelt is, s csak amikor a mondanivaló velejéig jutott, akkor tette hozzá: „No mer pont eszt akartam mondani.”

A valódi nevét sokáig nem is tudtam, de ha találkoztunk, mindig nagyot köszönt, mert ő régebből ismert, mint én őt. Gondját-baját általában az utcán mesélte el: „Csak magának mondom, érti?” – Akkoriban már jól ismertem ennek a titokzatos „csak magának” szókapcsolatnak a jelentését. – „Értem. Hogy ne beszéljek róla másnak! ” – Vagyis a téma nem parasztnak való.

Aztán elszomorodott a Pacsirta.

Félév is eltelt, mire megtudtam, hogy meghalt a fia. Akkor sem ő mondta el, mi történt. Továbbra is találkozgattunk, továbbra is nagyokat köszönt, de bizony már nem énekelt, a szemében szomorúság vert gyökeret, és a halálesetről valami miatt továbbra is hallgatott. Jobbnak láttam, ha én se kérdezem. Fogadalmom, eskü, átok, babona – mi másra gondolhat az ember?!

Jó idő eltelt, amikor egyszer megint összefutottunk, és észrevettem, hogy a korábbi tűz mintha újból éledezni kezdene kútmély, fekete szemeiben. Nem tudta már türtőztetni magát, némi köntörfalazás után előrukkolt a nagy hírrel:

– Van új fiam.

– Nem is mondtad, hogy babát vártok! – A hír valóban meglepett, mert a szerencsétlenségről, ha nagy késéssel is, s ha közvetett úton is, de mégiscsak értesültem, ám a jó hír mindeddig elkerült. – Gratulálok! Mekkora? – kérdeztem, mert úgy gondoltam, akkortájt született.

– Már hat hónapos. Most már beszélhetek, hamarabb nem mertem. Ruhát is csak akkor vettünk, amikor má mevót, nehogy valami, jaj, tuggya, nem is akarom mondani...

– Ha úgy gondolod, inkább ne beszélj – szóltam közbe attól tartva, hogy hirtelen felindultságában olyat talál kifecsegni, amit valamilyen ismeretlen cigánybabona szerint még nem lenne szabad –, én nem kérdezek, csak annyit mondasz, amennyit akarsz!

De a „Dalos pacsirtát” már nem lehetett visszatartani. Nem dalolt ugyan, de beszélt és beszélt, hosszan, mindenről, hogy szinte már éneklésnek hatott. A halálesetről természetesen egyetlen szót sem szólt, ám a sok-sok érdekes, de a lényeges dolgokat illetően nagyjából mégiscsak érdektelen eseményleírás közül kiszűrhető volt azért annyi információ az „új fiáról”, amelyből végül is megnyugtató összkép állítható össze.

Nemsokára megint találkoztunk, talán nem is egészen véletlenül. Alighogy kiléptem az iskola kapuján, váratlanul eléem toppant. A helyzet már ismerős volt, biztos voltam benne, hogy valami kéréssel hozakodik elő. Nem is tévedtem.

– Igaz, hogy még sose járt nálunk, meg, úgye, eddig nem is vót rája oka – kezdte egy kicsit körülményesen, de aztán rátért a lényegre. – No, hát arról lenne a szó, hogy szeretném lefényképeztetni a gyereket, de otthon, nem az atelierbe. A fényképész oda nem is gyön ki. Meg látni se akarom, érti!? Nem tudna segíteni rajtam?

– Ha én is megfelelek, nagyon szívesen – mondtam, noha nem voltam benne egészen bizonyos, hogy meg lesznek elégedve az általam készített fotókkal.

Megbeszéltük, mikor, hova kell mennem, aztán elbúcsúztunk, de alig léptem kettőt, még utánam kiáltott: – De biztosan gyűjjön! Várjuk!

Valóban vártak. A gyerekek már a sarkon ácsorogtak, amikor közeledtem, s biztonságosan átvezettek a kátyúk, gödrök és a bizalmatlanul morgó kutyák csatárláncán. A szoba is szépen rendbe volt téve, és az alkalomra való tekintettel mindenki a legjobb ruhájában feszített.

Készült kép a babáról külön a szülőkkel, de a többi gyerekkel és a *papóval* is. A *mámi* is jelen volt, de valahogy kívülállóként viselkedett. Ő nem vágta puccba magát, mint a többiek, hanem mogorván, magába temetkezve állt a sarokban, és csak a nagy, göcsörtös orra kandikált ki a szemébe húzott hétköznapi fejkendő alól.

– *Mámi*, jöjjön, magáról is készüljön emlék a dédunokájával! – invitáltam a fényképezőgép lencséje elé.

– Nem akarok rajta lenni! Én tudom, mé! – hadarta zavartan, azzal átszaladt egy másik helyiségbe, és onnan kiáltott még vissza: – Ne kérdezzen!

Nem kérdeztem. A többiek is mély hallgatásba burkolóztak. Mintha megfagyott volna köröttem a levegő.

Azóta sem tudom, mi miért történt, csupán a különböző történeteket övező, mégis azonos hangulatú, azonos vegyértékű hallgatás látszott utalni arra, hogy valami nagy, közös titok húzódik meg az egymástól látszólag független események mögött. Amikor néhány hét múlva értesültem a *mámi* haláláról, megérzésem további homályos támpontokat nyert. A nagymama halála ugyanis pontosan ugyanott következett be, ahol a kisfiúé.

A *mámi* jobb létre szenderülésével mintha egyszeriben feloldódtak volna a család hangulatát meghatározó baljós sejtelmek. A gyász ellenére is valamiképp mindannyian derűsebbek, közvetlenebbek és beszédesebbek lettek. A halottat legszebb virágos ruhájában ravatalozták fel. Az „útra” is virágos ruhákat pakoltak neki a koporsóba. A koporsója sem volt fekete, mint az más népeknél az idős emberek esetében szokás. *Mámi* csak elutazott.

De a titok azért titok maradt.

Az ordítás: fegyver!

Kellemes tavaszi idő volt, így hát egymás után két tanítási órát is az udvaron, egy hatalmas, virágzó gesztenyefa árnyékában tartottam meg a negyedikeseim-mel. A következő órán azonban már feltétlenül szükségem volt a táblára, ezért hát bármilyen szívesen kint maradtam volna magam is, a gyerekek minden kérése ellenére a szünet után visszavezényeltem őket a tanterembe.

A legtöbben azonnal bele is nyugodtak a megváltoztathatatlanba, és savanyú ábrázattal bár, de beültek a padokba, néhány bizonytalankodó rebellist pedig holmi ígéretekkel sikerült leszerelnem.

Egyedül a kis *Pusum* nem állt sehogyan sem kötélnek, izgágán szaladgált a padosorok között, és fékevesztetten rikoltzott.

– Ki monta, hogy nem lehet ugráni? Ki monta?

– Én mondtam – szóltam kimerően, aztán szigorúan a szemébe néztem. – Az osztályban vagyunk. Ül le!

– Én meg azt mondtam, hogy nem akarok! És minek kellett begyönni? Én mondtam, hogy nem akarok! Maga akarta, hogy bent legyek! Ki maga nekem? Az apám vagy az anyám, hogy itten parancsolgat?! – üvöltözött hisztériásan.

Láttam már, hogy se fenyegetéssel, se fenyegetéssel nem érhetek célt. A kis méregzsák túlságosan felhergelte magát. Igaz, szegényes eszköztárát ezzel tulajdonképpen ki is merítette. Nem úgy én.

– Most egy kicsit bent leszünk, valami szépet akarok elmondani nektek – szóltam meg a leglágyabb hangomon. Erre valóban nem számított. Elbizonytalanodva megtorpant. Kihasználva a pillanatnyi csendet, elmondtam egy rövid versikét.

– Nem szép, becsapott! – vette fel újra az előbb elejtett szálát a kis *Pusum*.
– Engedgyen ki, mer hazamegyek!

– Még nem lehet – mondtam sóhajtva, miközben kényelmes tempóban elindultam az asztalom felé.

– Akkor meg nem fogok szót fogadni! – kurjantotta utánam, és mivel rendkívüli módon irritálhatta látszólagos közönyöm, még hozzátette: – De csak próbájjon ordítani vagy megütni, majd meglátja!

Amikor azt kellett tapasztalnia, hogy ez is hidegen hagy, felugrott a székre, onnan a padra, és zergeként végigugrált a padosorokon, én meg nyugodtan leültem, és ásítást színélve keresztbe tettem a lábamat. Úgy ültem ott, mintha egy unalmas színlelőadást szemlélnék valahonnan egy sötét oldalpáholy mélyéről.

– No, üssön meg! No, no! – sipítozott tehetetlenül.

– Nem, nem – szóltam elnéző mosollyal arcomon – Én nem szoktam verekedni, és ezen a szokásomon miattad sem változtatok. Tudod, én is jártam iskolába...

– És? És? Kit érdekel! Mennyen má haza! – fröcskölte felém kétségbeesetten.

– Szívesen hazamennék – mondtam álmatag hangon, a tollammal játszadoxva –, de előfordul, hogy éppen mást kell tennem, mint amihez kedvem lenne!

– Hónap ne gyöjjön! Jó lesz! – visította, de érezte már, hogy hiába hágott át minden lehetséges határt, képtelen kiprovokálni. Végző kétségbeesésében a gyerekekhez fordult: – Hé! Hajjátok? Hónap nem lesz iskola!!! Hajjátok?

Már inkább szájalmas volt, mint idegesítő. A gyerekeknek is elégük lett belőle.

– *Pusum!* Hallod?! Ne majomkoggyá má – szólt rá végül egy tőle jóval magasabb fiú. – Tisztára hülyét csinász magadbó.

Szegény *Pusumnak* egyszeriben elment a hangja. Egy darabig még gesztikulált és tátogott is hozzá, mint egy némafilmben, aztán amikor az osztály féktelen kacagásban tört ki, elpityeredett, és megszégyenülten a helyére baktatott.

Másnap végre sikerült mindenkit bekapcsolni a munkába. Már az első óra is jó hangulatban kezdődött, és úgy tűnt, a kis *Pusum* is túltette magát a tegnapi eseményeken. A harmadik óra elején azonban váratlanul kicsapódott az ajtó, és egy tagbaszakadt roma férfi csörtetett be a terembe.

– Maga a *tanítovkinya?* – ordított magából kikelve, de nem várt válaszra: – Má most tuggya meg! Ha az én gyerekemet... – bömbölte, és körbenézett, hogy megkeresse a gyereket. – E' mind ide jár?! – harsogta kissé meghökkenve a sok gyerek láttán. – No, ha ezek itten... Hát én magát.. Én magának... – üvöltözött összefüggéstelenül, vaskos tenyerével kaszabolva maga körül a levegőt. – Tuggya meg! – bődült egy hatalmasat, aztán egy annál is nagyobbat: – No, ne tuggya meg!

A fejét vörheny öntötte el, nyakán ujjnyi vastagra dagadtak az erek, szakadt róla a víz. Romául folytatta. És a hangerőn is képes volt még egyet csavarni. Úgy zúdultak rám a szavai, mintha egy völgyzárógát robbant volna fel a mellében.

Amikor aztán az egyik megjegyzésén néhányan felröhögtek, úgy éreztem, elérkezett a közbelépés ideje.

– Uram! – torkoltam le a most már borvörös fejgel hadonászó embert. – Ha velem van közölnivalója, most szépen menjen ki és higgadjon le! – A jobb érthetőség végett az ajtóra mutattam. – Aztán, ha már úgy érzi, le-hig-gadt – folytattam most már sokkal halkabban, de olyan tagoltan, mintha elsősöknek diktálnék –, akkor ko-pog-jon, kö-szön-jön, és mondja el érthetően még egyszer ezt az egészet.

Az öreg *Pusum* – merthogy időközben világossá vált, ez csak a kis *Pusum* apja lehet – ezzel a hangvétellel láthatóan nem tudott mit kezdeni, meg különben is jócskán kiordította már magát, szinte levegőt se kapott. Szerencsétlenül toporgott egy darabig, aztán amikor egyre hangosabbá vált a kuncogás, leejtett vállal, megadóan elindult kifelé.

– Még valamit! – szóltam utána kedvesen. – Ha valóban velem szeretne beszélni, akkor megkérném, ne a gyerekek előtt.

Nagyjából tíz perc múlva aztán az öreg *Pusum* illedelmesen bekopogtatott, és megkért, hogy egy szóra menjek ki a folyosóra. Odakint valami lényegtelen kérdéssel huzakodott elő, s miközben hosszan, szenvedélyesen magyarázott, lerítt róla, hogy tudja, hogy én is pontosan tudom, valójában milyen ügyben rontott be az osztályba.

Soha többé nem fordult elő, hogy akár csak egy hangos szót hallottam volna tőle. Mindig messziről, mosolyogva köszöntött. Egy későbbi beszélgetésünk alkalmával vallotta be, hogy akkor, ott az osztályban sikerült meglepnem. Teljesen más hatást várt, mert hiszen mindeddig úgy tapasztalta, az ordítás hatásos fegyver a parasztokkal szemben.

A szóváltást követően egyébként a gyerekek is hitetlenkedve kérdezték meg tőlem:

– *Tanítovkinya*, t'od, mit mondott?

– Tudjátok jól, hogy értem a roma szót – válaszoltam.

– Akkó meg hogyan, hogy nem fété?

– Miért? Félnem kellett volna? – kérdeztem vissza.

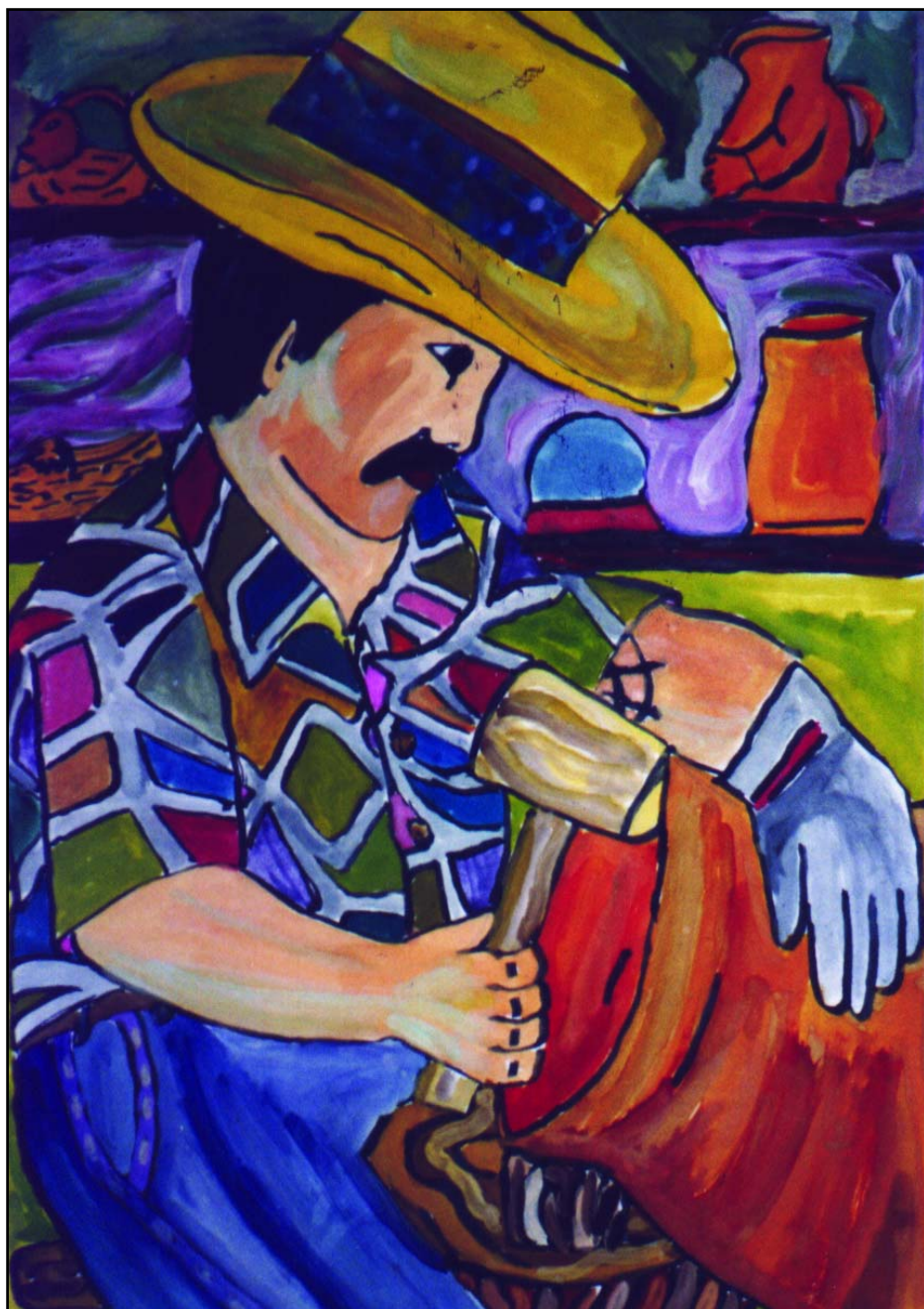
Erre elhallgattak. Aztán kisvártatva egy lányka szólalt meg:

– *Tanítovkinya!* Ugye, te nem is vagy paraszt? – kérdezte hamiskás mosollyal.

„Én paraszt?, én?” – tolakodott váratlanul gondolataim közé, ezért hát a válaszmosoly valószínűleg meglehetősen kétértelműre sikeredhetett. Pedig – legalábbis a romák szemszögéből nézve –, bizony, az vagyok. Az vagyok, csak éppen tudom, hogy nincs az a fegyver, ami ellen ne lenne védelem. Az ordítás biztos ellenszere például a nyugalom, a derű és a higgadt, de határozott érvelés.

A többi későbbi tananyag.

Aranyláncot vennék neked!

A gyerekek egy csomó fénymásolt játékpénzzel érkeztek iskolába.

– *Ta'ntovkinya*, most milliomos vagyok. Neked is adok a pénzbő – jött az asztalomhoz az egyik kisfiú, és átnyújtott egy pénzköteget.

– Köszönöm, nagyon jólelkű vagy – simogattam meg a kissrác kobakját.

Azonban alighogy átvettem az önzetlen pénzadományt, ott termett egy másik fiúcska, és magának követelte a játékpénzt.

– Add nekem! – mondta a kérlelés és a követelés határán ingadozó hang-súllyal.

– Figyelj, te nekem adtad ezt a pénzt – fordultam az előbbi kisfiúhoz –, mit szólnál, ha én meg neki ajándékoznám?

– Azt csinász vele, amit akarsz! – válaszolta a gyerek minden mérlegelés nélkül.

– Akkor én neki adom, jó?

– Hát add – erősítette meg előbbi kijelentését, és látszott rajta, hogy hidegen hagyja a tranzakció.

Odaadtam hát a játékpénzköteget a másik kisfiúnak. Az ajándékozó mellém ült, és nagyon csendes volt.

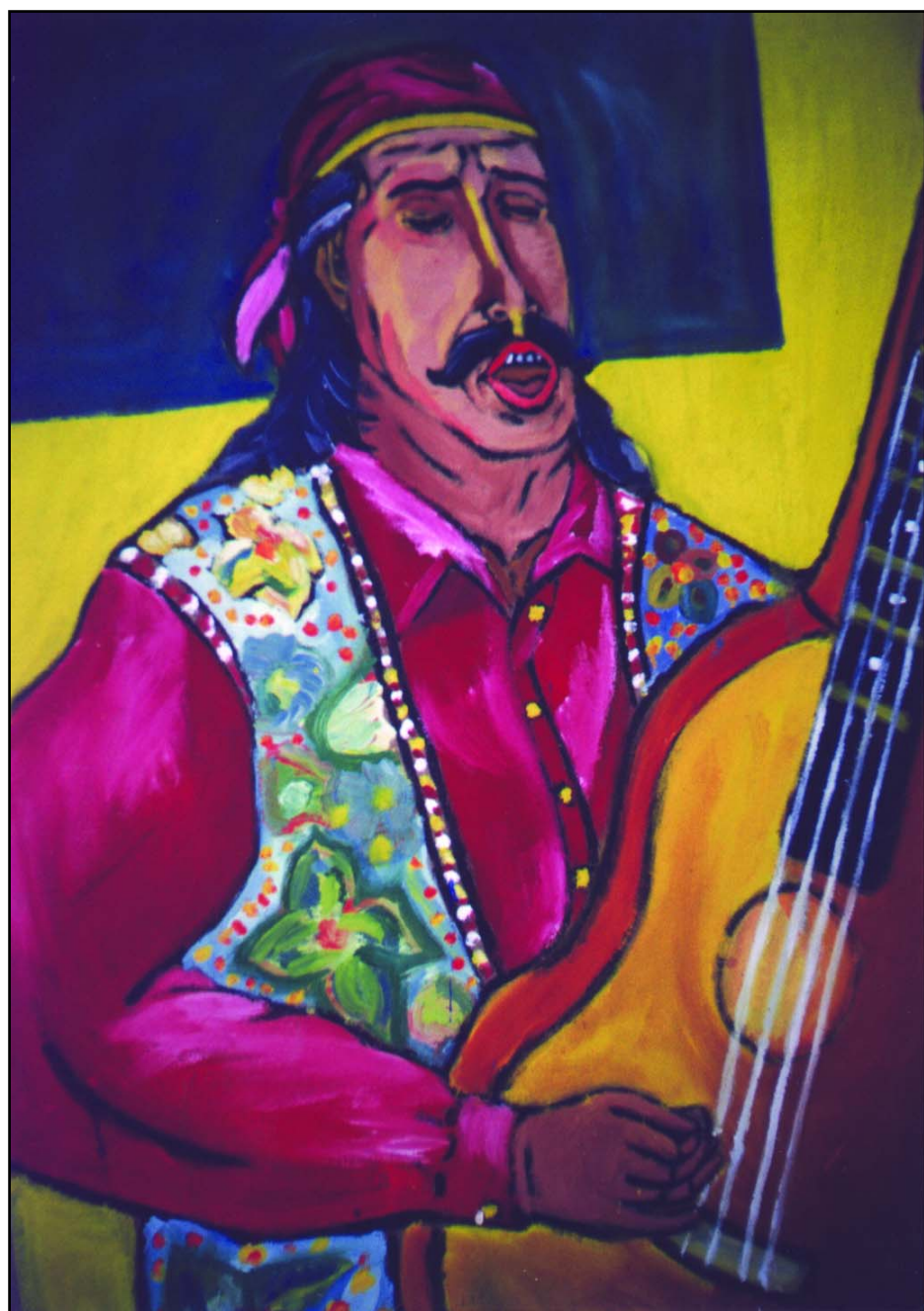
– Minden gyerek játszik, te meg itt ücsörögsz. Elárulod nekem, min jár az eszed? – kérdeztem egy idő után.

– Tudod, ha én igazi milliomos lennék, vennék neked egy igazi aranyláncot – mondta ábrándos tekintettel egy kis szünet után.

– Igazán mondod? És mit vennél az anyádnak, apádnak?

– Hát, t'od, az anyámnak is vennék egyet. Apámnak meg... – itt megakadt, s csak hosszas töprengés után folytatta: – No, aszt még nem t'om. De a tesvéreim, azok nem szeretnek! Nem kapnának semmit – tette hozzá gyorsan, aztán megint hangnemet váltott: – T'od, milyenet vennék?

– Nem. Megmondod?

Összeérintette a két mutató és a két hüvelykujját.

– Ilyen vastagot! – mondta, jól megrágva a szavakat, miközben hol a kezére, hol meg rám pillantott. – Meg osztán vennék neked karperecet is meg...

– Olyan vastag lenne? – szoltam döbbenet, a kezére mutatva, amelyet még mindig az előbbi pózban tartott. – Hallod, hát leszakadna a nyakam!

– Nem azé, hogy megszakaggy, hanem mer szeretlek, érted? – nézett rám homályos szemekkel.

– És az anyád milyen kapna? – próbáltam másra terelni a szót.

– Ti egyformát kapnátok – mondta doromboló hangon, és átölelte a derekamat.

Én is átkaroltam kócos fejecskéjét, és néhány percig így ültünk csendben, meghitten.

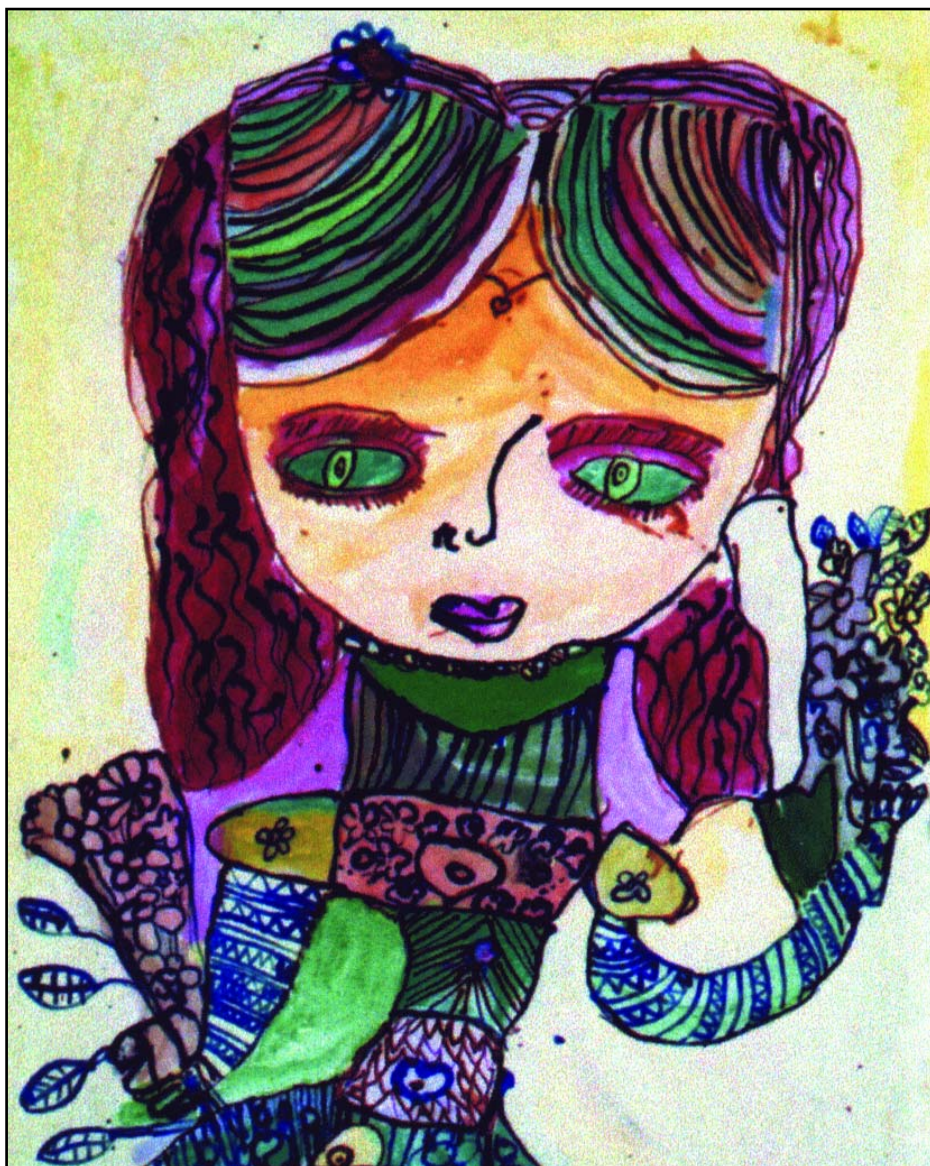
Még tartott a szünet, a gyerekek játszottak az udvaron, amikor vendégek érkeztek hozzám. Velük mentem az irodába, de alig váltottunk néhány szót, már is kopogtattak. Amikor a sokadik kopogásra sem reagáltam, egyszer csak kinyílt az ajtó, és úgy térdmagasságban megjelent az én kis türelmetlen milliomosom kobakja.

– No, gyere má! – szolt be, és ott maradt az ajtóban.

Mi mást tehettem volna, behívtam a vendégek közé. Azok meg kérdezgetni kezdtek, ahogy a gyerekeket szokás. Ő készségesen válaszolt is mindenre, sőt néhány mondat után magához ragadta a kezdeményezést. Természetesen az aranyláncot is elmondta, és kezecskéivel annak rendje-módja szerint meg is mutatatta: – Ilyen vastagot!

Az egyik vendég persze megkérdezte:

- Nekem is vennél egyet?
- Nem – válaszolta tömören, erősen megnyomva az „m”-et.
- És miért nem? – kérdezte a vendég, csalódást tettetve.
- Mire fő? Téged nem szeretlek! – vetette oda neki foghegyről, azzal kézen fogott, és kivonszolt az irodából.

Legyél az anyám!

Az egyik tanítási óra kellős közepén kicsapódott az ajtó, mint egy vadnyugati ivóban, és kipirult arccal berontott az osztályba *Sztágyi* egyik idősebb fia.

– Gyorsan! A tesvéreimet engedje haza! – hadarta felindultan, ellenkezést nem tűrő hangon a suhanc.

– Se bú, se bá, csak úgy nagy hirtelen?

– Baj van, tuggya – mondta fojtott hangon, közelebb lépve, s közben az ajka meg-megremegett.

– Vidd őket! – egyeztem bele gyorsan, felmérve a helyzet komolyságát.

Egész délelőtt nem hagyott nyugodni a furcsa közjáték, ezért hát elhatároztam, tanítás után kimegyek a romatelepre, és megérdeklődöm, mi történt.

Sztágyiról csupán annyit tudtam, hogy állattartással foglalkozik és hogy özvegy. A kisebb gyerekei még igen kicsik voltak, amikor az anyjuk meghalt, a nagyobbak pedig mára már megnősültek és férjhez mentek, erősen sokasodtak már az unokák is. Azonban az állatállomány is egyre csak gyarapodott, így hát megszorodott a munka is. A fiúk nagyon sokat dolgoztak. És nemcsak dolgoosságukkal lógtak ki a sorból, hanem figyelmességükkel is. Emlékszem, egy hétfői napon nem volt abrosz az iskolai asztalomon – ajándékképpen hazavitték kimosni. Megleptek akkor is, mikor az összetört váza helyén új váza állt, tele virággal; az is az ő ötletük volt.

Aztán egy napon az apjuk új asszonyt hozott a házhoz, a választás azonban nem sikerült valami fényesen. Az asszony megfőzött ugyan, eleinte még az állatok körüli munkába is besegített, de a rossz természete hamar kiütközött. A legkisebb gyerekek, akiknek még sok-sok szeretetre lett volna szükségük, nem is akarták elfogadni. Nemsokára aztán kocsmázni kezdett, és még durvább, még házsártosabb lett, mint azelőtt. Néha már úgy tűnt, egészen elment az esze. A gyerekekkel korábban sem bánt éppen kesztyűs kézzel, ha rájött a bolondóra, ütötte, verte őket, ahol érte, de végül már olyan dühkitörései voltak, hogy ha meg nem fékezik, a mostohagyerekeinek az életére tör.

A tanítás után balsejtelmekkel léptem ki az udvarra, de még a kapuig sem jutottam, szembe találtam magamat *Sztágyival*. Elmaradhatatlan kalapját olyan mélyen a szemébe húzta, hogy a karima szinte érintette az orrát. Amikor megállt velem szemben, és bánatos tekintetét rám emelte, könnycseppek gördültek végig az arcán, s felívódtak tömött, fekete bajszában.

– Leszakatt a lépe – kezdte sírással küszködve –, még tennap meg kellett operálni. Az a bolond asszony, érti, ugye?! Ő csináta... Szegíny pici csávo (gyerek)... – Keservesen felzokogott, aztán nagy sokára erőt vett magán, és zakója ujjával megtörölte az arcát. – Má elvittem. *Dilo* (örült) az a' *romnyi*. Kérem, gyöjjön ki hozzánk. A fiaim kérik. Nagyon szeretnék...

Így történt, hogy az elkövetkező hetekben, amikor csak tehettem, kimentem *Sztágyiékhoz* a *péróba*, s minden tőlem telhetőt megtettem, hogy a kicsinyek minél kevésbé érezzék az anya hiányát. Amikor azonban észrevettem, hogy *Sztágyi* bizonyos reményeket táplál irányomban, és szándékának – legalábbis áttételesen – egyre gyakrabban hangot is ad, mindenféle kifogásokat kezdtem keresni, és fokozatosan berekesztettem önként vállalt szociális missziómat.

Viszont látogatásaim gyérülésével egyidejűleg mind gyakrabban jelent meg az iskolában *Sztágyi* húga, *Csumut*. Feltűnt, hogy újabban megint előszeretettel kísérgeti a gyerekeit, pedig azok már jó ideje egyedül járnak, s ha alkalmuk adódik, igyekszik szóba elegyedni velem. Hol *Sztágyit* dicséri, hol az árvák sanyarú sorsát ecseteli drámai erővel, hol meg az egyedülálló nők nehéz életéről elmélkedik, persze csak úgy általában.

Amikor egyszer egy egész hetet kihagytam, megvárta a tanítás végén. Az iskola kapujával szemben ült egy lépcsőn, nehogy véletlenül elszalasszon. Ahogy kiléptem az utcára, nagyot szívott az olcsó munkáscigarettából, és mellém szegődött.

– A múltkor aszt montad, nem gyössz többet abba a koszba – kezdte nagy kerülővel, amiből arra következtettem, súlyos mondandóval érkezett.

– Magad is láttad, hogy néztem ki. Legalább egy ösvényt igazán rendbe tehetnétek.

– No. Hát mevvan, fösöpörtem – mondta egy székérdereknyi büszkeséggel a hangjában, és az árokba hajította a cigarettacsikket. – Csak most meg a' van, hogy *Dongo* kiöntötte az útba a hamut, azé gyöttem! Szójjá má neki! A te szavadra hallgat. Nekem meg aszt mondta: „Ki vagy te, *Csumut*, hogy nekem parancsolgatsz?!” Montam neki, hogy a te szavadra söpörtem, aszt akarom,

elgyere. Ő meg aszt mondta, má csak azt szeretné hallani, hogy a *gádzi* aszt mongya meg, hogy nem öntheti ki. Hát mondd meg neki!

– Megmondom, de nem most. Akkor tudná, hogy te szoltál. Különbem nem vagyok tisztaságfelelős, meg kéne egyeznetek.

– Az lenne jó, ha elvenne a *Sztágyi*, oszt kint lakná velük – mondta nagy, teátrális sóhajtással, majd fürkész pillantást vetve rám, hozzátette: – Akkó rend lenne ott...

– No, kimondtad végre! Tudom én, hogy erre célozgattok egy ideje – szaladt ki a számon a kelleténél élesebben. – Értsd meg, *Csumut*, ez lehetetlen! Nem vagyunk mi egymáshoz valók – próbáltam tompítani előbbi felhördülésemet. – Különbem is, én csak egy „paraszt” vagyok a szemében, semmi több...

– Dehogy má! Te!... Jó, ha te asztat tudnád...! – kapott a kiengesztelőnek szánt megjegyzésen az asszony, és mindentudón felhúzta a szemöldökét. – Írnád a leveleket, meg tárgyalná, intézkedné nekünk, ő meg örüne. De má bírna, te! Dögöjjen meg, ha nem!

– Na, ezt jól kifundáltátok! – ragadt el megint az indulat. – Menjek hozzá, és lakjak a telepen. A feladatomban meg az lenne, hogy a hivatali ügyeiteket intézzem.

– Ne csinád má! Tudod, hogy nem úgy mondom! – lökött az oldalamba mintegy engesztelőleg. – A *Sztágyi* igazán el akar venni! Ha meg kijönné lakni, közénk tartozná. Csak azé intézkedné, mer te értesz hozzá. Tudod, azé neked sokan szót fogadnának.

– Ne hidd! Magad is tudod, hogy nálatok mindig a férfi az úr, a nők nem szólhatnak bele a dolgokba. Én meg nő is vagyok, meg paraszt is. Ha pedig közét tartoznák, a ti szokásaitokhoz kéne igazodnom. Igazam van?

Erre nem válaszolt, csak megszorította a karomat. Szorításában biztatást éreztem.

Egy darabig szóltanul mentünk egymás mellett. Végül ő törte meg a csendet.

– No jó, akkó én fösöpörtem – mondta, mintha csak magában beszélne. Néhány lépés után aztán megtorpant, és egészen közel hajolt hozzám. – De esztet csak neked montam! Érted? Csak neked!

Ezt az egyet nagyon is jól értettem. Sőt: egyetértettem! Nem állt szándékomban kifecsegni semmit, de nem ám!

Egy darabig még farkasszemet néztünk, aztán *Csumut* egy energikus mozdulattal megigazította a fejkendőjét, és gyors léptekkel bekanyarodott egy utcába. Már én is elindultam, amikor még utánam kiáltott:

– De a *Dongónak* azé mondjad meg asztat a dógót!

Hazafelé menet aztán eldöntöttem, hogy most már egyszer s mindenkorra tisztázni kell ezt a dolgot. Eddig nem lett kimondva, az igaz. Nem reagálhattam, nem volt mire. Most azonban már igazán nem tűr halasztást. Minél hamarabb, annál jobb. Annál kevesebb fájdalommal jár. És már fogalmazgattam is magamban, mit fogok mondani.

Amikor hazaértem, kész voltam a szöveggel, s már csak ismételtettem, daráltam körbe-körbe, mintha egy végtelenített magnószalagról szóltak volna a

mondatok a fejemben. Már a bejárati ajtóban álltam, amikor hirtelen elhatározással hátra arcot vezényeltem magamnak, és elindultam a *péróba*.

Az ajtó, mint mindig, tárva-nyitva volt. Amikor *Sztágyi* megpillantott, lekapta a kalapját, és elfogódott hangon köszöntött. Ekkor döbbsentem rá, hogy ő végül is még mindig nem nyilatkozott, s nagyon furcsán érezné magát, ha elébe menve bejelentésének, már jó előre hadrendbe állított ellenérveimmel árasztanám el.

Sztágyi maga volt a helyiségben, gondoltam, várok még, hátha elszánja magát.

– A tyúk még csak megfő magátó – szólalt meg savanyú ábrázattal a férfi, és egy hatalmas edényre mutatott; gyönyörű, aranszínű leves rottyogott benne csendesesen. – Csak hát... – kezdte, és itt magakadt. Aztán nagy levegőt vett, és újból nekifutott a mondatnak, de most sem jutott tovább. Aztán mielőtt harmadszor is elkezdte volna, kiabálás hallatszott az udvar felől. *Sztágyi* második fia volt érkezöben nagy dérrrel-dúrral.

– Anyu, anyu! – rohant felém kitárt karral a kócos kis rajkó, merthogy árva lévén már első osztályos korától így szólított. – Anyu! Hát eljött?

Amikor azonban betoppant az ajtón, egyszeriben megtorpant, és az apjára nézett.

– Dad! Tuggya má? – vonta kérdőre az apját.

– Nem is merem memmondani... a gyerekek nagyon akarnák... – fogott bele *Sztágyi*, a kalapját hátratulva, immár negyedszer, de a fia megint belefojtotta a szót.

– Majd én! – rikkantott rá a gyerek, aztán hozzám fordult: – Anyu! Hát én memondom, mer aszt akarom, legyél az anyánk! – szavalta sugárzó arccal, lelkesen.

Sajnos, ki kellett ábrándítanom. Rögvest beindult fejemben az előkészített hangszalag, s az ellenérvek máris csak úgy sorjáztak róla. Ugyanakkor a csomagolás is rendkívül tetszetős volt és visszafogott. Úgy volt kigondolva, hogy senki ne érezze magát sértve, de mégis egyértelmű és megfellebbezhetetlen legyen.

Sztágyi pislogva, a gyerek szájátva hallgatta szárnyaló körmondataimat. Úgy éreztem, kezdeti szomorúságuk beszédem számos alternatívát is kínáló zárlatának hallatán lassan oldódni kezd. S valóban, a végén már mosolyogtak. Igaz, egy jó adag melankóliával felöntött, gyámoltalan mosoly volt ez, de hát mégiscsak mosoly. Mosoly – és nem sírhatnékot palástoló, görcsösen vidámságot mímelő mimika.

Amikor kikapcsoltam fejemben a magnószalagot, egy pillanatra csönd támadt, és a mosoly kimerevedett. Aztán kisvártatva megint életre kelt. A gyerek szólalt meg először. Nem beszélt sokat, mégis majdnem megríkatott. Csak ennyit mondott:

– Anyu... Én akkor is úgy veszek, ha nem laksz majd velünk, mer nem az a legfontosabb. Csak legyél az anyám!

Az maradtam, mind a mai napig.

A két fiú, aki abban az időben az én osztályomba járt, még mindig anyunak szólít. A pici meggyógyult, de nem nyomtalanul. A fiúk néha meglátogatnak az iskolában feleségükkel, két-két gyermekükkel együtt. A gyerekek ilyenkor beülhetnek a padba, oda, ahol annak idején apáik ültek.

Sztágyinak már új asszonya van, de több gyereke nem született.

A madártojás

Nagyszünet volt. A kellemes tavaszi napsütésben a gyerekek az udvaron játszottak, én meg tollbamondásokat javígtattam az irodában. Az ablakot azért nyitva hagytam, hogy a fél szememet rajtuk tarthassam. Egyszer csak izgatott kurjantásokra lettem figyelmes.

– Gyejtek ide! – szaladt ki a bokrok közül harsány hangon kiáltozva egy foghíjas kisdiák. – Gyejtek ide gyojsan!

Alig eszméltem föl – pimm, pumm –, két halk pukkanás hallatszott. Ahogy kihajoltam az ablakon, rögtön láttam, hogy madártojások. Az egyik a falhoz, a másik a földhöz csapódott. A két aprócska madárembrió élettelenül hevert a tojás héjak között.

– Ejnye, gyerekek, honnan vettétek ezeket a tojásokat? – szóltam ki az ablakon.

– Ott vojt a fészek a *bújo* tetején – válaszolt büszkén a selypítő tojástolvaj.

– No, akkor gyertek be, elmondok nektek egy igaz mesét – mondtam, megemelve hangomat, hogy a távolabb állók is hallják. A szünet addigra különben is véget ért.

Amikor helyet foglaltak a padokban, és a zsibongás is elült, fogtam a széket, és leültem közéjük.

– Hol volt, hol nem volt, élt egyszer egy madárházaspár. Családot akartak alapítani, hát körbenéztek, hol lenne egy hely, ahol fészket rakhatnának. Egy olyan hely, ahol szeretik és megbecsülik a madarakat és azt a szabadságot, amit ők, a levegőég vándorai élnek. Ahol nem üldözik őket, és nem háborgatják nyugalmaikat. Volt ott a közelben egy romaiskola. Annak a romaiskolának az udvarán pedig fészekrakásra alkalmas bokrok voltak. A madárházaspárnak nagyon megtetszett ez a hely, mert úgy tudták, a romák tisztelik a szabadságot és az életet, és hogy szeretik a kicsinyeket, hogy itt, a család- és szabadságszerető romák gyerekeinek közelében az ő fiókáik is biztonságban lesznek. Tudjátok, gyerekek, amikor a fészek elkészült, a madármama nagyon vágyott már rá, hogy saját kicsinyei legyenek. Így hát alig pár nappal a fészek elkészülte után két apró tojást tojt. A saját testével melengette őket heteken keresztül. És egyre csak várta, hogy a fiókái kopogtassanak... De amikor a madárcsemeték talán már mocorogtak és kaparásztak is odabent a tojásban, megjelent egy roma kisfiú, elriasztotta a madármamát, kilopta a fészekből a két aranyos kis tojást, és összetörte őket... és benne a... – és azon kaptam magamat, hogy el-elcsuklik a hangom, és kicsit meg is ijedtem, hogy túllóttam a célon; egy sóhajtás után végül mégis hozzátettem: – de hiszen láttátok...

Síri csönd telepedett az osztályra. A felismerés és a megdöbbenés csöndje. Csak hosszú másodpercek múlva szólalt meg hátul fojtott hangon valaki.

– Gyilkos!

Ekkor a tettes idegesen ugrálni kezdett, közben hisztérikusan hadonászott. Aztán a fejéhez kapott:

– Űliszten! Űliszten, nem tudtam... Az anyjája moszt megbojondul – szepegte, és sírni kezdett. A többiek szeme is megtelt könnyel.

– Megyek, meglátom az anyját – mondta, és már indult is volna, hogy megnézzé a madármamát.

– Ne! Ne menj most oda. Tudod, gyászban vannak. Ilyenkor nem lehet – próbáltam lecsillapítani a roma szokásokra hivatkozva.

– Akkoj csinájd össze, hajjod! Csinájd össze! – bömbölte magából kikelve.

– Nem tudom, azt már nem lehet. Ami megtörtént, azt már nem lehet vissza-csinálni.

– Én többet nem eszek tojást – szólt közbe egy aranyfülbevalós kislány.

– Akkoj, meséj ej még egyszer, hogyan vojt az a kismadárka! – mondta szipogva a bűnös, amikor kissé megnyugodott.

Most már egy kevésbé felkavaró, de nem kevésbé tanulságos „mesét” adtam elő. Tátott szájjal hallgatták végig, hogyan lesz a tojásból a kismadárka.

A következő szünetben aztán a bűnös – már ahogy az lenni szokott – megjelent a tethelyen. Néhány percig csak állt, és a fejét ingatta. Aztán elszánta magát. Keresztet vetett, majd a tojásmaradványokat óvatosan fölcsipegette a földről, és a kimúlt madárembriókkal együtt nagy áhítattal eltemette a bokrok alatt.

Hétfőn feltettem a szokásos kérdést, igazán nem volt mögötte semmilyen hátsó gondolat:

– Na, gyerekek, hogy telt a hétvége?

– Én nem dobátam tojást! – pattant fel rögtön az egyik kisfiú.

– Én szem, ejhiszed? Szoha többé! – mondta halálos komolyan a megtért tojástolvaj, és a tekintetében megbánással elegy elszántság tükröződött.

A tanmese tehát minden jel szerint olyan hatásosra sikeredett, hogy azt hittem, ettől kezdve nem lesz dolgom állatkínzással. Csakhogy a fészket építő, családot tervező madárpárt könnyedén el lehetett képzelni, és jól ismert, kedves állatokról lévén szó, azonosulni lehetett velük. Egy visszataszító külsejű, inkább csak megvetést keltő és iszonyodást kiváltó hullővel azonban – amint az később kiderült – merőben más a helyzet.

A tojástörés után néhány nappal az egyik nagyszünetben arra lettem figyelmes, hogy a lányok sikongatnak az udvaron. Bizony, elég gyakran megesik, hogy be kell avatkoznom a nemek között folytonosan dúló harcba; most is mindjárt arra tippeltem, hogy holmi hajhúzogatóssá fajuló veszekedésben kell igazságot tennem. Azonban nem erről volt szó. Nem egészen.

Amikor kiléptem az udvarra, az egyik harmadikos fiút pillantottam meg, amint egy gyíkkal ijesztgeti a lányokat. A megrémült állatot farkánál fogva himbálta a nem kevésbé rémült – vagy mondjuk így: nem kisebb rémületet imitáló – hölgykoszorú felé.

– Tedd le a gyíkot! Fáj neki, amit csinálsz – szóltam rá, a lányok sikító kórusa mellett megállva.

– Nem fáj! Nem teszem! *Rondi* állat! Rájad dobom! – skandálta sátáni grimasszal ajkán a gyerek, s most felém közeledett.

– Tedd le a fűbe, ott lakik! Tedd le a fűbe, hallod?! – próbáltam hatni rá szelíden és végül már kissé emeltebb hangon is, miközben magam is hátrébb léptem.

A fiú azonban nem tágított, egyre csak közelített, s amikor már nem volt hova hátrálnom, mefisztói kacaj kíséretében odavágta az állatkát a betonhoz. Közvetlenül a lábam elé. A gyíkfark a kezében maradt.

Amikor összeszedtem magamat, csak annyit mondtam, azt is csak halkan:

– A gyík a Jóistené. Te pedig bántottad!

A gyerek erre felkapta a fejét, és hirtelen elkomorodott. Aztán mosolyt erőltetett magára, de már korántsem akart sikerülni annyira kajánra, mint az előbb. Az is egyre csak fonnyadt, fonnyadozott, mígnem végleg elkopott.

– A gyík a Jóistené? – szólalt meg homlokát ráncolva.

– Igen. Ahogy mondtam.

– Mi még a Jóistené? – kérdezte egyre több bizonytalansággal a hangjában.

– A fű, a napocska... Meg te is.

– Én is? – Döbbenet ült ki az arcára, önuralma megrendülni látszott.

– Igen. Úgy csinálsz, mintha nem tudnád!

– No akkor eszt majd visszkapod! Bántottad a gyíkját, ő meg visszaadja neked! – szólalt meg erre az egyik kislány, nem kis kárörömmel a hangjában.

– Visszaadja! Visszaadja neked! – visszhangozták a lányok kórusban, majd a fiúk is bekapcsolódtak. A vegyes karrá átalakult kórus kánonban skandálta: – Visszakapod! Visszaadja! Visszakapod! Visszaadja! Visszakapod tőle!

Ez már sok volt a mindeddig hősieen ellenálló gyíkgyilkosnak is. A szája egyre lejjebb görbült, egyre mélyebb ráncok árkolták az arcát, mígnem hisztérikus bőgésben ki nem tört, s megszégyenülve el nem iszkolt.

Ezt az esetet követően aztán valóban nem volt többé efféle gond a gyerekeimmel.

Az ajándékba kapott cocha

A roma diákok szüleivel való kapcsolattartás elengedhetetlen feltétele az eredményes nevelőmunkának, viszont szülői értekezletet tartani szinte lehetetlen. Számos más előnye mellett ezt is pótolhatja ugyan a személyes kapcsolatok ápolása, amelyre mindig is törekedtem, ellenben vannak esetek, amikor nincs idő házról házra járva ugyanazt elmondani. Az írásbeli értesítés pedig szóba sem jöhet, illetve meg lehet próbálkozni azzal is – már miért ne lehetne –, csak éppen szinte semmi értelme sincs.

Egyszer egy minden családot egyformán érintő ügyben volt fontos közölnivalóm a romákkal. Egyszerű gyakorlati kérdéssről volt szó, tulajdonképpen nem is igényelt volna személyes kapcsolatfelvételt, csak hogy végiggondolva a fentiekert rájöttem, ez a legegyszerűbb s ugyanakkor leghatékonyabb módja az információ célba juttatásának. Úgy döntöttem azonban, hogy ha már vállalom Mohamed szerepkörét, és elmegyek a hegyhez, valamelyest azért a hegyet is megpróbálom kimozdítani nyugvó helyzetéből. Vagyishogy a cigányvajda előjogait kissé önkényesen kisajátítva a helyszínen kürtölöm össze a szülőket. Az évek során meglehetősen jó személyes kapcsolatot sikerült kialakítanom a családok többségével, így aztán többé-kevésbé feljogosítva érezhettem magamat a szokatlan fellépésre.

Kibicikliztem hát a *péróba*, és amolyan kisbírósan kiáltottam el magam:

– Nincs időm, sürgős! Gyertek ki!

Ahogy szétnéztem, alig egypár embert láttam lézengeni a viskók között, de pillanatokon belül már vagy harmincan álltak körülöttem. Fogalmam sincs, hogyan csinálják ezt a romák, de tény: képesek szemvillanás alatt szervezkedni. Kollektív reakcióidejük csaknem olyan rövid, mint egy megzavart makrélarajé, s viszonyaik látszatkaotizmusa mögött csaknem olyan jól szervezettek, akár egy hangyaboly.

A *mámi* szokás szerint az ajtó előtt ült kopott, kigyúrt ülőkéjú foteljében, és figyelt. Tudtam, miután hivatalos küldetésem elvégeztem, oda kell hozzá mennem akkor is, ha sietek. Így hát, amikor mondandómat elmondtam, és az azt követően feltett néhány kérdést is megválaszoltam, elindultam a rozzant trónus felé, hogy az udvariassági párbeszédet a szokásnak megfelelően lebonyolíthassuk.

Mámi, mint mindig, most is megfogta a kezemet, magához húzott, és kérdés formájában fölvetette a témát, amely akkortájt éppen a leginkább foglalkoztatta.

– Az árulás a parasztoknál is bűn?

– De még mennyire! – feleltem, önérzetesen kihúзва magamat, és örömmel töltött el, hogy sikerült újabb párhuzamra találunk a valóságosnál mindkét fél részéről jóval távolibbnak vélt kultúráink között.

Megszorította a kezemet, aztán jelentőségteljesen rám nézett: – Kíváncsi voltam – mondta résnyire összehúzott szemmel, aztán a nyomaték végett még a bal szemöldökét is felhúzta.

– Sietek – szoltam, türelmetlenségemet rosszul palástolva. – *Bacht te del o Dell!*

– *Laso drom te del o Dell!* – mondta mámi megértően, én meg felpattantam a kerékpárra, és néhány métert már meg is tettem, amikor a seregletből valaki utánam kiáltott:

– Gyön! Várj, nem mehecc el! Ott gyön!

Reflexszerűen lefékeztem, de el sem tudtam képzelni, kinek a jövetelét harangozta be a felerészt rémült, felerészt ünnepélyes és már-már templomian emelkedett hang. Tekintetemet ösztönösen az égre emeltem, s csak aztán pásztáztam végig a gyülekezeten, de egyelőre se égi, se földi jelenést nem láttam. Viszont az izgatott zsongás egyre csak erősödött, és egyre többen hátrafordultak, hogy a magasztos érkezőt méltóképp üdvözölhessék. Végül pedig az egész csoportosulás hátat fordított, és igazat megvallva kissé már kínosan is éreztem magamat mögöttük, amikor középen a tömeg egyszerűben megnyílt, utat engedve a tekintélyes érkezőnek. Kisvártatva egy hordónyi pocak bukkant fel a díszsorfal között, s tulajdonosa olyan méltóságteljesen nyomult előre, mint népe élén Mózes az isteni sugallatra megnyílt Vörös-tenger vízfalai között, nyomában a fáraó harci szekereivel.

Amikor a tekintélyes pocak nemkülönben tekintélyes tulajdonosa átért az inenső partra, szétvetett lábbal megállt, és dörgő hangon tette fel az eleve költőinek szánt kérdést:

– Mit keres a népemnél egy paraszt?

Nem mondhatnám, hogy a számonkérésnek hangzó kérdés egyértelműen nekem lett volna címezve, viszont a tartalma kétségtelenül engem érintett, nem késlekedtem hát megadni a megfelelő választ.

– Jó napot! – mondtam külön hangsúlyozva minden egyes betűt, hogy felhívjam a figyelmet az elmaradt köszönetre. – A dolgomat intéztem.

– Ki maga? – rőffent rám az impozáns bendő illusztris viselője.

– Ahogy elnézem, ezt én is megkérdezhetném, mert én többet vagyok itt, mint maga, az biztos! – mondtam szemrehányóan, tekintetemet mélyre süllyesztve a hájhalmok odvában villogó apró, ébenfekete szempárba, miközben teljes mértékben tudatában voltam, hogy fölöttébb kockázatos dolog ilyen hangot megütni, merthogy a sör felszaporította tekintély hordozója maga a „fének” volt, ahhoz most már nem férhetett kétség.

Halálos csönd támadt; szél se rebtent, légy se zümmögött, hipnotizáltan meredtek maguk elé az imént még hevesen kapirgáló tyúkok, az izgágán ide-oda futkosó kutyák, és még az ég madarai is megtorpantak röptükben, mintha ők is kiéreztek volna a vibráló feszültséget. Úgy álltunk ott egymással szemközt, farkasszemet nézve, mintha a nagy mennyei kinematográfban akadt volna meg a filmtekercs.

A képhiba egy kis ideig eltartott. Fogalmam sem volt, hogy keveredünk ki belőle.

– *Engedelmo manggav!* – hangzott fel aztán valahonnan a tömegből, és váratlanul egy középkorú férfi, egyik tanítványom apja lépett elő. – Ő marad! – mondta határozottan a szikár termetű *Selo*, miközben nagy karlendítéssel rám mutatott. A magyarázat sem késett sokáig. – *Te na pheno cshacsipe, o Del te mare!* Ő vitte a romákat jó névre, amikó a rádióba is szerepeltünk. Ő vitte a táncosainkat. És mindig aszt monta: nem a diszkósat, a romásat, aszt, amit az öregektől tuttok! *Savale, romale!* Cigányok! *Na pheno cshacsi vorba?*

Thulo, a „főnök”, akiről eddig csak hallomásból tudtam, az egymás után elhangzó érvek hallatán egyre nagyobbra fújta fel tokáját, és kitürelmő pofaszalonnái fokozatosan céklaszínűvé változtak. A végén már úgy nézett ki, mint egy hormonzavaros pulykakakas.

Közben mások is nekibátorodtak, és egymás szavába vágva keltek védelmemre. Legalábbis *Thulo* magatartásából erre következtettem, merthogy olyan nagy volt már a hangzavar, hogy hiányos nyelvismeretemmel nemigen tudtam követni az egyre szenvedélyesebben előadott okfejtéseket.

Thulo még egyszer megkísérelte magához ragadni a szót, és már magasra is emelte hájjal kipárnázott csülkeit, de még mielőtt megszólalhatott volna, a *mámi* hangja szűrődött át a zsvajon, aki magyarul szólított meg, és amikor hátrafordultam, mosolyogva magához intett. Látva, hogy feléje igyekszek, mind elcsitultak, még *Thulo* is leeresztette a kezét, merthogy az időseket és a betegeket a romák nagy becsben tartják. A *mámi* pedig mindkét kritériumnak teljes mértékben megfelelt – betegségeinek számát se tudta, és az általános vélemény szerint pillanatnyilag ő volt a legidősebb az egész közösségben.

Hogy miként került a *mámi* kezébe a régi roma szoknyája, máig sem tudom. Mindenesetre amikor megálltam előtte, előredőlt a fotelban, és a hosszú, tarkabarka szoknyát úgy tartotta maga elé, mint valami gyémántokkal ékes arany ereklyetartót.

– Én most eszt a *cochát*... – szólalt meg, amikor úgy gondolta, hogy már elégé felcsigázta az érdeklődést, és itt kis szünetet tartva hangosabban folytatta, hogy a távolabb állók is meghallják a szavait – ...magának adom!

A gyülekezet, *Thulo*val az élén, döbbenten, kiguvadt szemmel állt, mert a *mámi* bizony soha életében nem volt különösebben adakozós, sőt valójában minden idők legfősvényebb vénasszonyának hírében állt, a ruháit pedig ráadásul mindennél jobban féltette.

– Legközelebb, ha rólunk tárgyal, rádióba megy, ha nem jó magára, akkor vigye el... – szólta a *mámi*, miután a szoknyát átnyújtotta. – Tegyen mellé fehér *vizítát*. Mongya meg, hogy kötény is lesz, cakkos szélű, mert én olyat hordtam. – A hangja egyre fátyolosabbá vált. – Mongya meg, hogy éntőlem van. Én üzenem – folytatta, miközben könnyek szöktek a szemébe. Aztán erőt vett magán, és szemét törölgetve harsányan, diadalmasan hozzátette: – Tudom, hogy paraszt, de soha nem kívánta, hogy megtagaggyuk magunkat. Megérdemli! Értünk tette!

Amikorra felocsúdtam, és körbetekintettem a helyeslően mormoló csoportosuláson, *Thulónak*, már hűlt helye volt. Pedig azt terveztem, hogy a következő szülői értekezletem slusszpoénjaként békejobbot nyújtok majd neki. Már soha nem tudom meg, elfogadta volna-e, hiszen – minden bizonnyal a tekintélyén esett vélt csorbának szégyenét cipelve – gyáván, sértődötten, idejekorán, dolga végezetlenül elszelelt.

A „szégyen”

Csiriklát kerestem a *péróban*, fontos mondanivalóm lett volna a számára. Igen ám, csak hogy véletlenül akkor találtam betoppanni, amikor éppen törvénykezés volt. Kiderült, hogy ő is bent van az emberek között, amit kissé furcsálltam, mert úgy tudtam, a törvénykezés kizárólag a férfiak dolga. Akárhogyan is volt, ott semmi esetre sem zavarhattam, ráadásul azt sem lehetett tudni, mikor fejeződik be a tárgyalás. Amíg tart, addig tart, jegyezték meg velősen a kint rekedtek. Ami azt illeti, nem sokra mentem az efféle információkkal.

No de csak kívártam a végét. Beszédbe elegyedtem az asszonyokkal, s addig húztam az időt, amíg csak az emberek el nem kezdtek szállingózni kifelé. Csirikla is köztük volt, lehorgasztott fejjel indult hazafelé. Rögvest utána indultam, amikor azonban meglátott, elfordította a fejét, úgy tett, mintha ott sem lettem volna. Ahogy közelebb értem a házukhoz, bekiáltottam az ajtón, és köszöntöttem, de sem választ nem kaptam, sem közeledést nem észleltem. Csak tet-t-vett látszólag közömbösen, aztán gondolt egyet, és hosszú szoknyáját suhogtatva szó nélkül elvonult.

A fiatalasszony viselkedését nem tudtam mire vélni, próbáltam hát kifaggatni néhány embert, de senkitől sem kaptam egyértelmű választ. A hosszú kérdészködés révén annyi derengett csupán, hogy Csiriklának a romatörvényének valamelyik paragrafusával gyúlhetett meg a baja.

Néhány nap múlva megint megjelentem a *péróban*, de mivel az asszony most sem szólalt meg, az öccsének, *Buverónak* a nyomába eredtem, de az is csak úgy húzott el előlem, mintha zsinóron húznák.

– Az ördögbe is, hát ne menj el előlem! – kiáltottam rá, beleunva a lassan már fogócskává fajuló követésbe.

– Ne szójj! Gyere kártyázni – állt meg előttem a férfi, és intett a fejével.

– Nem tudok, mondtam már, nem ismerem... – hadartam türelmetlenül. – Beszédem van vele, nincs időm!

– Kivel? – értetlenkedett *Buvero*, de a szemében láttam, hogy csak ugrat.

– Na ugyan kivel?! Hát Csiriklával! Tudod te azt jól!

– Várd ki, míg meglesz! Osztan beszélhetsz vele – mondta kimérten, aztán sarkon fordult, és elindult a kártyázók felé.

– Mi lesz meg? – eredtem a nyomába. – Hallod? Mi lesz meg?

– A gyerek – vetette hátra foghegyről.

– Azt sem tudtam, hogy terhes – lihegtem, és végre sikerült elkapnom hátulról a karját. – De mért kéne kívánnom a szülést, ha egyszer most van dolgom vele? – kérdeztem, amikor lelassított.

– Mer nem beszélhet – mondta, egy pillanatra megállva, aztán megint neki-lendült.

– Nem a terhességére vagyok kíváncsi, sem a fogadalmaira, ha nem lehet, rá sem nézek, hozzá sem érek. Mit mondjak még? A küszöböt sem lépem át – bizonygattam rendületlenül. Közben a kártyázók csoportjához értünk. *Buvero* megállt, és felém fordult. – Elárulnád végre, mi folyik itt? – tettem fel a kérdést fojtott hangon, de annál határozottabban.

– Üjjön ide mellém, de a kártyámba ne szójjon bele! – mondta, mintha nem is hallotta volna, mit mondtam.

– Látom, már megint rosszkor jöttem. Mindig van valami – szoltam gúnyosan, és letelepedtem melléje. Úgy gondoltam, ha kitartóan piszkálom, előbb-utóbb kibukik belőle valami. Úgyis lett. Kártyakeverés közben szánta el magát.

– No, mer a múltkor akkor gyött, most meg má igencsak rátapogatott a dógokra, kimondom, hogy ne tapogatózzon má.

– Nekem lehet – vetettem közbe, de elengedte a füle mellett.

– A gyerek nem az uráé. Azé nem beszélhet, mer szégyenbe van. Ez a törvény, no érti má?!

– Még velem sem beszélhet? – igyekeztem vélt „paraszt” előjogaimra hivatkozni.

– Hát má mé éppen maga vóna kivétel! – csapta egybe a kártyalapok legyezőjét *Buvero*. – Maga közöttünk van! – mondta jelentősegteljesen felém pislantva, aztán komótosan osztályozni kezdte a leosztást. – Idegennel meg igencsak nem fog kommunikálni.

Először veszített néhány koronát, de aztán megfordult a lapjárás. Amikor elköszöntem tőle, már néhány kisebb címletű papírpénz takarta az előtte halmozódó aprót.

Talán egy hónap telhetett el, amikor egyszer összefutottam *Zsampával*. Már messziről integetett, s nagy gesztikulálások közepette közeledett felém. *Zsampa*, hogy is mondjam csak, nem tartozott éppenséggel azok közé, akik a sírba viszik magukkal a tudomásukra jutott titkokat. Most is lerítt róla, hogy majd' szétveti a pletykálhatnék.

– Tudod, mi történt? – meresztette rám a szemét.

– Mi már megint?

– Jáááj, anyám, inkább nem is mondom – szolt, és teátrálisan összeszorította az ajkait.

– No, ha belefogtál, már csak elmondod – biztattam, ahogy illik.

Dukált volna legalább még egyszer visszautasítani, de már nem bírta magával, szinte kibuggyant belőle.

– Hát a Csirikla elvesztette a gyerekét!

– Ejnye, hát mi lelte?

– Mulactság vót. A jövődöbeli asszonyoknak kötöttek szalagot a csávók a májusfára, meg egyességek is vótak. – Mármint hogy házassági egyességek.

– Igen, tudok róla, meghívásom volt.

– Előtte még kint vótak...

– A kirakodóvásáron?

– Dehogy! A pecsenyésné! – mondta évdve, és megnyalta az ajkát. – Forralt bor is vót. Vótá?

– Nem. Nem érdekel a pecsenyés. De gondolom, túlmutatták magukat!

– Lehet. Bevitték a kórházba, de má késő vót, érted? Nem az urátó vót. – Itt alaposan megforgatta a szemét, de közben azt is figyelte, hogy reagálok. Nem lehetett velem megelégedve, mert két kezét az égre emelte, és úgy rázogatta, mint a villámot küldözgető Zeusz. – Sír ám a gyerek felül – nyilatkoztatta ki patetikusan. – Rajtuk meg az a nagy szégyen! Mer abba vannak ám a szeretőjével együtt!

– Az Isten már elvette – sóhajtottam, és szánakozóan megcsóváltam a fejemet. – Nem lehetne most már azt a szégyent feloldani?

– Ne mongyá má ilyet, neked esztet tudnod kell! – ejtette le a karját kiábrándultan. – Nehogy má esztet mongyad azok előtt! – szólalt meg aztán emelt hangon, és a fejével hátrafelé intett. – Ha van az a szégyen, akkó van! Nem szabad ebbe beszélni – mondta, s még elmenőben hozzátette: – Csak most má potya.

Forró helyzet

Egyszer valami összetűzés történt a nagyobbacska gyerekek között. Mi tagadás, volt egy kis bunyó is, ahogyan az már lenni szokott a srácok között, de még idejében, sikerült közbelépnem, így hát komolyabb sérülések szerencsére nem estek. Néhány kisebb horzsolás, egy-két halovány véraláfutás, egyszóval semmi különös, én nem is tulajdonítottam a dolognak különösebb jelentőséget. Másnap azonban a szülők is felkerekedtek, és elindultak az iskola felé, hogy tisztázzák a dolgokat. Aztán útközben csatlakozott hozzájuk az egész pereputty. Elég az hozzá, hogy az első óra előtt három különböző törzs sorakozott fel az iskolaudvaron, majdnem teljes létszámban. Amikor kiléptem az ajtón, már szinte elviselhetetlen volt a hangzavar.

– Tudni szeretném, mi zajlik itt?! – kiáltottam a lépcső tetejéről olyan hangosan, ahogy csak bírtam.

– Ebbe ne márcsa magát, itt ne akarjon igasságot tenni! – bömbölte ellilult fejével egy nagy pocakú cigányember.

– Én... majd én falhó váglak... te... te... az apád... majd meglássuk, hogy ki... – ordított habzó szájjal az előbbire egy másik tagbaszakadt férfi.

– Gyerekek, menjünk befelé! – próbálkoztam legalább a diákjaimat kiterelni az indulatok gócpontjából.

– Ne mennyen sehoval! – kiáltott valaki utánam a kavargó tömegből, amikor néhány gyereket magam előtt hessegetve befelé indultam. Az egyik ismerős apuka volt, még sohasem láttam ilyen harapós kedvében.

– Mennyen innen, mer... – üvöltött rám a riválisa, feje fölött meglóbált hatalmas öklével adva nyomatékot ki sem mondott szavainak.

– Figyeljenek! Emberek! Figyeljenek rám! – próbáltam túlharsogni őket. – Számomra minden gyerek egyforma...

– Memmontam, hogy mennyen má a... – vágott a szavamba az előbbi ember.

– Meghallgatna?! – rivalltam rá én is, ahogy a torkomon kifért. Magam is meglepődtem, mekkora hangerőt hozott ki belőlem az indulat, de ami még furcsább volt, úgy tűnt, egy pillanatra a szópárbajt vívókat is sikerült zavarba hoznom. Kihasználva a szemvillanásnyi csendet, váratlanul tempót váltottam, és nyugodtabb hangnemben folytattam. – Igaz, hogy paraszt vagyok, ahogy azt magatok is tudjátok, és nem tudok igazságot tenni köztetek. De az is igaz, hogy én nem is akarok. Nem vagyok igazság, bíró. Én csak azt tudom, hogy – és itt a leghangosabb ember egyik fiára mutattam – a te gyereked jó táncos, a tied jól rajzol, a tied meg jó birkózó. Igazat beszélek?

– Jo. Így van – hagyták helyben többen.

– Eddig semmi vita nem volt. Igaz? – Halk morajlás söpört végig a gyülekezeten, de nem kaptam egyértelmű választ, ezért megismételtem a kérdést. – No, hát volt vita maguk között vagy nem volt?!

– *Na nyíkana!* Nem! Soha! – hangzott fel több irányból is.

– Rendben van. Ezt akartam hallani – állapítottam meg, de még mielőtt folytathattam volna az érvelést, megint a szavamba vágott valaki.

– De mostan nem errő van itten a szó!

– Akkor azt rendezték el máshol! Semmi közöm hozzá! Nem akarom hallani! Aki akarja, vigye haza a gyerekeit is, a többiek számára kezdődik a tanítás. Befejeztem!

Azzal levonultam a bejáratú lépcsőn, és odamentem az egyik törzs szószólójához, akivel a békeidőkben meglehetősen jó viszonyban voltunk. Tudtam, hogy nem rossz ember, s egyáltalán nem olyan agresszív, mint amilyennek most, a veszekedés hevében mutatkozik. Belekaroltam, és elindultam vele a kapu felé.

– Tudod, mennyire szeretem, ha énekeltek, ha a gyerekeitek versenyt nyernek valahol, hogy segítetek, amiben tudok – mormoltam, majd hirtelen megállva a szemébe néztem: – Ne bosszants már! Mennyivel jobb kedvem lenne, ha ez most nincs... Teljesen kiábrándultam belőled!

– De má mostan megint tegeződünk, má nem haragszó!

– Még egy ilyen, és magázni foglak, mint egy idegent, úgy, ahogy te is magáztál, amikor ordítottál velem! Mindig kitaláltok valamit! Mondd csak, az idegemet próbálod?

– Oké, nem rád vagyok én ideges! – tárta szét a kezét szabadkozva.

– Vidd el őket! – kaptam el megint a tekintetét. – Bízom benned, hallod?!

– Jó van, jó van, ne légy *dilló* – mondta egyszeriben teljesen feloldódva, és egy pusztit nyomott az arcomra.

– Ez a ti ügyetek, nem tartozik sem az iskolára, sem másra, igazam van?

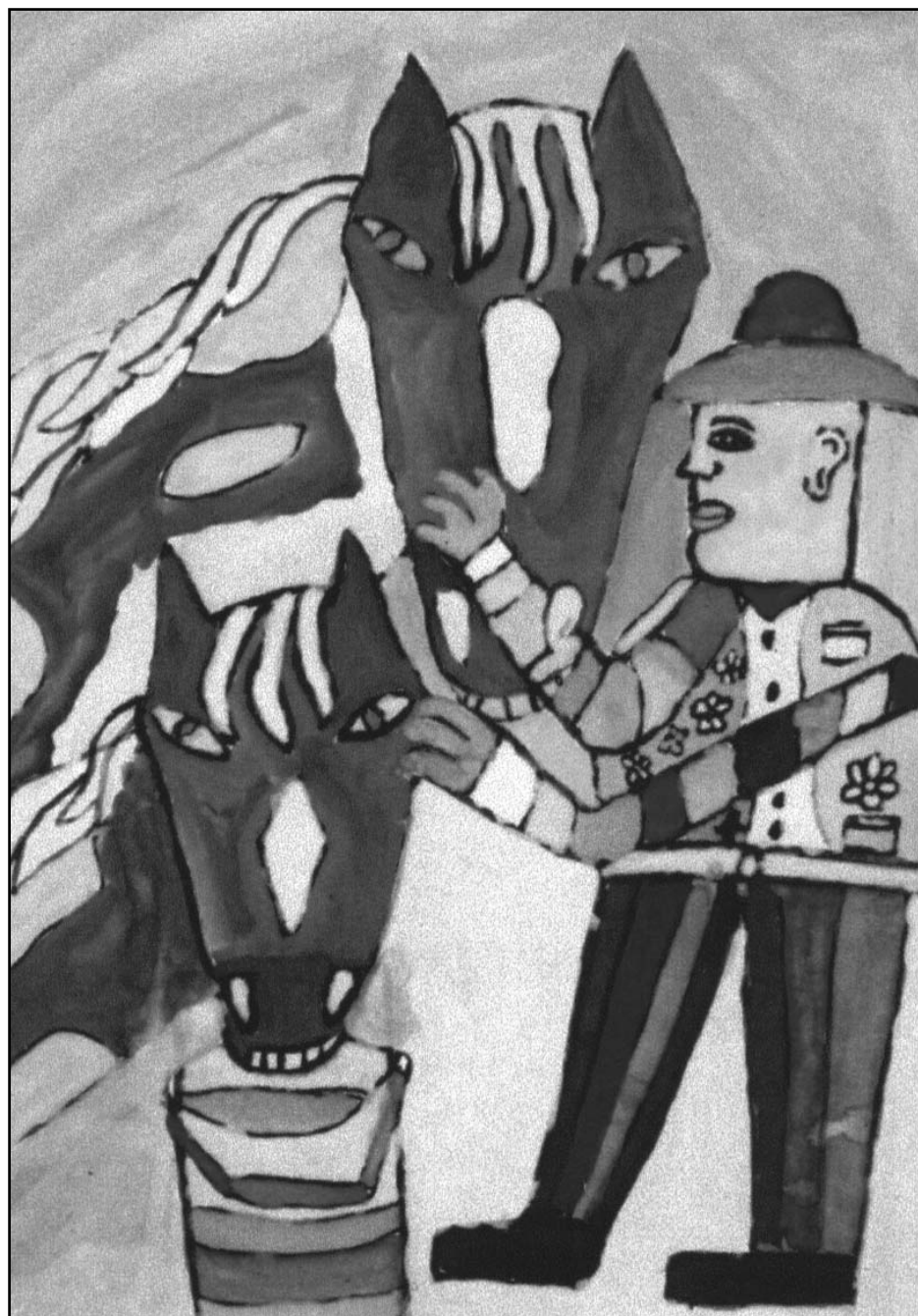
– Jó beszéssz! – mondta alázatosan félrehajtva nagy, bozontos fejét. Még mindig félrehajtott fejjel, szinte kisfiúsan szende hangon szólalt meg: – Csak soha ne mondd nekem aszt, hogy maga! Megígéred?

– Megígérem, ha te is megígéred – kontráztam rá, most már magam is elmosolyodva, és elindultam, hogy megtartsam az első tanítási órát.

Járhattam volna rosszabbul is. Ha kezdőként kerülök ilyen helyzetbe, vagy ha a rivalizáló törzsek jó néhány domináns tagját nem ismerem olyan bizalmasan, mint ahogy a számos családlátogatásnak köszönhetően ekkorra már ismertem, egészen biztosan nem lett volna merszem ilyen határozottan fellépni. Arról nem is beszélve, hogy ha minden előzmény nélkül viselkedem úgy, ahogy viselkedtem, könnyen pórul járhattam volna. A tekintélyt nem az ilyen feszült helyzetekben kell megalapozni. Az sok-sok aprómunkát: figyelmet, kitartást, megértést, áldozatkészséget, őszinte érdeklődést, feltétlen jóindulatot és bizalomgerjesztő gesztusokat követel.

És még egy tanulság, amely a főttebb vázlatosan leírt eseményből levonható. A félreértések elkerülése és a helyzet jobb megértése végett jó, ha az em-

ber tud néhány alapvető dolgot a megszólítással kapcsolatban. Ennek változásából meglehetősen pontossággal leszűrheti, hogy az adott pillanatban valójában hányadán is áll roma beszédpartnerével. Közben persze azzal is kalkulálnia kell, hogy a tegezés-magázás bonyolult multietnikus viszonyrendszere szerint standardizálódó személyes kommunikáció átalakulásait ő is folyamatosan kiértékeli. E változások azonban – kérdéses persze, pozitív vagy negatív értelemben-e – mindig a roma félre lesznek nagyobb hatással. A roma nyelv ugyanis nem ismeri a magázást, és a romák egymás között akkor is mindig tegeződnek, ha más nyelveken – például magyarul vagy szlovákul – váltanak szót. Ha egy nem maguk közül valóval jó kapcsolatba kerülnek, azzal is mindig tegező viszonyt igyekeznek kialakítani, egyébként azonban sértőnek tartják, ha a miféleképpen letegezi őket. Ha idegen ember tegezni kezd egy romát, abban mindig lekezelést szimatolnak, hiszen nekik jóval több tapasztalatuk van arról, hogy várhatóan ki, mikor, milyen kommunikációs jelrendszerben szólal meg. Ezért hát az idegenről, aki nagy valószínűséggel nem ismeri sajátos szokásait, nem feltételezik, hogy tegezése mögött a barátkozás szervilis farkcsóválgatása áll.

A fekete nadrág

A ruhatáramban számos fekete ruhadarab található. A fekete színt nem kedvelem ugyan különösebben, annyiból viszont föltétlenül praktikusnak tartom, hogy a fekete bármilyen más színhez társítható, s így fölöttébb megkönnyíti az öltözködést. Megvallom azonban, nem emlékszem, hogy valaha is mélyebben elgondolkodtam volna a színekhez való viszonyomról. Ösztönösen vásároltam, reggelente pedig véletlenszerűen döntöttem hol egyik, hol másik ruhanemű mellett, és a romákkal való érintkezésem során sem tulajdonítottam jelentőséget a szín-szimbolikának. Egészen addig az esetig, amikor egyszer fekete nadrágban mentem az iskolába.

– *Tanítovkinya*, kid halt meg? – kérdezte az egyik fiúcska részvételteljes ábrázattal.

A kérdés váratlanul ért, hirtelen nem is értettem, miként merülhetett fel.

– Hát tudod, sok mindenkim, mi már nagyon kevesen vagyunk... – válaszoltam bizonytalanul, a tekintetét fürkészve.

– De most kid halt meg? – faggatózott tovább a gyerek, megnyomva a „most”-ot.

– Most? Most hál’ istennek senkim.

– Akkor meg minek rajtad ez a *rondi* fekete? – pillantott rám rosszállóan, és kelletlenül a nadrágomra mutatott.

Végre felfogtam, hogy a nadrágom színéből vonta le a következtetést. Ezzel szinte párhuzamosan felderengett képzeletemben a hagyományos roma viseletek színvilága is. Sárga, piros, kék, zöld szín kavargott lelki szemeim előtt, s egyszeriben nyilvánvalóvá vált számomra, hogy a kisfiú feketével szembeni ellenérzése nem csupán személyes ízléséről árulkodik. Ezért hirtelen ötlettel úgy döntöttem, egy kissé még értetlenkedem, hátha ily módon sikerül megtudnom tőle valamit a romák színekre vonatkozó hiedelmeinek mélyebb összefüggéseiről.

– Csúnyának tartod? – kérdeztem naiv sajnálkozással.

– Hát, t’od, nem szép. A fekete a’ nem jó.

– No most a nadrág nem tetszik, vagy a színével van baj? – kíséreltem meg kiprovokálni.

– A fekete. Ne visejj feketét, érted má?! – nézett a szemembe sejtelmesen.

– Milyen szín tetszik neked? – próbálkoztam más oldalról.

– Ne errő beszéjj! Arró beszéjj, hogy minek ez rajtad?!

– Tudod ez olyan szín, amihez sok minden viselhető – magyarázkodtam.

– Ne vedd fel! – tanácsolta egy jószágos mesebeli apó modorában.

– Miért ne? – kérdeztem elképedve.

– Ne, oszt kész! – zárta le a beszélgetést a gyerek határozottan.

Így hát magamra maradtam egyre sokasodó kérdéseimmel. Ahogy teltek a napok, egyre jobban és jobban furdalta az oldalamat a kíváncsiság, de megfelelő szakirodalmat hamarjában nem sikerült beszereznem.

Aztán egyszer az egyik roma családnál akadt dolgom. Gondoltam, itt az alkalom, elővettem hát a szekrényből a majdnem bokáig érő fekete nagykabátomat. No, ha ennek a segítségével sem sikerül vallomásra kényszeríteni őket, akkor minden hiába. Így okoskodtam.

Stratégiám fényes sikerrel járt. Alighogy megközelítettem a *putrít*, nyílt az ajtó, és megjelent benne a terebélyes háziasszony.

– Kérdezhetek valamit? – kiáltott rám már mintegy tíz lépés távolságból, és betámaszkodott az alacsony bejárati ajtóba. Egy egér sem fért volna be mellette, nemhogy egy ilyen hatalmas fekete kabát.

– Hát persze, kérdezzen! – mondtam készségesen, amikor közelebb értem.

– Mé fekete a kabát?

Na, helyben vagyunk, gondoltam. Szilárdan elhatároztam, most nem engedek, ha törik, ha szakad a végére járok a kérdésnek.

– Ugye maguk nem szeretik a feketét? – kérdeztem vissza miközben levettem a kabátot.

– Hát nem! Ne haraguggyon, tegye le kint! – mondta, és ki nem mozdult volna az ajtóból.

– Hova tegyem? – kérdeztem bizonytalanul.

– A korlátra, ne féjjen, senki se fogja elvenni – nyugtatott meg, érzékelve kétségeimet. Aztán hozzátette: – Magának memmondom: a fekete rosszat hoz! Bajt csinál! A mi házainkba nincs semmi ilyen, nem viselünk ilyen színt, csak a betegséget meg a bajt hozza ránk! Itt semmi nem lehet fekete!

– És a többi szín? Azok is jelentenek valamit? – puhatolóztam már bent a szobában.

– Hát tuggya, minden jelent valamit... – próbált kitérni kíváncsiskodásom elől.

– No, mondjuk, a sárga mit jelent? – Ez volt az egyetlen szín, amelynek nagyjából tisztában voltam a jelentésével. Valamit olvastam már a romák napkultuszáról, és arról a hiedelmükről is, hogy az arany, aminek a naphoz hasonlóan sárga a színe, megóv a gonosz démonoktól meg a rontástól. – Én úgy hallottam védelmet nyújt...

– Az attó függ!

– No de mitől?

– Attó, hogy hol van az a sárga!

– Miért, hát hol mindenhol lehet?

– Lehet, mongyuk, kisbabán... De az is számít, milyen sárga!

– A babára milyen sárgát tesznek?

– Aranyat. Az is sárga. No hát ilyenkor a sárga nem engedi oda a rossz szellemeket. De a gazdagságot is jelenti. Meg az irigységet. Ezé osztán oláh cigány esküvőn nem is lát sárgát!

– Milyen színeket látni az esküvőn?

– A pezsgőre piros szalagot kötnek, úgy hozzák. A piros az élet, a vidámság. Osztan van még a kék. Meg hát a zöld.

Az asszony egyre jobban belemelegedett, egy idő után már kérdezni sem kellett, egyre csak sorolta a színekkel kapcsolatos tudnivalókat: hogy a kék a szabadságot és a halhatatlanságot szimbolizálja, a zöld a természet adta táplálékot és a hűséget jelképezi, no meg az érettséget is – ami, megjegyzem, szöges ellentétben áll a mi „paraszt” felfogásunkkal, hiszen még mondjuk is: „zöld-fülű”, s ez alatt azt értjük: „éretlen”.

A leírtakon kívül végül is csupán annyi maradt meg bennem a szóáradatból, hogy az egyes színeknek esetenként más és más lehet a jelentéstartalma, a színek párosítása pedig további értelmezési lehetőségeket kínál. Az ellentmondásoktól sem mentes szabályrendszer rekonstruálása szinte már lehetetlenné tűnt számomra, arról már nem is beszélve, hogy az asszony elmondása szerint az egyes törzseknél kisebb-nagyobb eltérések tapasztalhatók. Egyszóval, a szín-elemzés nem kevésbé bonyolult, mint a kártyavetés vagy a tenyérjósítás tudománya. Babonaság, mondhatnánk. Annyi azonban bizonyos, a romák életében komoly jelentőséggel bír. És ezt a velük való érintkezésben jobb, ha figyelembe vesszük.

A fekete nagykabátot persze érintetlenül ott találtam, ahova letettem. Elmenőben átvetettem a karomra, és a csikorgó hideg ellenére pulóverben hagytam el a *pérót*. Ne mondják az ajtóba kisereglett rajkók, szájukat kelletlenül elhúzva, hogy: „No, ott megy a fekete asszony!”

Amikor aztán egy utcasarkon bekanyarodva végre látótávolságon kívül kerültem, persze azonnal magamra borítottam a riasztó színű, ám meleg télikabátot, most azonban valahogy korántsem éreztem olyan jól magamat benne, mint idefelé jövet.

Mondanom sem kell, diákjaimat ettől fogva sohasem riogattam már fekete ruhadarabokkal.

Véleményt akarok kérni!

Az utolsó óra után elköszöntem a gyerekektől, és elindultam az irodába. Fáradtan rogytam le a székemre, de alig telt el egy perc, máris kopogtattak. A kopogás határozott volt és ütemes, nem olyan kusza és halk kaparászás, mint amilyenel a kisgyerekek jelzik belépési szándékukat. Ha ugyan jelzik.

Csacso volt az, az egyik legidősebb tanítványom. Szép szál, szemrevaló suhanc, máris majdnem akkora, mint én, s már a bajuszkája is pelyhedzett, izmos alsókarjára rejtélyes ábrák voltak tetoválva, ébenfekete haja fürtökbe göndörödött, és mellközépig kigombolt inge látni engedte erős kontúrokkal kirajzolódó mellizmait.

Köszönt, és beljebb lépett. Egész lénye elszántságot és férfias magabiztosságot sugárzott, csak a keze babrált izgatottan a zsebei körül.

– Beszédem van magával! – szólalt meg, merthogy azok közé tartozott, akiket az évek során sikerült rászoktatnom a magázásra.

– Gyere, ülj le ide, és mondjad – tessékeltem beljebb, miközben leemeltem egy füzethalmot a mellettem álló székről.

Erre hirtelen elbizonytalanodott, s csak állt, mint aki nem tudja, mitévő legyen: maradjon állva, a hivatalosság látszatát megőrizve, vagy foglaljon helyet, és bizalmasabb hangot üssön meg. Némi tétovázás után az utóbbi lehetőség mellett döntött.

– Most úgy mondom, mint a barátomnak – bökte ki végül mélyen a szemembe nézve, és felbátorodva saját mutáló hangjának szándékolatlan érdességén visszatért korábbi határozottsága. – Tuggya, milyen bolond vagyok, ha elkap az ideg! – Tudni éppen tudtam, csak azt nem értettem, hogy jön ez ide. Ő is megérezhette, hogy mellékvágányra siklott, mert egy kis szünet után jóval nyugodtabb hangvételben folytatta. – Parasztba vagyok szerelmes... de nem tudom... nem tudom, hogyan csináljam... – mondta akadozva, de aztán megint felheccelte magát. – Az anyja is meg az apja is elkurvút. Jó meg kéne őket büntetni, ahogy nálunk csinálják – hadarta szinte kiabálva, majd megint hangfekvést váltott. – Akarom, de félek... Mongya meg, hogyan legyen!

– Ő tudja, hogy szereted? – kérdeztem. Hirtelenjében semmi értelmesebb nem jutott eszembe.

– Má hogyan ne tudná! El akar menni, egyiket se szereti, csak hát... no... fiatalok. Érti?

– Mint ahogy te is fiatalok vagy – tettem hozzá a rend kedvéért, de még mielőtt szóhoz juthatott volna, más irányba kanyarítottam a mondatot –, persze, tudom, nálatok ez másképp van.

– Pont az! Maga tuggya, nem kell magyarázni! – helyeselt olyan hevesen, mintha ráérezett volna, hogy szunnyadó önbizalmamat szükséges kicsikét felrázni. – No, hogyan csináljam? – biztatott időt sem hagyva a gondolkodásra.

– Nehéz feladat elé állítottál. Mi lesz, ha éppen most mondok rosszat?
– Nem mond, mer maga tuggya, kit kérdeznek. A paraszt úgyse érti, hogyan van az.

– No hallod, hát én is paraszt vagyok! A parasztok pedig általában nem házasodnak, nem szülnek, nem nemzenek gyereket fiatalkorúan, hivatalos házasságot kötnek... Két külön világ ez... bizony, két külön világ... – morfondíroztam hangosan, hogy próbára tegyem elszántságát, de amikor türelmetlenül megvilant a szeme, egy kézmozdulattal nyugalomra intettem, és konstruktív javaslattal rukkoltam elő. – Sok mindent el kell mondanod neki, hogy ő is tudja, mit vállal. Ha vállalja!

– Elhozom bemutatni! Elmongya neki maga! – ugrott fel a székről, és már indult is volna az ajtó felé, de látva, hogy nem reagálok, visszafordult, és kérlelni kezdett. – No, mongya má, hogy igen!

Közben azon töprengtem, helyes-e ilyesmiben szerepet vállalnom, és hogy tanácsaimmal nem többet ártok-e majd, mint amennyit segíteni tudok. Aztán arra gondoltam, mi várható akkor, ha nem avatkozom be. Láttam az elszánt tekintetet. A lány családjában kialakult helyzetről is tudtam hallomásból. Szülei hírhedt alkoholisták voltak. Rég nem volt az már igazi család. Viszont törvénysértések pártolásában semmiképpen sem volt szándékom részt venni. No de hát nem akkor pártolom-e inkább a törvényteleniséget, ha hagyom a szöktetésig fajulni a dolgokat?! Egy darabig még kérttem magamat, de tudtam már, nincs mit tennem, beszélnem kell velük. Végül megadóan biccentettem, de hogy mit is tanácsolok majd nekik, arról sejtelmem sem volt.

Csacso már másnap elhozta a szerelmét, egy hirtelenszőke, nyurga, pattanásos kamaszlányt. Kézen fogva álltak meg előttem.

– Úgy álltok ott, gyerekek, mintha pap előtt állnátok – szóltam rájuk, próbálva valamiképp oldani a feszült hangulatot. – Tessék, foglaljatok helyet!

Pár szóban összefoglaltam a roma és a magyar szokásrend közötti lényegesebb különbségeket. Tágra nyitott szemmel hallgatták végig kiselőadásomat. Aztán a lényegre tértem.

– Most pedig a törvényes részt is tudnotok kell – mondtam, és megköszöntem a torkomat.

– No, akkor megszökünk vagy szöktetés lesz? – kérdezte izgatottan Csacso. Értsd: mindketten ismeretlen helyre távoznak, avagy a lányt szökteti meg otthonról, hogy semleges helyre vigye. Nekem időbe telt, amíg megértettem.

– Nem!!! – kiáltottam fel, amikor végre világosság gyúlt az elmémbe. – A törvény megbünteti! Őt keresni fogják, javítóintézetbe juthattok. Iskolás, paraszt, kiskorú... Mit akarsz még?! – A vőlegénynek való elégedetlenül fészkelődött a széken. – Figyelj rám, Csacso! Vidd el a telepre... – folytattam egy rövid hatásszünet után a legdidaktikusabb modoromban, aztán a lányhoz fordultam: – Te meg jól nyisd ki a szemed, nézd meg, milyen körülmények közt élnek ott az emberek. Utána – szóltam megint a suhanchoz –, de csak az után, hogy a kislány a látottak ellenére is úgy dönt, hogy szeretne odaköltözni, mondjátok el a szüleidnek, mi a szándékotok. Ha befogadják őt a tied, mondjátok meg a pa-

raszt szülőknek, hogy ne keressék, mert nálatok lesz. Ha így nem megy, akkor megvárjátok mindketten a saját helyeteken a nagykorúságot.

Ebben maradtunk. A szökést és a szöktetést is sikerült megelőzni. Törvénytörés sem történt. Csupán a roma hagyományok szenvedtek így némileg csorbát.

A *péró* szerencsére befogadta a parasztlányt. A paraszt szülők pedig örültek, hogy lerázták nyakukról az útban levő gyereket.

A romák családszerető, összetartó emberek. A kislánynak sokkal jobb sora van egy összetartó roma nagycsaládban, mint a saját szüleinél volt. Azóta, ahogy hallom, három gyerekük van. A lányka csupán egy dolgot sajnál: a hátralevő egy év szakiskolát még befejezhette volna. No de hát erre még most sincs késő.

Látogatók Coloradóból

Egy esős novemberi délelőtt két nagy limuzin fékezett le az iskola épülete előtt. Nyolcfős delegáció érkezett az Egyesült Államokból – bejelentés nélkül, egy csomó kérdéssel. Egy pszichológus, egy pszichiáter, egy antropológus, egy néprajzkutató, egy szociológus, egy orvos, egy tanár és a tolmács. Szépen sorjában átgyalogoltak az udvar kátyúit áthidaló deszkapallón, és elmondták, hogy az indián kisebbség számára alapítanak egy angol nyelvű iskolát, ehhez a „projekt-hez” gyűjtenek most tapasztalatokat ezen az eurázsiai körúton.

A beszélgetés gyors kérdésfelelettel kezdődött.

- Mióta tanít itt?
- Kilenc éve.
- Milyen speciális előképzést kapott, mielőtt idekerült?
- Semmilyen.
- Nem fél?
- Nem.
- Megtámadták már?
- Nem.
- Zsarolták?
- Nem.
- Volt olyan helyzetben, mikor hirtelen nem tudta, mitévő legyen?
- Igen, nemegyszer.
- Akkor meséljen!
- Csak a tolmács győzze fordítani!

Először is a következő esetet mondtam el.

– Egyszer a szokásosnál valamivel korábban érkeztem a nagyok összevont osztályába. Még nem számítottak arra, hogy betoppanok. Amikor megjelentem az ajtóban, igencsak meglepődtek. Amikor körbenéztem, mit mondjak, az én meglepődésem sem volt semmivel kisebb. A műanyag padlóburkolatra és a táblára krétával körök voltak rajzolva. Kések, török, bicskák mindenütt. Mit tettek volna Önök?

- Elszaladtam volna – mondta nevetve a lenszöke szociológus hölgy.
- Hívtam volna a rend őreit – szólt mogorván a szakállas antropológus.
- Én alighanem egy percig sem tanítanék ott tovább – így a keleti vonásokat magán viselő tanárnő.

– Elmondaná, kérem, mit tett ebben a helyzetben ön? – kérdezte kimérten a hórihorgas színes bőrű pszichológus.

– Először is kivezettem őket az udvarra. Ott aztán fogtam azt a deszkapallót, amin idefelé jövet önöknek is volt szerencsájük átkelni, nekitámasztottam a kerítésnek, rajzoltam rá krétával egy kört, és minden „szerszámot” kipróbáltam. Mindegyikkel dobtam egyet-egyet.

– De hiszen maga nő! – sopánkodott a sasorrú néprajzkutató, és olyat rándult a feje, hogy a parókája majdnem félrecsúszott.

– Egyenrangú félként kellett fellépnem.

– Hogy jutott eszébe, hogy ezt tegye? – kérdezte hunyorogva a kopasz pszichológus, miközben elmélyülten turkált a szakállában.

– Spontán ötlet volt.

– Mi volt a reakció? – tette fel a kérdést a szúrós szemű pszichiáter, miközben meggyújtatlan, vadonatújnak tetsző pipáját szája egyik sarkából a másikba navigálta.

– Öröm, elismerés. És szurkoltak nekem.

– Mi volt az eredmény? – kérdezte izgatottan, selyem melltartója pántját igazgatva a doktornő.

– Hát igen, ez a lényeg! Ha megfutamodom, aligha érek el valamit is. Így pedig sikerült elérnem, hogy az összes veszélyes acéleszköz visszakerült a rejtek-helyére: a farzsebbe meg a zokniba, ahol eddig is voltak, meg persze ezután is lesznek. De már soha többé nem kerültek elő! A próbatétel után megbeszéltük a dolgot, és közösen alkottuk meg a szabályokat. Megbízunk egymásban. Rajtam kívül eddig senki sem tudott a kések jelenlétéről.

Gyors egymásutánban elmeséltem még néhány hasonló történetet.

Miközben beszéltem, a pszichológus, a pszichiáter, az antropológus, a néprajzkutató, a szociológus, az orvos és a tanár vadul jegyzetelt. Aztán néhány percig még egymás között beszélgettek. Közben néha helyeslőleg bólogattak, néha meg tagadólag rázták a fejüket.

Majd pedig a tolmács szólalt meg. Ennyit mondott:

– Hát igggen.

Aztán megköszönték a felvilágosítást, elköszöntek, és libasorban átvonultak a deszkapallón.

Szómagyarázat

(A szövegben dőlt betűvel kiemelt szavak és kifejezések magyarázata)

Bacht te del o Del! – Szerencsét adjon az isten!

bango – béna

beng – ördög

bokoji – pogácsa

bontóka – a haj összefogására használt díszfésű, melyet bontófésűként is használnak

bugyoga – bugyogó

bújo – helyesen: búro – bokor

buvero – csiga

cocha – szoknya

cukru – cukor

csacso – igaz, hűséges

csávo – fiú

csirikla – madár

csora – bajusz

csumi – puszi

csumut – hold

dad – apa

dej – anya

dilló – dílis, gyagyás

dilo – örült

dongo – iker

Engedelmo manggav! – Engedelmet kérek!

Engedelmo phral! – Engedelmet, testvér!

fínykípó – fénykép

gádksi – parasztasszony, nem roma asszony

gádksi – paraszt férfi, nem roma férfi

gyilabe! – énekelj!

háziyúla – házinyúl

jag – tűz

jo – igen

kamel – szeret

kires – cseresznye

krisz, kriszi – törvény; csak az oláhcsigányoknál

Laso drom te del o Del! – Jó utat adjon az isten!

lówé – pénz

lólí – piros

Lunghi dromenca avilam. – Hosszú útról jöttünk.
mákoso bokoji – mákos pogácsa
mámi – nagymama
me pindzharav! – ismerem!
műanyagós glázsa – műanyagflakon
na nyikana! – nem, soha!
Na pheno cshacsi vorba? – Nem mondok igaz szót?
papiny – kacsa
papó – nagyapa
parno – fehér
péró – romák lakta településrész
phal – deszka
phivlyi – özvegyasszony
phuv – föld
pulóveri – pulóver
purum – hagyma
pusum – bolha
putri – viskó, kalyiba
rajni – úrnő
romano süteményi – cigány sütemény
romnyi – roma nő
rondi – utálatos, ronda
rovel – sír, zokog
savale, romale! – fiúk, cigányok
selo – kötél
súki – sovány
somnakaj - arany
sunesz? – hallod?
suri – bicska
szokási – a magyar „szokás” szó romásított alakja
sztágyi – kalap
szűlési – a magyar „szülés” szó romásított alakja
tanítóvkinya – tanítónő
Te na pheno cshacsipe, o Del te mare! – Ha nem mondok igazat, verjen meg az isten!
temerav! – dögljek meg!
thulo – vastag
thulo – zsíros
vadnyúla – üregi- vagy mezei nyúl
verraształás – virrasztó, halott melletti virrasztás
vizita – blúz
zsamba – béka
zsutin! – segíts!

**A Fórum Kisebbségkutató Intézet
Etnológiai Központja**

P.O.BOX 154
945 01 Komárno 1.
etnologia@foruminst.sk
www.foruminst.sk

Varjú Katalin
„Pénteken délig nyitva van az ég!”

Első kiadás
Sorozatszerkesztő: *Liszka József*
Felelős szerkesztő: *Fazekas József*
Borítóterv: *Juhász R. József*
Nyomdai előkészítés: *Kalligram Typography, Érsekújvár*
Kiadta és terjeszti: *Lilium Aurum Könyvkiadó, Dunaszerdahely*
Nyomta: *Expressprint, Bánovce nad Bebravou*

Dunaszerdahely, 2003

Katalin Varjú
„V piatok doobeda je otvorené nebo!”

Prvé vydanie
Redaktor edície: *József Liszka*
Zodpovedný redaktor: *József Fazekas*
Návrh obálky: *József R. Juhász*
Tlačiarenská príprava: *Kalligram Typography, Nové Zámky*
Vydanie a distribúcia: *Vydavateľstvo Lilium Aurum, Dunajská Streda*
Tlač: *Expressprint, Bánovce nad Bebravou*

Dunajská Streda, 2003
ISBN 80-8062-177-2

280,– Sk